

შოთა ძიძიგური

მწერლის ენა

საბჭოთა მწერალი
1970 წლის იანვარი

მწერლის ენის პრინციპული საკითხები

მწერლის ენისა და სტილის კონკრეტულ საკითხებს ჩვენს სალიტერატურო კრიტიკაში ჯეროვანი ადგილი არ ეთმობა. არ არის მიღწეული ერთსულოვნება ისეთი ზოგადი პრობლემების გადაწყვეტაში, როგორიცაა, მაგალითად, ინდივიდუალური სამწერლო სტილის ნიშანდობლივი თავისებურებანი, მწერლის დამოკიდებულება ნორმატიული გრამატიკისადმი, მწერლის ენის ხალხურობა და მიმართება დიალექტებთან, ლიტერატურული გმირის ენა. სიტყვათშემოქმედება (ახალი სიტყვების დანერგვა), არქაიზმებთან დამოკიდებულება და სხვა.

ქართველი საბჭოთა მწერლების შემოქმედებისადმი მიძღვნილ კრიტიკულ წერილებში თუ მონოგრაფიულ გამოკვლევებში ან სულ არაფერია ნათქვამი მწერლის ენისა და სტილის შესახებ, ან გვხვდება ზოგადი ფრაზები („ენა კარგია“, „ენა მოიკოკლებს“...) ანღა მოცემულია დილექტანტური შენიშვნები, გამოთქმული ელემენტარული

ენათმეცნიერული ცნებებისა და ტერმინების სრული აღრევიტ.

თქმა არ უნდა, მწერლის ენა და სტილი პირველხარისხოვანი მნიშვნელობის საკითხია და მისი კვლევა-ძიება ჩვენი ლიტერატურათმცოდნეებისა და ენათმეცნიერების შეთანხმებულ მუშაობას მოითხოვს.

აქ აღძრულია მწერლის ენის რამდენიმე პრინციპული საკითხი.

უწინარეს ყოვლისა, აღვნიშნავთ, რომ ჩვენთვის მიუღებელი უნდა იყოს პოეტური ენის მკაცრი რეგლამენტაცია. მწერალი თავისუფალია სიტყვათხმარებაში. მას შეუძლია სიტყვა დაუქვემდებაროს იმ იდეურ და სტილისტურ ამოცანას, რომელსაც მიზნად ისახავს. ეს იმას არ ნიშნავს, რომ მწერალმა უარყოს გრამატიკა. გრამატიკის უარყოფა ისევე არ შეიძლება, როგორც არ შეიძლება უარყოფით ადამიანური აზროვნების კანონები. გრამატიკა მწერალს თავისუფლებას ანიჭებს და სრულიადაც არ უნდა ბოჭავდეს მის ძიებას სიტყვის სფეროში. ყოველი დიდი მწერალი ამდიდრებს საერთო-ეროვნულ ენას. ენის კანონების შეცნობა მწერალს ფრთას ასხამს, სიტყვის ბატონ-პატრონად ხდის.

ზოგიერთი ჩვენი მწერალი არ ემორჩილება ორთოგრაფიის ამჟამად დადგენილ ნორმებს. შესაძლოა ამ დადგენილ ნორმათაგან ზოგი რამ გადასასინჯი იყოს, მაგრამ არ უნდა დაგვავიწყდეს,

რომ ორთოგრაფიის წესების შემუშავება სახელ-
მწიფოებრივი საქმეა და როცა ესა თუ ის ნორმა
სავალდებულოა ლიტერატურაში, მისი უარყოფა
ინდივიდუალურად არხმარების გზით მიზანს ვერ
აღწევს. სამწერლო ენაში ფორმათა სიჭრელე
დაუშვებელია, ამიტომ ყოველთვის უნდა იყოს
მიღწეული ერთიანობა. არ არის გადამწყვეტი
მნიშვნელობისა, დამიხატნია იქნება მიღებული
თუ დამიხატავს, წავიდნენ თუ წავიდენ; მაგ-
რამ შეუწყნარებელია, როცა ერთიც იხმარება
და მეორეც. თუკი მკაცრი ლინგვისტური ანალი-
ზის შედეგად ერთ-ერთ მათგანს ეძლევა უპირა-
ტესობა, ეს მწერალს არ უქმნის სიძნელეს თავი-
სი პოეტური ენის ფორმირების დროს. საქმე
ისაა, რომ ზოგიერთი მწერალი ამა თუ იმ გრამა-
ტიკულ ფორმას უპირატესობას ანიჭებს მათი კე-
თილხმოვანების მიხედვით. კეთილხმოვანების ანუ
ევფონიის მეთოდი ენათმეცნიერებაშიც იყო წამო-
ყენებული. ჩვენში მისი მქადაგებელი იყო სილ.
ხუნდაძე. იგი სალიტერატურო ენის ნორმებს ად-
გენდა კეთილხმოვანების მიხედვით: რაც მის ყურს
ეჩოთირებოდა, ლიტერატურულ ნორმად არ
მიაჩნდა. სილ. ხუნდაძე ქართული ენის დასავლური
დიალექტების ფონაციის თვალსაზრისიდან გამო-
დიოდა, არას დაგიდევდათ აღმოსავლური დიალექ-
ტების ფონაციას. რაც იმერლისათვის კეთილ-
ხმოვანია, შესაძლოა, ის ქართლ-კახურის თვალ-
საზრისით არაკეთილხმოვანი იყოს, ეს პრინციპი

სუბიექტურია, გრამატიკული ფორმების შერჩევის დროს ობიექტურ, მეცნიერულ ნიადაგზე უნდა ვიდგეთ. რა გამოიწვია ხუნდაძის ცალმხრიობამ? გაუთავებელი დავა ორ ბანაკს შორის: ზმნაში ჰაე და სანი უნდა ვიხმაროთ თუ არა, და სხვა მისთანანი.

ჩვენი დებულება სავსებით გარკვეულია: არ არსებობს ინდივიდუალური გრამატიკა, მაგრამ არსებობს ინდივიდუალური სტილი. მწერალთა ყურადღება გამახვილებული უნდა იყოს არა ინდივიდუალურ გრამატიკულ ფორმებზე, არამედ ინდივიდუალურ სამწერლო სტილზე. ეს ორი ცნება ერთმანეთში არ უნდა ავრიოთ.

მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავს, რომ ლიტერატურული ნორმების გამომუშავება უნდა ხდებოდეს ავტორიტეტული მწერლების ჩაურევლად.

სალიტერატურო ენის საკითხების გადაწყვეტისას ენათმეცნიერებთან ერთად საპატიო როლი ენიჭება მხატვრული სიტყვის ოსტატებს.

სტილის საკითხი სამწერლო ენის მნიშვნელოვანი საკითხია. ჩვენთვის ამოსავალია დებულება სამეცნიერო ენისა და მწერლობის ენის ერთმანეთისაგან განსხვავებული სტრუქტურის შესახებ.

უნდა აღინიშნოს, რომ სტილისტიკის საკითხებში ჩვენს მეცნიერებაში სათანადოდ დამუშავებული არ არის. ჯერ კიდევ არ არის მიღწეული ერთსულოვნება სხვადასხვა ენობრივი სტილის დამახასიათებელი ნიშნების დადგენაში. ამ ბოლო

დროს ზოგიერთი ენათმეცნიერი სრულიად უარყოფს — ყოველგვარი სერიოზული დასაბუთების გარეშე — ენობრივი სტილების არსებობას. ექვს გარეშეა, ენობრივი სტილების არსებობა სავსებით შეესაბამება ენის ბუნებას, მის ისტორიას. ენა მკიდროდ უკავშირდება ადამიანის ყოველგვარ საქმიანობას, რაც ენაში სათანადო გამოხატულებას პოულობს. ენობრივი სტილების სხვადასხვაობა არ უარყოფს საერთო-სახალხო ენას, პირიქით, ამ ერთიანობის გარეშე შეუძლებელია მისი არსებობა. სწორედ აქ მქლავნდება ენის სპეციფიკა: მისი საერთო-სახალხო ხასიათი ვლინდება მრავალსახოვან ფორმებში. ენობრივი სტილები არ უნდა ავირიოთ მხატვრული თხრობის სტილებში (მაგ., „იგავ-არაკის სტილი“, „პოემის სტილი“). მხატვრული სტილის შინაგანი დიფერენციაცია გამოწვეულია ლიტერატურის ქანრული თავისებურებებით.

ენობრივი სტილების ერთმანეთისაგან გამიჯვნა ფაქიზ მიდგომას მოითხოვს. მაგრამ სტილების სხვადასხვაობა ზოგჯერ ერთი შეხედვითაც აშკარაა. ასეთია, მაგალითად, სასაუბრო, მწიგნობრული, სამეცნიერო და ლიტერატურული სტილების სტრუქტურული განსხვავება.

უდავოა, რომ მწერლის ენის გადაჭარბებულ ლოგიზაციას (რაც ნიშანდობლივია სამეცნიერო ენისათვის) ამ ორი, სტრუქტურულად განსხვავებული ენის ნიველირებისაკენ მიეყავართ. თანამედ-

როვე ქართულ პოეტურ და პროზაულ ენაში
ქარბად გვხვდება სამეცნიერო-ლოგიზებული ენი-
სათვის დამახასიათებელი სტილური ნიშნები. ამის
შედგად მხატვრული ლიტერატურის ენა კარგავს
თავის სპეციფიკას და შეუძლებელი ხდება ინდივი-
დუალური სტილის გამომუშავება. მაგალითად,
სამეცნიერო ენას ახასიათებს უფრო დაქვემდებარე-
ბულ წინადადებათა რთული სისტემა კავშირე-
ბის მრავალფეროვანი სახეობებით. მხატვრული
ენა გაურბის სინტაქსის რთულ კონსტრუქციებს
და უფრო მარტივ წინადადებებს მიმართავს, ამას-
თანავე, კავშირები ნაკლებად იხმარება. აქ დავა-
სახელებ საბა ორბელიანისა და ვაჟას პროზას, სა-
დაც იშვიათად შეხვდებით რთული წინადადებე-
ბის ხლართებს, ნაკლებადაა კავშირები,—ამიტომ
არის მათი სტილი საოცრად გამკვირვალე და
დიდი მხატვრული ექსპრესიის შემცველი. სულ
სხვაა ყაზბეგის სტილი: მისთვის დამახასიათებე-
ლია ე. წ. გრძელი პერიოდები, კავშირები—ვი-
ნაიდან, რადგანაც, რომელიც, იმიტომ რომ,—
და სწორედ ამის გამო მისი სინტაქსი კარგავს
ელასტიკურობას და არ არის ტიპიური მწერლო-
ბის ენისათვის.

დამახასიათებელია, რომ აკ. წერეთლის ენაში
განდევნილია კავშირი არამედ, ასევე ნაკლებად
იხმარება იგი ილია ჭავჭავაძისა და ვაჟა-ფშაველას
სამწერლო ენაში. მაგალითები: „არა თუ აზრი,
ყოველი სიტყვის მნიშვნელობა უნდა გვცოდნოდა

და აგვეხსნა“ (აკაკი), „არამც თუ ვინანე, დიდად კმაყოფილიც დავრჩი“ (ილია), „მარგია“ კი არა, ხელსაც მიშლის საზრდოს შოვნაში“. (ვაჟა). ამ წინადადებებში მწიგნობრული ენის კანონის მიხედვით უნდა იხმარებოდეს არამედ კავშირი. ამგვარი ასინდეტური კონსტრუქციები ჩვენს კლასიკოსებთან იმით აიხსნება, რომ არამედ კავშირი მწიგნობრული წარმოშობისაა და არ გვხვდება ხალხურ მეტყველებაში, არც ერთ დიალექტს იგი არ ახასიათებს. გავიხსენოთ ტიპიური მაგალითი: „მაღლა კი ნუ სცემ სპილოსა, დაბლა შემოჰქარ რბილოსა“ (და არა: „არამედ დაბლა შემოჰქარ რბილოსა“).

კიდევ ერთი მაგალითი.

მხატვრული ლიტერატურის ენა გაურბის რა კავშირის შემცველ წინადადებას („რა ოთახის კარი მოიხურა, ნიკო ფეხზე წამოვარდა“), მაშინ როდესაც სამეცნიერო ენისათვის ამგვარი კონსტრუქცია აუცილებელია. მართალია, ძველ და საშუალო ქართულში რა კავშირიანი წინადადება არაიშვიათია (ამიტომ მისი აღმოცენება არ შეიძლება მივაწეროთ რუსულ „დეეპრიჩასტიეს“), მაგრამ რაკი ის მწიგნობრული წარმოშობისა ჩანს და თანამედროვე ქართულში ხელოვნურ შთაბეჭდილებას ტოვებს, მისი ხმარება უნდა აიცდინოს მწერლობის ენამ.

ძველსა და საშუალო ქართულ სალიტერატურო ენაში წინადადების რა კავშირიანი კონსტრუქცია

ჩვეულებრივი იყო. კავშირი დაისმოდა როგორც შემასმენლის ბოლოს, ისე წინ. მაგალითები: „იხილა ჩაჟ იესუ მრავალი ერი გარემო მისა, უბრძანა მათ წიაღმოსლვაჲ წიაღ ზღუასა“ (მათე, 8,18); „იხილა ჩაჟ ძელსა დამოკიდებულად ძე თუისი გოლგოთას ღმრთის მშობელმან, სულგრძელობასა მისსა ქებით აღიდებდა“ (პ. ინგოროყვა, ძველქართული სასულიერო პოეზია, 1913); „ხოლო ბასილი მამაჲ იყო ჩაჟ კაბუკ, კარაულსა მამისა გრიგოლისსა ხედვიდა“ (ხანძთელის ცხოვრება. ნ. მარის გამოცემა); „ესჲ ჩაჟ იხილა კაცმან მან მოციქულმან, იცნო და შეუვრდა ადარნესეს მაგიერ“ (იქვე); „ამას ჩაჟ შეასმენდეს, ესმა ვიეთმე ქრისტიანეთა კაცთა...“ (აბო თბილელი). დავიმოწმით საშუალო ქართულის პოეტური ძეგლები: „რა მზე ნათობდეს, მაშინცა ეთქმის დაბნელებულად“ (თამარიანი); „რა მოიზარდე, თვით მოიბლარდე ნათლითა ყოვლის მპყრობელისათა“ (აბდულმესია); „და ნება ასრულდების, რა გული მართალი უც კაცსაო“ (ვისრამიანი); „ცისკრად ავდევ, შევეკაზმე, რა გათენდა ღამე დილად“ (ვეფხისტყაოსანი); „რა პაპამან მანუჩარისაგან ლაშქართა და ქვეყანათა გარიგება შეიტყო, დასო ტახტსა ზედან და დალოცა“ (პროზაული შაჰნამე); „რა მიჯნურნი შეიყრებით, ლხინი ქირს გარდეთარება“ (არჩილი); „მერე რა მოველ გონებას, მასვე დაუწყე ვედრება“ (გურამიშვილი).

ამრიგად, ზემოთქმულიდან ჩანს, რომ შეიძლება დაიძებნოს მთელი რიგი ენობრივ-სტილისტური ნიშნები, რომლებიც განასხვავებენ მხატვრულ ნაწარმოებთა ენას სამეცნიერო ენისაგან.

ცალკე უნდა იქნეს განხილული ლექსიკა-ფრაზეოლოგიის საკითხი.

ამ სფეროში მწერალს განუსაზღვრელი შესაძლებლობები გააჩნია. უნდა ითქვას, რომ ბოლო ხანებში ბრძოლა ენის სიწმინდისათვის ზოგიერთმა მწერალმა ცუდად გაიგო და ამან რამდენადმე ზიანი მიაყენა ჩვენი ლიტერატურის ლექსიკონს. ფორმულა — „ენის სიწმინდე“ მათ ისე გაიგეს, თითქოს სამწერლო ენის კარები უნდა გადავუკეტოთ დიალექტებიდან მომდინარე სიტყვებსა და ფრაზეოლოგიურ ერთეულებს.

ენის სიწმინდისათვის ბრძოლა, რომელიც ჩვენს ქვეყანაში საესეებით სამართლიანად სახელმწიფოებრივი მნიშვნელობის ამოცანადაა ქცეული, არ ნიშნავს იმას, რომ მწერალი დაუშინდეს ხალხური მეტყველების საგანძურიდან შერჩეული და სალიტერატურო ენისათვის საჭირო მასალის უხვად შემოტანას. პირიქით, ცნება — „ენის სიწმინდე“ შინაგანი აუცილებლობით მოითხოვს ენის გამდიდრებას დიალექტებიდან მომდინარე ლექსიკური და ფრაზეოლოგიური ერთეულებით. სამწუხაროდ, ბევრი მწერლის ენაში სულ აღიკვეთა ხალხური ლექსიკის ფორმები და ფრაზეოლოგიზმები. და

რა შვიდღეთ აქედან? თუ შეიძლება ასე ითქვას, გააკრიალებული ენა, ფრაზის გარეგნული რაფინირება, ისეთი ენა, რომელიც ღარიბია ხორციანი და ძირეულად ქართული სიტყვებით, იმ ახალი მასალით, რომელსაც მწერალი გაბედულად უნდა ეზიდებოდეს ხალხური მეტყველების ამოურწყავი წყაროებიდან. თუ სტატისტიკურად გამოვითვლით ამგვარი ნაწარმოების ლექსიკონს, ხელში შეგვრჩება ძალიან მცირე რაოდენობის სიტყვები. რა ვუყოთ, რომ ყოველი სიტყვა-ფრაზეოლოგიზმი, ამოკრეფილი დიალექტებიდან, არ დამკვიდრდება სალიტერატურო ენაში,—განა ილიას მიერ ნახმარი ყველა დიალექტური სიტყვა თუ გამოთქმა მიიღო ენაში? ეს ჩვენი შენიშვნა ეხება არა მხოლოდ ახალ სიტყვებს. ბევრი მწერალი ხელაღებით უკუაგდება ამა თუ იმ იშვიათ სიტყვას იმის შიშით, რომ შეიძლება ის ჩაუთვალონ არალიტერატურულად. ჩვენ ვფიქრობთ, საჭიროა გამოვიჩინოთ მეტი სითამამე ლექსიკა-ფრაზეოლოგიის სფეროში. არ უნდა გვავიწყდებოდეს, რომ მწერალი თვალსაჩინო როლს ასრულებს ლიტერატურული ენის ნორმალიზაციის საქმეში, და ეს კი გვავალებს, შევარჩიოთ ქართული ენის ბუნებისათვის შესაფერისი სიტყვა-თქმანი, რომელთაც აქვთ ლიტერატურული გამოხატულების უფლება.

როდესაც ვლაპარაკობთ მწერლობის ენის ხალხურობის შესახებ, აუცილებელია აღინიშნოს, რომ საჭიროა ხალხური პოეტური ენის არა უბრალოდ

განმეორება, არამედ ამ მასალის სტილისტური დამუშავება და დახვეწა. დასაგმობია პოეტური ენის ფორმირება ხალხური სიტყვიერების გავლენებისა და იმიტაციის გზით. ქართული პოეტური კულტურის ტრადიცია გვიკარნახებს, რომ ლექსი არ იქნეს მთლიანად დაყვანილი ხალხური ლექსის სტრუქტურულ ნიშნებამდე. ზოგიერთი თანამედროვე ქართველი პოეტი გაიოლების გზით მიდის და მისი ლექსი არაფრით არ განირჩევა ჩვენი ხალხური მთქმელების ვერსიფიკაციისაგან. ხალხური პოეტური ენის სტერეოტიპული გამოთქმების, ფოლკლორული ფრაზეოლოგიზმების გადაქარბებით გამოყენება ამდაბლებს პოეტური ენის კულტურას და ადუნებს იმ შესაძლებლობებს, რომლებიც შინაგანი აუცილებლობით გამომდინარეობენ ქართული საერთო-სახალხო ენის სტრუქტურიდან. უნდა გვახსოვდეს, რომ საბჭოთა პოეტის პოეტური აზროვნება ხალხურია და არა ფოლკლორული. ამრიგად, მკაცრად უნდა იქნეს ერთმანეთისაგან გამიჯნული ხალხურობა და ფოლკლორულობა.

ორიოდე სიტყვა ლიტერატურული გმირის ენის თაობაზე.

ენობრივი დახასიათების გარეშე არ შეიძლება შეიქმნეს ხასიათი და ტიპი, არ შეიძლება ღრმად ვაჩვენოთ ადამიანის შინაგანი სამყარო. ზოგიერთ მწერალთან გმირები აზროვნებენ და მეტყველებენ ისე, როგორც აზროვნებს და მეტყველებს თვით

ავტორი. თანაშედროვე ქართულ პროზაში ცოტა როდია ისეთი მაგალითები, როდესაც ლიტერატურული გმირის ენა მთლიანად აგებულია ლიტერატურული ენის ტრაფარეტზე, ავტორისა და გმირის მეტყველება სტრუქტურულად არ განსხვავდება ერთმანეთისაგან.

ცხადია, პერსონაჟის ენა ცოცხალი მეტყველების ანარეკლი უნდა იყოს. საზოგადოების სხვადასხვა ფენას ენაში შეაქვს სპეციფიკური სიტყვები და გამოთქმები. აქედან ჩვენ უნდა გამოვიტანოთ სახელმძღვანელო დასკვნა: პერსონაჟის ენაში, იმისა და მიხედვით, თუ რა სოციალური და პროფესიული წრის წარმომადგენელია ნაწარმოების გმირი, უნდა ჩანდეს ეს სპეციფიკა.

როგორ უნდა შევავსოთ ჩვენი ენობრივი პოლიტიკის თვალსაზრისით ლიტერატურული გმირის ენის აგება კუთხურ მეტყველებაზე?

მე ვფიქრობ, რომ ენის დემოკრატიზაციის იმგვარი მეთოდი, რომელსაც კუთხური მეტყველების გაიდელებამდე მივყავართ, შორსაა ენობრივი რეალიზმის ტრადიციებისაგან. ნატურალიზმი სრულად ასახავდა ეროვნული ენის განშტოებებს, მაგრამ ყურადღებას არ ამახვილებდა ხალხური მეტყველების. იმ საღ ტენდენციებზე, რომლებიც გამართლებული იყოსაერთო-სახალხო ენის თვალსაზრისით და რომლებიც უნდა გადაზრდილიყვნენ ლიტერატურულ ენაში. ენობრივი ნატურალიზმი გაუშარტლებელია საერთო

ეროვნული ენის ინტერესებისათვის, გაუმართლებელია მხატვრული თვალსაზრისითაც.

თანამედროვე სოციალისტური სოფლის ამსახველ ნაწარმოებებში უნდა იქნეს გამოყენებული ისეთი ენობრივი მოვლენები, რომლებიც ტიპიურია და დამახასიათებელი საკოლმეურნეო ცხოვრების უმაგალითო აღმავლობისათვის. მწერლობაში უნდა დაინერგოს ახალი ყოფის ამსახველი ლექსიკა, ახალი ცნებები და სიტყვა-გამოთქმები, რომლებიც საბჭოთა სინამდვილეში გამომჟღავნდება. განა დღეს კოლმეურნეები მეტყველებენ ისეთი დამახინჯებული ენით, როგორსაც არაიშვიათად ვხვდებით თანამედროვე ქართულ პროზაში? მივმართოთ ისეთ მნიშვნელოვან ნაწარმოებს საკოლმეურნეო თემაზე, როგორიცაა ალ. ქეიშვილის „ლელო“. აქ გმირების მეტყველება დიალექტოლოგიურ ჩანაწერს უფრო მოგვაგონებს, ვიდრე მწერლის მიერ განზოგადებულ ლინგვისტურ მასალას. მაგ., რას ნიშნავს ფრაზა: „მაშინ წახდა ჩემი საქმე, ხანკეს რომ მთარ ახლა კილო?“ — „ხანკეს რომ მთარ“ არაგურულისათვის გაუგებარია (ნიშნავს: ნიშნს მიგებ). საკოლმეურნეო კრებაზე ნაწარმოების გმირები ასე მეტყველებენ: „მთარ ბოლშევიკები იმიზა გვქვია... აგი ისე გამოვა, ვინცხა რო ამბობდა... მე მაქ ერთი ლერი სიტყვა... აბა, ჰე, ლონგინოზ, ფერხვე... მე დიდი მორეჩე არა ვარ... მთარ მე ერთი საკითხი მინდა ვთქვა ჩემი

გამოაზრებიდან და თქვენც დააყურეთ... შრომა-
დღესაც თუთხმეტ დღეზე გადავახტუნებთ და გა-
მუალთ გამარჯვებული“. ცხადია, ასეთი მეტყვე-
ლება არ არის ტიპური საკოლმეურნეო კრები-
სათვის.

პერსონაჟის მეტყველებას უთუოდ უნდა ჰქონ-
დეს შენარჩუნებული ხალხური კოლორიტი, მხატვ-
რული თვალსაზრისით გაუმართლებელია გმირის
ენის დაფუძნება მწიგნობრული ენის შაბლონზე.
მაგრამ ხალხური ენის იერის შენარჩუნება, ჩვენი
აზრით, არ ნიშნავს დიალექტის ფონეტიკურ-მორ-
ფოლოგიურ-სინტაქსური თავისებურების დაცვას;
სასაუბრო მეტყველების თავისებურებებმა თავისი
გამოხატულება უნდა პოვოს უმთავრესად ლექსი-
კა-ფრაზეოლოგიისა და სტილისტიკის სფეროში
და არა გრამატიკის დარგებში.

უხვ მასალას იძლევა ხალხური მეტყველება
სალიტერატურო ენის გამდიდრებისათვის ლექსი-
კური შედგენილობის სფეროში. საუკუნეთა მანძილ-
ზე ხალხს შეუქმნია მრავალფეროვანი სიტყვიერი
მასალა, გაუმდიდრებია ეროვნული ენა სიტყვები-
თა და გამოთქმებით. ამგვარი სიტყვები და გა-
მოთქმები უპირატესად სიტყვაკაზმული მწერლო-
ბის გზით უნდა მკვიდრდებოდეს საერთო-სახალხო
ეროვნული ენის ლექსიკურ საგანძურში.

პერსონაჟის მეტყველება უხვად უნდა ასახავდეს
ისეთ „გაქვავებულ გამოთქმებს“, რომელთა შემად-
გენელ ნაწილებს—ცალკე სიტყვათა სახით—ისტო-

რიულად დაკარგული აქვთ პირვანდელი მხიშვნელობა და ერთ სემანტიკურ მთლიანობად დამკვიდრებულან. ესაა იდიომატური ფრაზეოლოგია, რომელიც ენის სიმდიდრის საფუძველია და აუცილვბელი ელემენტი მხატვრული სიტყვათშემოქმედებისა.

ხალხში გავრცელებულია მრავალი ხატოვანი სიტყვა-გამოთქმა, იდიომატური ფრაზეოლოგიის ბევრი ნიმუში, რომელთა გამოყენება პერსონაჟის ენას ხალხურ კოლორიტს ანიჭებს და, ამავე დროს, ზრდის მხატვრული ზემოქმედების ძალას.

დავასახელოთ ზოგიერთი მაგალითი.

„დორანი“ ეწოდება მყუდრო ადგილს წყალში, სადაც თევზები ბუდობენ. აქედან ხალხში გამომუშავებულია გამოთქმა „დორანში ჩავარდნა“, რაც ნიშნავს კარგ ყოფაში ჩავარდნას, გაბედნიერებას. ეს იდიომი ღირსია ლიტერატურული გამოხატულებისა. ანდა ავიღოთ გამოთქმა — „კაბდოს გადავლება“, რაც ნიშნავს რაიმეს გაცამტვერებას, მიწასთან გასწორებას, მოსპობას. შეადარე ანდა-ზა — „კაბდომ იცის სამართალი: მაღალ-დაბალს გაასწორებსო“ (კაბდო სამეურნეო იარაღია, ხმარობდნენ აღმოსავლეთ საქართველოში). ილია ჭავჭავაძის ერთ ნაწარმოებში ეკითხულობთ: „დავაჰდიოთ ისიც, რომ აქ ხსენებული საცოდავი გლეხი, სულ ორი კვირაა, რაც ქვეშაგებიდან ამდგარა“. „დაჰდევა“ ნიშნავს დახსომებას, მოგონებას. თავდაპირველად კი „დაჰდევა“ ნიშნავდა და-

ნით ჯოხზე ამოთლას, ნიშნის გაკეთებას რაიმეს დასამახსოვრებლად. ქართლში ზარმაც და უსაქმურ კაცზე დაციწვით იტყვიან – „რა თავნაბუარას გადიდენსო“, ე. ი. თავს არ შეიწუხებს ბევრი მუშაობითო. „ბრე“ ანუ „ნაბუარი“ ჰქვია წმინდა ბზეს, რომელიც ნიავს გააქვს კალოს გარეთ და ჩვეულებრივ კალოობის დროს ჰაერში ტრიალებს. როგორც ჩანს, გამოთქმა მიღებულია ხატოვანობის საფუძველზე. მოურიდებელი, თავისუფალი, დაუფიქრებელი ლაპარაკისათვის ხალხს დაურქმევია „ლაგანწამოყრილი ლაპარაკი“. ეს გამოთქმა გამოყენებულია ილია ჭავჭავაძის მიერ: „გაგონილა ასეთი ლაგანწამოყრილი ლაპარაკი სამეცნიერო საგნებზე“ (თხზ., 5, გვ. 88): „თაფლსა სთოვსო“, იტყვიან დაციწვით მლიქვნელ, პირფერ ადამიანზე. ილიას ნაწარმოებში ვკითხულობთ: „თვალები... საოცრად სწრაფნი და წვრილნი (არიან): ასეთის თვისებისანი, რომ თაფლსა სთოვს, ოდეს უყურებს... უეზდის ნაჩალნიკსა...“ (თხზ., II, გვ. 128). „გულის ბუხრის ამოყრა“ ხალხს დაურქმევია დარდ-ვარამის გაზიარებისათვის. სევდა-ნალღელის საჯაროდ გამოთქმისათვის. ამგვარი იდიომატური სიტყვა-გამოთქმები, ხალხში გავრცელებული, ჩვენი აზრით, პერსონაჟის მეტყველების ერთ-ერთი შემადგენელი ნაწილი უნდა იყოს.

რამდენიმე სიტყვა ნეოლოგიზმების თაობაზე. ცნობილია, რომ მსოფლიოს არც ერთ ენაში არ მოიპოვება ხელოვნური, გამოგონილი სიტყვა,

ძირეულად ახალი ლექსიკური ერთეული. მიუთითებენ ნხოლოდ ერთადერთ სიტყვაზე — „გაზი“ (აირი), რომლის შექმნა მიეწერება ერთ ჰოლანდიელ ქიმიკოსს, მაგრამ, როგორც ირკვევა, არც ეს სიტყვაა მთლიანად გამოგონილი: იგი შექმნილია გერმანული სიტყვის — Geist (სული) რემინისცენციით.

როდესაც ვლაპარაკობთ ახალი სიტყვის (ნეოლოგიზმის) შექმნაზე, იგულისხმება ისეთი ლექსიკური ერთეული, რომელიც გამომუშაებულია ენაში არსებული მასალის საფუძველზე ახალი კომბინაციის შექმნის გზით. როდესაც ილია ქაქვაძემ შემოიტანა ახალი სიტყვები — „მიმართულება“, „შინაარსი“, „აგებულება“, „საქონელი“, „უფლება“, „მიზოქცევა“, „სინამდვილე“, ისინი ენაში მოქალაქეობრიობას ვერ მოიპოვებდნენ, რომ არ იყვნენ შექმნილი ქართულ ენაში უკვე არსებული ლინგვისტური მასალის ბაზაზე ქართული მორფოლოგიის კანონების შესაბამისად. ასე, მაგალითად, არსებობდა „ნამდვილი“, მაგრამ არ არსებობდა „სინამდვილე“: ილიამ ენაში გავრცელებული „სი“ პრეფიქსი (სი-მართლე, სი-ყმაწვილე) მიუყენა „ნამდვილს“ და მივიღეთ ნეოლოგიზმი. ასევე: ენაში ცალ-ცალკე არსებობდა „შინა“ და „არსი“, ილიამ მათი შეერთებით მოგვცა ახალი სიტყვა.

ამ მეთოდით მე ვცადე შემემუშაებინა და გავრცელებულიყო რუსული слияния слов-ს შესაბამისი ტერმინი შინაბერა.

ჩემ მიერ შექმნილი ეს სიტყვა მივაწოდე კ. გამსახურდიას, რომელმაც პირველად გამოიყენა ის „დავით აღმაშენებელში“. „შინაბერა“ გავრცელდა ენაში, რადგან სიტყვა ქართული მორფოლოგიის კანონების მიხედვითაა შემუშავებული.

აღსანიშნავია, რომ ჩვენი მწერლები ნაკლებად ზრუნავენ ნეოლოგიზმების შემუშავებაზე მაშინ, როდესაც ამის საჭიროებას აყენებს ჩვენი მრავალფეროვანი ცხოვრება. საბჭოთა სინამდვილეში შემუშავდა არა ერთი და ორი ახალი სიტყვა, რომლებიც საბოლოოდ დამკვიდრდნენ ჩვენს ენაში. ასეთებია, მაგალითად, „ხუთწლელი“, „კომკავშირი“, „მერგოლური“, „შრომადლე“, „კოლმეურნეობა“, „სტახანოველი“, „ბრძანებულება“ და მრავალი სხვა.

საჭიროა მწერალმა განსაკუთრებული ყურადღება მიაქციოს კომპოზიტების (რთული სიტყვების) შექმნას, რადგან ქართულ ენას ძალიან ეხერხება ამ გზით ნეოლოგიზმების შემუშავება; კომპოზიტური ნეოლოგიზმები განსაკუთრებით პროდუქტიულია ჩვენს ენაში. ასეა შექმნილი „ცხვარბევრი“ (ვისაც ბევრი ცხვარი ჰყავს), რომელიც შემოიტანა მწერლობაში ალ. ქეიშვილმა და რომელიც უთუოდ გავრცელდება ენაში. მაგრამ აქ საჭიროა დიდი ზომიერება და ენის კანონების გათვალისწინება. ვერ მოვიწონებთ ისეთ მრავალსართულიან კომპოზიტს, როგორიცაა, მაგალითად,

დემნა შენგელაიას მიერ ნახმარი „თებალუსტრადიანძიმესეტებიანი წიგნის სასახლე“, რომელიც პირველად იხმარა მწერალმა „წითელ ყაყაჩოში“ (გვ. 3).

დასასრულ, განვიხილოთ არქაიზაციასთან ჩვენი დამოკიდებულების საკითხი.

ქართული ენის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი სტრუქტურული თავისებურება ისაა, რომ 1500 წლის წინათ შემუშავებული წერილობითი ძეგლი თანამედროვე ქართველისათვის ძირითადად გასაგებია, მაშინ როდესაც ევროპულ ენებში ადრეულ საუკუნეებში დაწერილი ძეგლი თანამედროვე ენაზე სათარგმნელია. ეს გარემოება, ვფიქრობ, სპეციფიკურ სიბრტყეზე აყენებს ჩვენთან არქაიზაციის საკითხს. რაკი ძველი ქართული ენის რიგი მოვლენები დღევანდელი მკითხველისათვის ცნობილია, ე. ი. გრამატიკული ფორმები პოტენციურად განაგრძობენ არსებობას ენაში, ამიტომ ისინი შედიან ენობრივ სარეზერვუარო ფონდში და შეუძლიათ ლიტერატურულ ენაში პროდუქტიულად შეასრულონ სტილური კომპონენტის როლი. არც ერთ ენას არა აქვს იმდენი შესაძლებლობა არქაიზმების თავისუფალი და უმტკივნეულო გამოყენებისა, რამდენიც ქართულ ენას, როცა ეს სტილური აუცილებლობით არის ნაკარნახევი. საზეიმო, მაღალფარდოვანი სტილიზაცია მშვენივრად ხერხდება ძველი ქართულის ზოგიერთი სტრუქტურული ელემენტის გამოყენე-

ბით. შექსპირის მაჩაბლისეული თარგმანების გამარჯვება ამითაც აიხსნება.

აქ მივუთითებთ ზოგიერთ პარალელურ გრამატიკულ ფორმაზე, რომლებიც ძველი ქართული ენის კუთვნილებაა და სავსებით ეგუებიან თანამედროვე ენის სტრუქტურას. ასეთებია: ნარ-თან-ნიანი მრავლობითის ფორმები („მთანი მალალნი“, „ცრემლთა წყარონი“), მსაზღვრელ-საზღვრულის არქაული წყობა („სატრფო გულისა“), ემფატიკური „ა“ („ქოშის ამბავსა“, „წრფელის გულითა“), დაწყებითი ბრუნვის ფორმა („ბუდით“—ბუდიდან; ყველაზე პროდუქტიულია ს. ჩიქოვანის პოეტურ ენაში), მსაზღვრელ-საზღვრულის სრული შეთანხმება („ჩემის ძმისა“), არქაული კავშირები (ვით, რაიც...), და სხვა. თანამედროვე ქართველისათვის უცხო არ არის ისეთი არქაული ზმნური ფორმა, როგორიცაა მასდარული კონსტრუქცია: „დასხდნენ ქამად“, „იწყეს მუსიკობად“. გავიხსენოთ ერთი ადგილი ტიციან ტაბიძის ლექსიდან: „ჩვენ თუ მეორედ დავიბადენით, ეს შენი ვნახეთ დღეს დაბადება, რომ სიხარულის ცრემლის დადენით ახალი კაცის გავხდეთ ბადებად“. ცხადია, ამგვარი გრამატიკული ფორმები ბუნებრივია თანამედროვე ქართულისათვის და მათი გამოყენება სტილისტიკური მიზნებით არ შეიძლება ჩაითვალოს უარყოფით მოვლენად.

ჩვენ რამდენადმე გადაპარბეზულად გვეჩვენება ის საყვედურები, რომლებიც გამოთქმულია სა-

ლიტერატურო კრიტიკაში კ. გამსახურდიას მიმართ არქაიზმების გამოყენების გამო. საქმე ისაა, რომ კრიტიკოსებს კ. გამსახურდიას ენაში ყველაფერი, რაც არ ეგუება თანამედროვე ქართულის ნორმებს, არქაიზმებად აქვთ მონათლული. ნამდვილად კი კ. გამსახურდიას „არქაიზმებში“ ბევრი რამ ძველი ქართული კი არ არის (ეს ეხება სინტაქსს), არამედ მწერლის ინდივიდუალური სტილის თავისებურებაა.

ირიბი მეტყველების „ო“ კ. გამსახურდიასთან, როგორც წესი, არ იხმარება ფრაზის ბოლოს. ეგულისხმობთ ამ ტიპის ნიმუშებს: „შენ ხარ ჯიხვი იყავიო, სულო, და ტურებმა როგორ შეგბედესო, შენ მთის მგელი იყავიო და მელიებს რა ხელი ჰქონდათო შენთან? შენ შავარდენი იყავიო და წუნკალმა ყორნებმა როგორ გაბედესო შენი ხელყოფა“ (თხზულებანი, II ტომი, გვ. 51, 1948 წ.).

უნდა აღინიშნოს, რომ ეს წესი არ არის ძველი ქართული სალიტერატურო ენისთვის დამახასიათებელი, როგორც ეს ზოგიერთს ჰგონია. მაგრამ ის არც კ. გამსახურდიას გამოგონილი თავისებურებაა. გავიხსენოთ თითო-ოროლა მაგალითი ლიტერატურული ენიდან: „უთხრა მსახურს, გასინჯეო ადგილები აქაურნი“ (ს. გუგუზაშვილი, თამარიანი, გვ. 14, ტაეპი 4); „შემდეგ უწყოსაუბარი, მიჰქვსო რამე საკითხავი“ (იქვე, გვ. 12, ტაეპი 1); „გარსევანმა მოახსენა, მისმინეო აწ

თხრობილი“ (იქვე, გვ. 8, ტაეპი 2); „და იტყოდა, ვხედევდიო წარსულსა ჩემსა“ (აბუსერისძე ტბელი: „ბოლოკ-ბასილის მშენებლობა შუა-რტყალში და აბუსერისძეთა საგვარეულო მათიანე“, 1233 წლის ტექსტი. ლ. მუსხელიშვილის გამოცემა, 1941 წ., გვ. 58). „სხვათა სიტყვის“ გამოყენების ზემოხსენებული ფორმა ძალიან მოსწონს კ. გამსახურდიას და ცდილობს „პრინციპში აიყვანოს“ იგი. ეს კი მწერლის სტილის კომპეტენციის საქმეა. ზოგიერთი თანამედროვე მწერალი (უფრო ახალგაზრდები) ბაძავენ ამ მხრივ კ. გამსახურდიას, ოღონდ არ შეგვიძლია არ აღვნიშნოთ, რომ ამგვარი—არცთუ მთლად ბუნებრივი—სინტაქსური კონსტრუქციის მოქარბებული გამოყენება რამდენადმე მანერულობის შთაბეჭდილებას ქმნის.

კ. გამსახურდიას მიდრეკილება არქაიზმებისაკენ უმთავრესად ლექსიკა-ფრაზეოლოგიის სფეროში იჩენს თავს, და ამ მხრივ მწერალს ყოველთვის ვერ შევედევებით: ისტორიულ რომანებში ვერც ერთი ავტორი ვერ ასცდება ძველი ყოფის ამსახველ ლექსიკას.

საერთოდ, მწერალს საჭირო სიტყვა-ფრაზეოლოგიზმები შემოაქვს არა მხოლოდ დიალექტებიდან, არამედ განსაკუთრებულ შემთხვევაში, თუ ეს აუცილებელია, ენის ძველი ძეგლებიდანაც. როგორც გამორკვეულია, ილია ჭავჭავაძემ გააცოცხლა უარყოფითი „არ“ ნაწილაკი სიტყვათა საწარმოებლად. გავიხსენოთ რუსთაველი: „არ-

დავიწყება მოყვრისა აროდეს გვიზამს ზიანსა“. ილიამ აღადგინა ეს ფორმა ახალ ქართულში: „არ-ხმარება“, „არ-ქონა“ და სხვა.* მაგრამ უთუოდ უნდა შევებრძოლოთ ისეთ ტენდენციას, როდესაც მწერალი ხელალებით ცდილობს გააცოცხლოს ძველი სიტყვები, რომელთა საკიროება არ არის ნაკარნახევი თანამედროვე ენის თვალსაზრისით.

ასეთია ჩვენი ზოგიერთი პრინციპული ხასიათის მოსაზრება მწერლის ენის გამო. -

* დაწვრილებით იხ. ა. შანიძე, ილია ჭავჭავაძე როგორც მებრძოლი ახალი სალიტერატურო ქართულის დამკვიდრებისათვის (ილია ჭავჭავაძე. საიუბილეო კრებული. 1939).

დავით გურამიშვილის ენა

ძველი ქართული სალიტერატურო ენის სტრუქტურის რღვევა, საეკლესიო-დოგმატური სტილის კანონზომიერების რყევა დაახლოებით მე-12 საუკუნიდან იწყება. ამ გარემოებას საგრძნობლად შეუწყო ხელი საერო მწერლობის აღმოცენებამ და განვითარებამ.

მეთორმეტე-მეთვრამეტე საუკუნეების ქართული სალიტერატურო ენის ძირითადი განმსაზღვრელი ნიშანი ხალხურობაა. ხალხურ მეტყველებასთან დაახლოებამ გამოიწვია გრამატიკულ ფორმათა ნაირ-ნაირობა, სიჭრელე ლექსიკაში, ახალი ლიტერატურული ნორმები კი თანდათანობით ინერგებოდა. ამ პერიოდის ენაში შესამჩნევია კიდელი ძველი მწიგნობრული ფორმებისა საერთო-სახალხო ენის სტრუქტურიდან მომდინარე ენობრივ მასალასთან. თუ საერო ლიტერატურის კლასიკური პერიოდის ძეგლების („ვეფხისტყაოსნის“, „ვისრამიანის“, „ამირან-დარეჯნიანის“) ენას ე. წ. აღორძინების ხანის სალიტერატურო ძეგლების ენას შევუდარებთ, დავრწმუნდებით, რომ მწერ-

ლობაში საბოლოოდ გზას იკაფავს საერთოეროვნული ენის სტრუქტურული ელემენტები და მრავალსაუკუნოვანი ქართული სამწერლო ენა გაბედულად ადგება დემოკრატიზაციის გზას. ასე, მაგალითად, „რუსუდანიანის“, „სიბრძნე სიცრუისას“, „თიმსარიანის“, თეიმურაზ პირველის, არჩილის, თეიმურაზ მეორის ენაში ძირითადად დაძლეულია ძველი ქართულის საეკლესიო-დოგმატური ტრადიციები და ქართლ-კახური მეტყველების საფუძველზე ფართო გზა აქვს გახსნილი დიალექტების მასალას. მიუხედავად ამისა, სალიტერატურო ენის შედგენილობაში ჯერ კიდევ სავსებით უკუგდებული არ არის არქაული მწიგნობრული ენის ელემენტები როგორც მორფოლოგია-სინტაქსში, ისე ლექსიკაში.

დ. გურამიშვილის უბრწყინვალესი ნაწარმოები „დავითიანი“ დაუუძნებელია ქართული საერთო-სახალხო ენის ძირითად სტრუქტურულ თავისებურებებზე, იგი არსებითად ახალი სალიტერატურო ენის ადრინდელი პერიოდის ყველაზე დასრულებულ და სრულყოფილ სახეობას წარმოგვიდგენს.

დ. გურამიშვილმა თამამად გაარღვია არქაიზებული ენის შაბლონი და გარკვეული მიმართულება მისცა ახალი სამწერლო ენის განვითარებას. ამდენად, გურამიშვილის, როგორც ენის დიდი რეფორმატორის, როლი ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიაში განუზომელია.

ახალი სალიტერატურო ქართულის ბუნებრივ განვითარებას გზა გადაუღობა მეთვრამეტე საუკუნის მოღვაწის ანტონ კათალიკოსის გრამატიკულმა სკოლამ. ახალი ენის ნორმალიზაციის გაწყვეტილი ხაზი აღდგა გასული საუკუნის 60-იან წლებში.

დ. გურამიშვილის ნაწერები საზოგადოებისათვის არ იყო ცნობილი მეცხრამეტე საუკუნის 50-60-იან წლებამდის. ამდენად, ქართული სამწერლო ენის განვითარებაზე გურამიშვილს მანამდის გავლენა არ მოუხდენია. ამ დროიდან „დავითიანი“ შედის ქართული მწერლობის აქტიურ ფონდში. 60-იანი წლებიდანვე სამოღვაწეო ასპარეზზე გამოდის ქართული ლიტერატურის ახალი თაობა ილია ჭავჭავაძისა და აკაკი წერეთლის მეთაურობით. ილია-აკაკის დიდი წინამორბედის — გურამიშვილის ენის სტრუქტურა თავის არსებით ნაწილში ექცევა სამწერლო ენის განვითარების იმავე მაგისტრალში, რომელზედაც იდგნენ ი. ჭავჭავაძე და ა. წერეთელი. როგორც ითქვა, ქრონოლოგიურადაც გურამიშვილი-ჭავჭავაძე წერეთლის მხატვრული ქმნილებების გავრცელება საქართველოში დაახლოებით ერთ ეპოქას მოიცავს. * ამდენად, ახალი ქართული სალიტერატუ-

* „დავითიანის“ ისტორიული ნაწილის ნაწყვეტები პირველად დაიბეჭდა 1852 წელს „ცისკარში“, „ქაცვია მწყემსის“ ნაწილი კი — „ცისკარის“ 1861 წლის ნოემბერში; ზოგი ლექსი

რო ენის დამკვიდრების ფუძემდებლებად უნდა მივიჩნიოთ დავით გურამიშვილი, ილია ქავჭავაძე და აკაკი წერეთელი.

როგორია დ. გურამიშვილის ნაწარმოების ორთოგრაფია?

ცნობილია, რომ ძველ ქართულს ახალი ქართულისაგან განსხვავებით მოეპოვება რამდენიმე ასო-ბგერა, რომლებიც დიდხანს შემორჩნენ ქართულ ორთოგრაფიას, მიუხედავად იმისა, რომ ისინი აღარ შეესაბამებოდნენ ახალი ქართული ენის ფონეტიკურ სისტემას. ანტონ პირველის გრამატიკულმა სკოლამ ხელი შეუწყო მათ შენარჩუნებას, და ეს სავსებით ეგუებოდა ამ სკოლის გრამატიკულ კონცეფციას: ანტონი ხომ არჩაული ენის თავგამოდებული დამცველი იყო. გაცილებით გვიან, მე-19 საუკუნის 60-იან წლებში, დასაბუთდა ამ ძველი ასოების უკუგდების აუცილებლობა. ილია ქავჭავაძემ თეორიულად დაამტკიცა, რომ ამ ასოების შესაბამისი ბგერები ახალ ქართულ საერთო-სახალხო ენას არ ახასიათებს და, მაშასადამე, სალიტერატურო ორთოგრაფიას ზედმეტ ტვირთად აწევს ასოები, რომელთაც ენაში რეალური საყრდენი არა აქვთ. ილია ქავჭავაძისა და მისი თანამოაზრეების ლიტერატურულმა პრაქტი-

დავით ჩუბინაშვილმაც შეიტანა თავისი ქრესტომათიის მეორე გამოცემაში 1863 წელს. „დავითიანის“ პირველი წიგნი ცალკე დაიბეჭდა 1870 წელს. შემდგომი გამოცემა 1881 წელს განხორციელდა.

კამ გაამარტივა ქართული ორთოგრაფია, გაათავისუფლა იგი ახალი ქართული ორთოგრაფიისათვის შეუფერებელი ასოებისაგან.

ორთოგრაფიული ტრადიციის რღვევა დაიწყო ჯერ კიდევ ე. წ. ალორძინების ხანის ენაში. ასე, მაგალითად, „შაჰნამეში“, „ქილილა და დამანაში“, „რუსუდანიანში“, „თიმსარიანში“, ვახტანგ მეექვსის ნაწერებში ზემოაღნიშნული ასოები მხოლოდ სპორადულად იჩენს თავს, დ. გურამიშვილთან კი ისინი არ გვხვდება, გარდა ხარისა (ჟ), რაც, ჩვენი აზრით, აიხსნება იმით, რომ მას ხალხურ მეტყველებაში რეალური საფუძველი ჰქონდა, იხმარებოდა იმ კილოებში, რომელთა გავლენასაც განიცდიდა პოეტი. ისიც აღსანიშნავია, რომ ამ ასოს გამოყენებაში გურამიშვილი თანმიმდევრობას არ იცავს: მთელ რიგ სიტყვებში იგი ხ-თი არის შეცვლილი.

ბრუნება გურამიშვილთან ახალი ქართულისებურია, მაგრამ ავტორი ყოველთვის არ იცავს ასალ ნორმებს. „დავითიანში“ არაიშვიათია არქაული ფორმებიც. სახელობითი ბრუნვის ნიშანი ბოლოხმოვნიან სახელებს დაერთვის სიტყვაში „ყველა“, ე. ი. გვხვდება „ყველაი“ (გვ. 49 და სხვაგან). უნდა აღინიშნოს, რომ „ვისრამიანსა“ და „შაჰნამეს“ პროზაულ ტექსტში ბოლოხმოვნიანი სახელების სახელობით ბრუნვაში ის ხმარების უმეტესი ნაწილი „ყველა“ ნაცვალ-სახელზე მოდის, „ვეფხისტყაოსანშიც“ ხშირად სწორედ ეს ნაცვალსახელი დაირთავს ი. ს. ამ შემთხვევაში ჩვენი პოეტი ტრადიციას მისდევს.

ხაზგასასმელია ის გარემოება, რომ გურამი შვილთან თითქმის სისტემატურად იხმარება მოთხრობითი ბრუნვის არქაული ფორმა: ღმერთმან (42), რომელმან (10), რიტორმან (4), ქალმან (316), ალმან (87) და სხვა.

ვამე თუ, ხორციც შეკამოს მ გ ე ლ მ ა ნ,
ანუ მიწაში მატლმა და გ ვ ე ლ მ ა ნ.
• რად ვქენ სა ძ ა გ ი ლ მ ა ნ,
საწვავ-ს ა დ ა გ ე ლ მ ა ნ,
არ გავყევ სულსა! (322).

იშვიათად მიმართავს პოეტი „მან“-ის გამარტივებულ სახეობას. იმის ნათელსაყოფად, რომ გურამიშვილი ძველი და ახალი დაბოლოების გამოყენებაში არათანმიმდევარია, საკმარისია დავიმოწმოთ სტროფები, სადაც ერთმანეთის გვერდით, პარალელურად იხმარება „მან“ და „მა“ დაბოლოებები:

ქ ა ლ მ ა ნ გაშინჯა, არ იყო ავი:
წამოდგა, მწყემსსა დაუკრა თავი.
მ წ ყ ე მ ს მ ა პირს აკოცა,
კარგ სიტყვით დალოცა
და გაისტუმრა. (317).

ან კიდევ:

ვამე თუ, ხორციც შეკამოს მ გ ე ლ მ ა ნ,
ანუ მიწაში მ ა ტ ლ მ ა და გ ვ ე ლ მ ა ნ. (322).

* ციტატები მოგვყავს „დავითიანის“ „საბჭოთა მწერლისეული“ გამოცემიდან (1955 წ.). ფრჩხილებში მითითებულია წიგნის გვერდი.

ასეთივე მდგომარეობაა მსაზღვრელ - საზღვრულის შეთანხმებაშიც: „კაცმან ჯაბანმა“ (29).

შეიძლება ითქვას, რომ არქაულ გრამატიკულ მოვლენათაგან „მან“ დაბოლოებიანი მოთხრობითი თითქმის ერთადერთია, რომელიც ასე ფართოდ არის წარმოდგენილი გურამიშვილის ენაში. რით უნდა აიხსნას ეს გარემოება? ამის მიზეზი გურამიშვილის ლექსის მუსიკალურობაში უნდა ვეძიოთ. დავით გურამიშვილის ლექსი ქართულ პოეზიაში მელოდიურობით გამოირჩევა და, სავარაუდებელია, ავტორი „მან“ დაბოლოებიან ფორმას უპირატესობას ანიჭებს მის გამარტივებულ სახეობასთან შედარებით კეთილხმოვნობის გამო.

აქვე აღსანიშნავია, რომ ძალიან იშვიათად პოეტი საკუთარ სახელებს მოთხრობით ბრუნვაში ფუძის სახით წარმოგვიდგენს: „ბაქარ თქვა: ეგ შემიტყვია“ (162), „ადამ მიუგო“ (189). „ქალქალწულმან მარიამ წმინდად თავი ატარა“ (185). ეს არქაიზმები უმთავრესად სასულიერო ხასიათის ლექსებში გვხვდება.

მოძრაობა იქედან აქით ძველ ქართულში „-ით“ ნიშნით გამოიხატებოდა, ე. ი. გამოყენებული იყო მოქმედებითი ბრუნვის ფორმა: „სოფლით“ ნიშნავდა „სოფლიდან“, „ქუთაისით ჩამოვედი“ – ქუთაისიდან და ა. შ. ახალ ქართულში ეს ბრუნვა გვხვდება მხოლოდ გარკვეულ კონტექსტებში. მაგ., „მალღით წვიმა მოდიოდა“, „თავით ჟეხებამდის“, „მთით მონაბერი ჰაერი“ და სხვ. მაგალითები გურამიშვილის ნაწერებიდან:

კახ-ბატონსა კახთ აყვედრეს:
უღლით ტოლი გამოგეშო; (77);
მოთხარის მკედარნი საფლავით,
ცოცხალიც ბევრი ზოცისა; (41);
ქართლს ისევ ჩვენვე გვანებებს,
კახეთით გვაძლევს სალამსა. (71).

„ვეფხისტყაოსანში“ იხმარება „ისი“ ნაცვალსახელი, რომელიც კანონიერი ვარიანტია „იგი“ ნაცვალსახელისა. ახალმა ქართულმა ი-დართული ფორმა არ განივითარა, ამეამად კილოებს ახასიათებს (ზემოიძერულს, რაჭულს), „დავითიანში“ „ისი“ არაიშვიათია (152,157,186 და სხვ.). გვხვდება „იგი“-ს გამარტივებული ფორმაც: „იგ“ (108,164).

ძალიან საინტერესოა პრევერბების გამოყენების შემთხვევები „დავითიანში“. ჩვენი პოეტის ნაწერებში ჩვეულებრივია „დან“, „ჩან“, „წან“, პრევერბები, რომლებიც არ იცის არც ძველმა, არც საშუალო და არც ახალმა ქართულმა სალიტერატურო ენამ. ისინი არც დიალექტებში გვხვდება. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ „ნ“ ამ „და-ჩა-წა“ პრევერბებში გაჩენილია იმ პრევერბის ანალოგიით, რომელსაც იგი ახასიათებს. ესაა „გან“ პრევერბი. მაგალითები: დანაწვინა (315), დანაწყებინა (95), დანასვეს (325), დანარტყა (256). დანამარცხეს (901), წანაყვირა (315), ჩანაგო (252), ჩანაკვეს (325).

შემონახულია ზოლმეობითის ფორმები:

უცხო რამ აქვნდის მას მზეცა
 ხერხი და მეცნიერობა,
 საცხოვარს არას აწყენდის,
 ვერ ვსცნი, რა აქვნდის ფერობა.
 საცა რომ კაცსა შემოხვდის,
 მედგრად იხმარის მტერობა,
 ანაზღად ეცის, დაფლითის,
 მოკლის და შექმნის სერობა (41).

ძველ ქართულ სალიტერატურო ენაში ხშირად
 იხმარებოდა ასეთი ფორმები: „ცა“ და სხვა ნა-
 წილაკები გაკვეთდნენ ზმნას და მოექცეოდნენ
 პრევერბსა და ზმნის ფუძეს შორის. ამ მოვლენას,
 რომელსაც ტმესი ეწოდება, ძალიან ხშირად ხმა-
 რობს შოთა რუსთაველი. მაგ.:

ცხენი მომგვარეს, შე-ცა-ვჯე, მეფე ჩემთანა მვლელია (356,4);
 თავსა გარდავჭკარ, მო-ცა-ვკალ, დავჰხსენ სოფლისა თმობასა
 (910,4);

ესე სიტყვა დაასრულა, ყმაძან სულთქნა, ა-ცა-ტირდა (913,4).

დ. გურამიშვილის დროს ტმესი არ არის ენი-
 სათვის ნიშანდობლივი, მაგრამ ჩვენი პოეტი მას
 ხშირად მიმართავს. მაგალითები:

ვით თქვენ ბრძანეთ: „ვართ დამდნარნი“,
 მაგით უფრო დ ა ც ა ვ დ ნ ე ბ ი თ (46);

შავ თვალ-წარბას, პირად თეთრსა ასხდა შავი ხალი;
 მისმან ეზხმან დ ა ც ა მ ლ ე წ ა, შემიმუსრა ძვალი (212);

დ ა ც ა ი ვ ი წ ყ ე ს მ ა თ მ ის ი

ურიცხვი მოწყალებანი (3ა);

ღირს მყო და მე მიმიჩნია

დ ა ც ა დ გ ი ნ ე ბ ა დ, მფლობელად (183).

იშვიათად, მაგრამ მაინც შეიძლება შეგვხვდეს ზმნის საწყისი ფორმის დასმა ვითარებით ბრუნვაში მიზნის გარემოების ფუნქციით (მასდარული კონსტრუქციის ერთ-ერთი სახეობა):

სიზმრად ვიხილე, კარს გარეთ ვრეკდი,
ქორწილში შე ს ვ ლ ა დ შიგნით ვიწვედი (197);

ვინც ეს წიგნი განაწიგნა
კ ი თ ხ ვ ა დ შესაქცევლად ჩვენდა! (9).

გურამიშვილის ენაში სპორადულად გვხვდება აგრეთვე არქაული კავშირები: გინა (23,25,165), უკეთუ (280), ვითარცა (120), მაგრამე (236), რომე (65) და სხვ.

დ. გურამიშვილის პოეტურ ენაში ძველი ქართულის ელემენტები, არქაიზმები, სტილური კომპონენტის როლს ასრულებენ. ერთი მხრით, მის ნაწერებში ძველი ფორმები გვხვდება რელიგიური ხასიათის ლექსებში, რომელთა ენობრივი ქსოვილის სათანადო არქაიზაცია ბუნებრივი ჩანს (ამგვარ ლექსებში ჩვეულებრივია ძველი ფორმები: მოვედინ, იყავნ, ძნიად, ღუმნა, მეოხმეყავ და სხვ.). მეორე მხრით, პოეტი სავსებით შეგნებულად ხმარობს ზოგიერთ არქაულ ფორმას, ჩვეულებრივს საყოფაცხოვრებო ლექსებშიც. ასეთ ენობრივ მოვლენებს გურამიშვილი ს ი ნ ო ნ ი მ უ რ ფ ო რ მ ე ბ ა დ მიიჩნევს და, მისი აზრით, მათი გამოყენება ახალ პოეტურ ენაში სავსებით დასაშვებია. სხვა-ნაირად რომ ვთქვათ, გურამიშვილის განკარგუ-

ლებაშია ერთი და იმავე ცნების გამოხატველი, ეტყვათ, ორი სიტყვა—ერთი არქაული, გადაშენებული და მეორე ახალი, მისი დროის ენისათვის დამახასიათებელი, ცოცხალი. ავტორი მათ ეპყრობა ისე, როგორც სინონიმებს, არჩევანი ზოგჯერ ვერსიფიკატორული მოთხოვნილებებით არის გამოწვეული. ამით აიხსნება არქაული და თანამედროვე ფორმების პარალელური გამოყენება, ხშირად ერთმანეთის გვერდითაც, ერთსა და იმავე სტროფში. გავიხსენოთ სტროფი:

დაჯდა სატყებრად, გოდებად,
თავთა ხლად ხე-ქვა-ლოდებად,
გულსა სახმილის მოდებად,
შესაბრალ-შესაცოდებლად (205).

აქ ერთმანეთის გვერდითაა არქაული ფორმები—„გოდებად“, „მოდებად“ და ახალი ფორმები—„სატყებრად“, „შესაცოდებლად“. სადაც სამართალია, „გოდებად-მოდებად“ ფორმების გვერდით უნდა ყოფილიყო: „ტყებად, შეცოდებად“ (თუ თანმიმდევრობას დავიცავდით ძველი ქართულის მიხედვით), ხოლო „სატყებრად-შესაცოდებლად“ ფორმების გვერდით—„საგოდებლად-მოსადებად“ (თუ თანმიმდევრობას დავიცავდით ახალი ქართულის მიხედვით).

დავიმოწმოთ მრავალთაგან კიდევ ერთი მაგალითი:

მე ყინვისაგან დამძრალი
გენუკვი დასაზოზებლად,
გემუდარები, ნუ გამხდი
ცეცხლზედა დასაზოზებლად (105).

„გენუკვი-გემუდარები“ სინონიმებია: ერთი—
ძველი, მეორე—ახალი. საქმე ისაა, რომ ლექსი,
საიდანაც მაგალითი მოგვყავს („ოდეს დავითს
ტყვეობასა შინა სციოდა და მზე ღრუბლის გამო
თვალით არა ჩნდა, იმაზე თქმული“), ჰიმნური
ხასიათისაა და არქაიზაცია აქ გამოწვეულია თემა-
ტური აუცილებლობით.

გარკვეული ნაწილი არქაიზმებისა საეკლესიო
ქართული ენის ძეგლებიდან მომდინარეობს; ისი-
ნი მწიგნობრული წარმოშობისაა და გვხვდება
გურამიშვილის ისეთ ლექსებში, რომლებიც ჰიმ-
ნურ-საგალობლების ხასიათისაა.

დ. გურამიშვილის „დავითიანში“ დაცულ არ-
ქაულ ფორმათა უმრავლესობის ფესვები პოეტის
დედაკილოში ძევს, ხალხურ მეტყველებაში შემო-
ნახული ცოცხალი მოვლენების შედეგია:

რაკი გურამიშვილმა თავისი ნაწარმოებების
ენა დააფუძნა ხალხურ მეტყველებას, ბუნებრივია,
იგი ვერ ასცდებოდა დიალექტურ მასალას, დია-
ლექტიზმებს, რომლებიც არ ეგუებოდნენ სალი-
ტერატურო ენის განვითარების საერთო გეზს და
რამდენადმე წარმოადგენდნენ საერთო-სახალხო
ენის სტრუქტურიდან გადახვევას.

ვიდრე განვიხილავდეთ გურამიშვილის ენაში

დიალექტიზმებს, უნდა გავარკვეოთ: რომელ დიალექტს ეყრდნობა დიდი ქართველი პოეტი?

პოეტის დედაკილაა არაგვის ხეობის ქართლური, რომლის შედგენილობაში არამცირედი ადგილი უჭირავს ეგრეთ წოდებული მთის კილოების, პირველ რიგში, მთიულურის (ამასთანავე კახური მეტყველების) ელემენტებს. „დავითიანში“ თვალნათლივ გამოიყოფა ისეთი ენობრივი მოვლენები, რომლებიც ქართლური დიალექტის საფუძველზე არ აიხსნებიან და, კერძოდ, მთიულურ-კახურ მეტყველებას განეკუთვნებიან.

„არაგვის ხეობის ქართლური“ არაგვის ხეობის მარცხენა მხარეზე მდებარე სოფლების მეტყველებაა. ეს სოფლებია: საგურამო, ბიწმენდი, არაშენდა, წინამძღვრიანთკარი, ახატანი, დავათი და სხვ. აქ ძირითადად ქართლელები ბინადრობენ, მაგრამ მკვიდრ ქართლელებთან ერთად არიან მოსულებიც (მთიულეთიდან, ფშავ-ხევსურეთიდან, ყაზბეგიდან და დასავლეთ საქართველოდანაც). ამრიგად, ამ სოფლების ახლანდელი მოსახლეობის წინაპართაგან ბლომად იყვნენ სხვადასხვა დიალექტის წარმომადგენლები. მათი მეტყველება დროთა ვითარებაში გათქვეფილია ქართლურ დიალექტში. მართალია, ხალხის დიდი ნაკადი უმთავრესად ბატონყმობის დროსაა გადმოსული, * მაგ-

* იხ. გრ. ი მ ნ ა ი შ ვ ი ლ ი ს წერილი „იბერიულ-კავკასიურ ენათმეცნიერებაში“, IV, 1953.

რამ, უეჭველია, მთიელთა ბარად ჩამოსვლა უფრო ძველი ამბავია. ამით აიხსნება, რომ არაგვის ხეობის ქართლურ დიალექტს თავისებური ადგილი უჭირავს ქართულ დიალექტთა შორის, მას ემჩნევა მთის კილოების ძლიერი გავლენა.

დ. გურამიშვილის ენაში გამოიყოფა გარკვეული ფენა, რომელიც აიხსნება მთის ქართული კილოების ნიადაგზე და, მაშასადამე, ჩვენი პოეტი კარგად ასახავს იმ კუთხის ენობრივ თავისებურებებს, სადაც მან გაატარა თავისი ჰაბუკობის წლები, ვიდრე სამშობლოდან გაიტაცებდნენ.

ჩამოვთვალოთ ის ენობრივი მოვლენები, რომლებიც გურამიშვილის ენას აახლოებენ მთის ქართულ კილოებთან. *

1. გვხვდება „ვა“ კომპლექსის „ო“-დ ქცევის ისეთი ფაქტები, როგორიცაა: სხო (250), მწოდი (294), გამწოებული (282), აყოებული (218), წამოიყონენ (230), და სხვ. გვხვდება მთიულურში და მოხეურში (აგრეთვე ინგილოურში და ფერეიდნულში); 2. „ც“-ს მონაცვლეობა: ვერცად, არცად (მოვლენა ცნობილია კახურშიც); 3. „ვ“-ს დაკარგვა ფორმებში: სხიო (190), თაო (191). შეაღარე ალ. ყაზბეგი („საბჰოთა მწერლის“ გამოცემა,

* მთის კილოების გავლენაზე პირველად მიუთითა ალ. ბარამიძემ (გურამიშვილის გამოყენებული აქვს „ქართულ ლიტერატურაში ხალხური, კერძოდ მთიური კილო“. იხ. „დავითიანი“, 1931, გვ. LXXIII), მაგრამ, სამწუხაროდ, ავტორს არ მოჰყავს ამ დებულების დამამტკიცებელი საბუთები.

1955, გვ. 125); 4. „ვ“-ს ჩართვის ასეთი ნიმუშები: ცრუვი (241), ღრძუვი (193) და სხვ. გვხვდება მთიულურსა და კახურში; 5. „კე“ თანდებული: უღლისაკე (180), რუსეთისაკე (84), ყიზლარისაკე (154). გვხვდება ფშაურ-ხევსურულ-მთიულურში; 6. ამავე ფუნქციით გამოყენებულია „ყე“: უკეთურთაყე (28). გვხვდება კახურში და სხვაგან; 7. „თვი“ თანდებული. გვხვდება უმთავრესად მთიულურში; 8. „იარ-იალ“ სუფიქსები, ნაცვლად „იერ-იელ“-ისა: განიარი (8), აგანიარეო (194), ალონიარეო (194), ათვალიარეო (195), აშვენიარეო (195), ცარიალი (196, 232, 397). გვხვდება უმთავრესად ხევსურულში, მთიულურში, მოხეურში; 9. აწმყოს ფუძის საწარმოებელი „აჲ“, „ამ“ გარკვეულ შემთხვევებში იცვლება „ეჲ“, „ემ“ სუფიქსით: იზიდევდა (61), ხედევდა (56), სწნევდა (296), სძრახევდენ (59), იბემდი (180), სვემდესა (25), მოვსთქმევდი (133); 10. „ეჲ“ სუფიქსიან ფუძედრეკად ზმნებს წყვეტილში „ვ“ შემონახული აქვთ: სძლიევს (38), დაიქნივა (75), დაახივე (80), დაულივა (143), გავერივე (173). არის ხევსურულში, კახურში, ქიზიყურში და სხვაგანაც; 11. ხოლმეობითის ფორმები; 12. გვხვდება „ჩირდილი“ (101, 314), სადაც „ი“ ჩართულია. დამახასიათებელია მთის კილოებისათვის; 13. დაცულია ფორმა „ერთმანერთი“ (323), რომელიც შენახულია მთიულურში (და სხვაგანაც); 14. „ყე“ ნაწილაკი ზმნაში და სხვ.

ყველა ზემოაღნიშნული დიალექტური მოვლენა ამჟამად ცნობილია „არაგვის ხეობის ქართლურ-შიც“; ამ ნიშნებით ქართლური მეტყველების ეს სექტორი ეთიშება ქართლის სხვა რაიონების მეტყველებას.

მას შემდეგ, რაც გამოიკვეა, რომელ დიალექტურ წრეს უკავშირდება დ. გურამიშვილი, ვიკითხოთ: გარდა ზემოაღნიშნული ფონეტიკურ-მორფოლოგიური მოვლენებისა, ხალხური მეტყველების რა ნიშნებია წარმოდგენილი ჩვენი პოეტის ნაწერებში? აქ მივუთითებთ მხოლოდ უმთავრეს ენობრივ მოვლენებზე.

გურამიშვილის ენაში მეტად პროდუქტიულია „დამ“ თანდებული, რომელიც ნიშანდობლივია აღმოსავლური კილოებისათვის: ქართლიდამ (156), პირიდამ (136), უბიდამ (131) და სხვ. ამ თანდებულის თავდაპირველი სახეა „დაღმე (დაღმა)“. გურამიშვილის ნაწერებში ეს ძველი სახეობაც წარმოდგენილია: აქადაღმე (131); ვხვდებით გარდამავალ სახეობასაც: თერგიდამე (139), მანდედამე (178). ფორმათა ფაქულტატურობა კარგად ჩანს ერთი და იმავე სტროფიდანაც:

შევამოკლო, აწ რა მერგო,
რაც ვიუბენ ამდენს ხანსა?
თერგიდამე სოლალს წაველ,
სოლალდიდამ აშტარხანსა (139).

„დავითიანში“ ჩვეულებრივია აღმოსავლური დიალექტებისათვის დამახასიათებელი: 1. „მა“,

„მა“, „წამა“ პრევერბები: მაგიარ (325), მაეკი-
დება (33), შაებრალდეო (110), წამაიჩოქეს (158)
და სხვ. 2. „მდინ“, „თვინ“ თანდებულები: ყელა-
მდინ (192), მზისათვინ (183) და მრავალი სხვა;
3. „ვი“-ს დართვა წყვეტილში ე-ზე: მოიმკევით
(201), მიგდევით (199) და სხვა; 4. „შტ“ კომ-
პლექსის ცვლა „სტ“ კომპლექსად: სტერი (217),
გასასტერები (37), გაგასტერა (304).

საინტერესოა, რომ სახელებს ერთვის „ა“ ნა-
წილაკი, რომელიც კნინობითობას არ გამოხატავს:
დარაჯა (88), შიშველა (142), ეკალა (285), ბარგა
(182) და მისთანანი.

გვხვდება ორიოდე მაგალითი ნათესაობითი
ბრუნვის თანხმონითი ნაწილის დაკარგვისა წი-
ნადადებაში.

ამ საკითხთან დაკავშირებით უნდა შევეხოთ
გურამიშვილის თხზულებათა აკადემიურ გამო-
ცემას.

როგორც ვიცით, არსებობს დავით გურამი-
შვილის „დავითიანის“ კარგად შენახული ავტო-
გრაფული ხელნაწერი. ჩვენს ზუზუნებში დაცუ-
ლია აგრეთვე ხელნაწერის რამდენიმე ნუსხა. მიუ-
ხედავად ამისა, გურამიშვილის ტექსტის საბოლოო
გამართვა და დადგენა გარკვეულ ფილოლოგიურ
მუშაობას მოითხოვდა. „დავითიანის“ აღრიხდელი
გამოცემები (1852, 1870, 1881, 1894, 1911 წლე-
ბისა) არამეცნიერული პუბლიკაციებია, თითქმის

გურამიშვილისეული ავტოგრაფის სტერეოტიპულ განმეორებას წარმოადგენენ. პირველი კრიტიკულ-ფილოლოგიური გამოცემა გურამიშვილის ქნნილებისა განხორციელდა 1931 წელს ალ. ბარამიძისა და სოლ. იორდანიშვილის რედაქციით. ამჟამად ხელთა გვაქვს „დავითიანის“ საიუბილეო, აკადემიური გამოცემა, რომელზედაც სერიოზული მუშაობაა გაწეული (რედაქტორი ალ. ბარამიძე, სახელგამი, 1955).

ჩვენი აზრით, აკადემიურ გამოცემაში ტექსტის ზოგიერთი ადგილი კიდევ მოითხოვს დაზუსტებას.

გურამიშვილის ავტოგრაფში არის რამდენიმე სიტყვა, რომლებშიც ასოები გამორჩენილია, ზოგჯერ სიტყვაში მთელი მარცვალაცაა გამოტოვებული. ეს მიეწერება იმას, რომ ჩვენი პოეტი ხანდაზმულობის ქამს წერდა თუ რედაქციას უკეთებდა თავის თხზულებას, თანაც, როგორც ცნობილია, ამ დროს მხედველობა ძალზე დასუსტებული ჰქონდა, ცალი თვალით სულ ვერა ხედავდა. ყველა ეს კალმისეული ცდომილება რედაქტორის მიერ გასწორებულია, გამორჩენილი ასოები სიტყვებში აღდგენილია და ჩასმული კვადრატულ ფრჩხილებში—იმის მისანიშნად, რომ ჩამატებული ასოები რედაქციისეულია და არა ავტორისეული. ასე, მაგალითად, დედანში ყოფილა: გშინჯა (გაშინჯა), გძრახ (გაძრახ), მეოთემ, (მეოთხემ), გულნაკლად (გულნაკლულად) და სხვ. იშვიათად გამორჩე-

ნილია მთელი სიტყვაც. მაგ., „სული ვარ, ღვთისა ბრძანებით სამსახურისა მკერეტელი; (ვარ) ხორციელთა ყოველთა მსოცელი, ამომწყვეტელი“ და სხვ.

„დავითიანის“ კრიტიკულ გამოცემებში (მათ შორის, უკანასკნელ, საიუბილეო გამოცემაში) კალმის შეცდომადგეა მიჩნეული „ს“-ს გამოკლება ორ შემთხვევაში: „საქმი ხმარება“, „დანი სადარი“. რედაქტორს გაუსწორებია: „საქმი[ს] ხმარება“, „დანი[ს] სადარი“.

აი სათანადო კონტექსტებიც:

„ქჳჳა პურია სახითა მკამელთა შესარგებელი,
ცოდნა და ს ა ქ მ ი ს] კ მ ა რ ე ბ ა—მარილი დასაწებელი“ (62);

„გჳჳს მიკოდს სევდის ლახვარი აღმასის და ნ ი [ს] ს ა დ ა რ ი;
დედ-მამა, ძმანი დავეკარგე, არ ვიცი და ნ ი ს ა დ ა რ ი“ (341).

ჩვენ ვფიქრობთ, რომ აქ „ს“ კალმისეული შეცდომა არ არის. „ს“ ამ სიტყვებში კი არ გამორჩენია პოეტს, არამედ სავსებით შეგნებულად არ უხმარია. ამის დადგენას კი მნიშვნელობა აქვს 1. გურამიშვილის პოეტიკის თვალსაზრისით და 2. ხალხურ მეტყველებასთან პოეტის დამოკიდებულების გამოსარკვევად.

საქმე ისაა, რომ გურამიშვილის ენაში საკმაო რაოდენობით გვხვდება დიალექტიზმები, პოეტის დედაკილოსათვის დამახასიათებელი ენობრივი მოვლენები. ხალხურ მეტყველებაში კი, განსაკუთრებით მთიულურ-კახურში, რომლის გავლენასაც გა-

ნიცდიდა ჩვენი ავტორი, ნათესაობითი ბრუნვის „ს“ სიტყვათა შეხამებაში ხშირად იკარგება („შეზობლი ქალი“ — შეზობლის ქალი, „სოფლი ბოლოზე“ — სოფლის ბოლოზე, „სახლი პატრონი“ — სახლის პატრონი და სხვა). ამავე რიგისაა საერთო-ეროვნულ ენაში დამკვიდრებული კონპოზიტივები — სახლიკაცი, შვილიშვილი, მამიდა და მრავალი სხვა, სადაც ნათესაობით ბრუნვის „ს“ დაკარგულია ქართული ენის ფონეტიკის ძალით (უნდა ყოფილიყო: მამის და, შვილის შვილი და ა. შ.)

ექვს გარეშეა, გურამიშვილის ტექსტში „საქმი ხმარება“, „დანი სადარი“ დიალექტიზმია, ხალხური მეტყველებიდან შემოსული ფორმებია. ისიც უნდა დავსძინოთ, რომ გურამიშვილის კალმის ლაფსუსებში საერთოდ არა გვაქვს მაგალითები, გამორჩენილი ასო ფორმანტს წარმოადგენდეს, — „ს“ კი ფორმანტისეულია.

ჩვენი მოსაზრება რომ სწორია, ეს კარგად მტკიცდება გურამიშვილის პოეტიკაზე დაკვირვებითაც.

ჩვენთვის საინტერესო შეხამება სიტყვებისა („დანი სადარი“) გვხვდება სტროფში, სადაც ერთმანეთთან შეერთებულია ომონიმური სიტყვები, ე. ი. გვაქვს მაჯამა.

გავეცნოთ 341 სტროფის ომონიმებს:

ვაი თუ ქვეყნის გამსტრობად ვითა ძე დანი სადარი,
მზეჲს ღრუბლის გამო ვერ ვხედავ, აწ ბურჲმან დანისა
დარი;

გულს შიკოდს სევდის ლახვარი აღმასის დანი

სადარი.

(გამოცემაში: „დანი[ს] სადარი“)

დედ-მამა, ძმანი დავყარგე, არ ვიცი, დანი სადარი

აქ მეორე, მესამე და მეოთხე სტრიქონში მო-
ქცეული სარიტმო სიტყვები შინაარსობლივად გა-
საგებია: „დანისა დარი“ ნიშნავს: დანისლა
დარი; „დანი სადარი“—დანის შესადარი, მსგავ-
სი; „დანი სად არი“—თავისთავადაც ნათელია
(ე. ი. დები სად არიანო).

საიუბილეო გამოცემის შემდეგ ჩვენ გამოვთქ-
ვით აზრი, * რომ გაუგებარია პირველი სტრიქო-
ნის „დანი სადარი“ და, საერთოდ, მთელი სტრი-
ქონი საესებით ბუნდოვნად მივიჩნიეთ: „ვამ თუ
ქვეყნის გამსტრობად (გამსტრობი — დამზვერავი,
მოთვალთვალე) ვითა ძე დანი სადარი“.

საიუბილეო გამოცემა „დავითიანის“ ტექსტის
ამ ბუნდოვან სტრიქონს არავითარ კომენტარს არ
უკეთებდა.

ყოველ შემთხვევაში, ის კი ნათელია, რომ ზე-
მოხსენებულ სტროფში გვაქვს მაჯამა, და ძნელი
დასაჯერებელია, რომ გურამიშვილს, რითმის ამ
დიდ ოსტატს, დაერღვია აქ მაჯამის კანონზომიე-
რება და მესამე სტრიქონში ჰქონოდა „დანის სა-

* იხ. ჩენი: „სადავო გასწორება „დავითიანის“ აკადე-
მიურ გამოცემაში“ („ლიტერატურული გახეით“, №44, 1955);
„დავით გურამიშვილის ენა“ („მნათობი“, № 10, 1958).

დარი“ (როგორც ეს გასწორებულია აკადემიურ გამოცემაში), ნაცვლად ამისა: „დანი სადარი“, რომელიც არ არღვევს მაჯამის საერთო სურათს.

ამრიგად, „დავითიანის“ საიუბილეო გამოცემაში, (ისევე, როგორც წინა კრიტიკულ გამოცემებში) 341-ე სტროფის მესამე სტრიქონის (აგრეთვე 62-ე სტროფის) გასწორება უმართებულოა და იგი უნდა იკითხებოდეს, როგორც „დანი სადარი“ (ნიშნავს: „დანის სადარი“); „საქმი ხმარება“ (ნიშნავს: „საქმის ხმარება“). ამ ფორმას რეალური საყრდენი აქვს ხალხურ მეტყველებაში და, ამავე დროს, გამართლებულია გურამიშვილის ვერსიფიკაციის თვალსაზრისითაც.

აკადემიურ ტექსტთან დაკავშირებულ ჩვენს შენიშვნებს გამოეხმაურა აკად. კორნ. კეკელიძე („ზოგიერთი საკითხი დავით გურამიშვილის ცხოვრებისა და შემოქმედების ისტორიიდან“. იხ. „ლიტერატურული ძიებანი“, 10, 1956, გვ. 170-171), რომელიც არ იზიარებს ჩვენს შეხედულებას „დანი სადარი“ და „საქმი ხმარება“ ფორმების გამო; გვეთანხმება იმაში, რომ გადასასინჯია აკადემიურ გამოცემაში „ს“-ს აღდგენა სათანადო შეხამებაში — „დანი[ს] სადარი“. აქ უნდა იყოსო, — ამბობს პატივცემული მეცნიერი, — „დანისა დარი“ (და არა „დანი[ს] სადარი“, როგორც ეს ჩვენს გამოცემაშია).

საქმე ისაა, რომ საანალიზო სტროფის ამ ადგილის შინაარსი კ. კეკელიძესა და ჩვენ

ერთნაირად გვესმის: გულს მიკოდს სევდის ლახვარი, რომელიც მსგავსია (დარი) აღმასის დანისა. სხვაობა იმაშია, რომ ტექსტში, ჩვენი აზრით, უნდა ყოფილიყო „დანი სადარი“ (ე. ი. „დანის სადარი), კ. კეკელიძის აზრით კი — „დანისა დარი“.

ჩვენთვის ამოსავალი იყო გურამიშვილის გამოცემები, სადაც „დანი სადარი“ გვხვდება. ამიტომ დავასკვნით, რომ აქ „დანი“ ნათესაობითი ბრუნვის ფორმაა („დანის“), „ს“ კი დაკარგულია ისევე, როგორც გურამიშვილის დედაკილოში იკარგება სათანადო შემთხვევებში. ამ კონტექსტში პოეტმა გამოიყენა ხალხური მეტყველების თავისებურება მაჯამის საკიროებისათვის-მეთქი.

რომელ წაკითხვას უკერს მხარს ხელნაწერი? საუბედუროდ, გურამიშვილის ავტოგრაფს აკლია სწორედ ის ფურცელი, სადაც გვხვდება ეს სტროფი. ეს გარემოება აღნიშნულია საიუბილეო გამოცემაშიც: „ავტოგრაფულ ნუსხას აკლია ერთი ფურცელი, რომელზედაც უნდა ყოფილიყო პოემა „ქართლის კირის“ სტროფები 340—352“ (დავით გურამიშვილი, „დავითიანი“, 1955, სახელგამი). ამრიგად, ჩვენ მოკლებული ვართ საშუალებას შევამოწმოთ, როგორ ეწერა გურამიშვილისეულ ხელნაწერში — „დანი სადარი“ თუ „დანისა დარი“.

მივბართოთ არაავტოგრაფულ ნუსხებს.

ხელნაწერები S 2808 (A), S 2386 (B) (ა ჯგუფისა), S 1518 (D), II 2379. (E) (ბ ჯგუფისა)

ამართლებენ ფორმას — „დანი სადარი“. ერთად-
ერთი ნუსხაა S 103 (C). სადაც „დანისა დარი“
გვხვდება.

ასეთია საქმის ვითარება

რაც შეეხება 341-ე სტროფის პირველ სტრი-
ქონს. — „ვამ თუ ქვეყნის გამსტრობად ვითა ძე და-
ნი სადარი“, რომლის შინაარსი ბუნდოვანი იყო
და აკადემიური გამოცემის კომენტარები მას
გვერდს უვლიდა, — იგი ამჟამად გარკვეულია:
კ. კეკელიძემ თავის ზემოხსენებულ წერილში
სავესებით ექვემიუტანლად გაარკვია, რომ აქ „დანი“
არის ბიბლიური პერსონაჟი; ის იყო ერთ-ერთი
(თორმეტიდან) ძე ებრაელთა პატრიარქის იაკო-
ბისა. პოეტს მისი მოხსენება იმიტომ დასჭირდა,
რომ დანიც მზვერავი, მოთვალთვალე იყო („ვამ
თუ ქვეყნის გამსტრობად“ — გამსტრობი იგივეა,
რაც „მსტოვარი“, ე. ი. მზვერავი, მოთვალთვალე,
მზირი). მამამისი სიკვდილის წინ ასე ახასიათებს
მას: „და იყოს დან გუელ გზასა ზედა, მზირად
მსჯდომარე ალაგთა, და უკბენდეს ტერფთა ცხენ-
თასა, და დაეცეს მხედარი მართლ უკუნ“ (შესაქ.
49 17, ოშკის ბიბლია). ესე იგი: დანი ჩასაფრე-
ბული, მზირად მსჯდომარეა გზაზე, როგორც გველი,
რომელიც კბენს ცხენს ფეხში და მხედარს ძირსა
სცემს. კ. კეკელიძის დასკვნით, აზრი მაჯამუ-
რი ტაეპისა ასეთია: ვამ თუ ქვეყნის დამზვერავად
(გამსტრობად) დადგენილი კაცი ან დამზვერავი
შედარებით (სადარი) ისეთია, როგორც (ვითა)

დანი, ესე იგი—შესადარებელია დანთან. აქ ჩვენ გვაქვს დავითისათვის ჩვეულებრივი ალეგორია: ნზვერავი დანი არის სიკვდილი, რომელიც ზვე რავს წუთისოფელს, რომელშიაც ჩვენ ვცხოვრობთ ან ვზივართ, როგორც მხედარი ცხენზე, და კბენს მას გველივით, წააქცევს მას და ჩვენ დაგვცემს ძირსო, — დასძენს კ. კეკელიძე (იხ. ზემოხს. წერილი, გვ. 170-171).

* * *

გურამიშვილის ლექსის ხალხურობის დასახასიათებლად მნიშვნელოვანია ერთი გარემოებაც. როგორც ა. შანიძემ გამოარკვია, ქართულში გვხვდება ხმოვნები ა და ო, რომლებიც არც ფუძეს ეკუთვნიან და არც რაიმე გრამატიკულ ფუნქციას ასრულებენ. ეს ხმოვნები არის მხოლოდ ლექსში, სიტყვის ბოლოს, უფრო ცეზურის შემდეგ და ტაეპის დაბოლოებისას—მარცვალთა რაოდენობის შესავსებად. რადგან ეს ხმოვნები მართოდენ პოეზიაში იხმარება და მეტრიკის მიზნებისათვის, ამიტომ ა. შანიძე მათ „პროსოდიულ ხმოვნებს“ უწოდებს („ქართული გრამატიკის საფუძვლები“, I. 1953, გვ. 632). გამორკვეულია, რომ პროსოდიული ხმოვნები გვხვდება „ვეფხისტყაოსანში“ და მიმდევნო ხანის ლექსებსა და პოემებში. მაგრამ ისინი ნიშანდობლივია ხალხური პოეზიისათვის და ამდენად ამ ხანის მწერლობაში ეგ მოვ-

ლენა ხალხური პოეზიის გავლენას უნდა მიეწეროს. გურამიშვილის შემოქმედებაში პროსოდიული ხმოვნები ყველაზე კარბად არის წარმოდგენილი, შეიძლება ითქვას, რომ დიდმა პოეტმა ამ მოვლენას ყველაზე მეტი გასაქანი მისცა და ამით ქართული ლექსი მაქსიმალურად დაუახლოვა ხალხურ მეტყველებას. იგულისხმება ისეთი მაგალითები, როგორიცაა:

წყალს გამიყვანეს ნავითა,
საყდარში შემიყვანესო,
დამაწვრინეს პირჯვარი,
ხატებსა მათაყვანესო;
კვლავ მიხმეს სამდივნოშია,
მაყვირეს, მაყაყანესო,
მკითხეს: „ვინა ხარ, სად მიხვალ, -
რად იყავ ღამის-ყანესო?“ (139).

ან კიდევ:

ავის მქნელსა ავის საქმით
ღმერთი საქმეს მოურთავსა (148).

რუსთ ხელმწიფესაც მოსწერა:

— „გამეცა, ბაქოს ნუ ხარა“ (153).

როგორც ა. შანიძე დიქრობს, პროსოდიული ხმოვნების წარმოშობის მიზეზი უნდა ვეძიოთ სარწმუნოებრივსა და სხვა სახის გალობა-სიმღერათა სიტყვების გაგრძობილად წარმოთქმის ჩვეულებაში. ამაზე მიგვითითებს გადმონაშთის სახით დღემდე შემონახული გაგრძელება სიტყვებისა ქართულსა და სვანურ ხალხურ სიმღერებში (აგრეთ-

ვე ძველ ქართულ საეკლესიო საგალობლებში) მარცვლების ჩართვით და დართვით.

გურამიშვილის ენაში დადასტურებული დიალექტიზმები მეტ-ნაკლებად ახასიათებდა მეტორ-ზეტე-მეთვრამეტე (განსაკუთრებით მეთექვსმეტე-მეთვრამეტე) საუკუნეების სალიტერატურო ენას.

დ. გურამიშვილი სიტყვის დიდი ოსტატია. მის ნაწერებში არაიშვიათად გვხვდება ახალი ენობრივი ფორმები, ნეოლოგიზმები, გამომუშავებული საერთოეროვნული ენის შინაგანი ბუნების შესაბამისად. პოეტის სიტყვათშემოქმედებითს ძიებებში ბევრი რამ უთუოდ საყურადღებოა.

გავეცნოთ ნიმუშებს.

გურამიშვილს ძალიან უყვარს სახელებისაგან ზმნების წარმოება. ამ შემთხვევაში პოეტი მარჯვედ იყენებს ქართული ზმნის მდიდარ შინაგან შესაძლებლობებს. მაგალითად, ნაცვლად ამისა— „სვეტ-ბოძად გაგვიხდაო“, პოეტი აკეთებს ზმნურ კომპოზიტს: გვესვეტ-გვებოძა:

ძე მოგვებოძა, გვესვეტ-გვებოძა,
მე დაქცეული მისგან ავშენდი,
დავითს, დავითო, მიხამდა ცითო,
ეგრეთ ნუგეშსმცა და მად ვაჭებდი (181).

ასევე გაზმნურებულია „თვისტომი“: ითვის-
ოტომა:

ი თ ვ ი ს-ი ტ ო მ ა დავითის შტომა,
რქად აღამორჩა თვისი გამრქედი;

მოება ზედა, აღზარდა ძედა
მან მხრდელი თვისი, მით მიხვდა ბედი (180).

რთული ფუძისაგან — „კაცისმკვლელი“ მიღებულია ზმნა: **იკაცისმკვლელა**:

თვისი ცხოვრება ხორცხედ გარდაგო,
არა მომცა რა სულს საფარსაგო,
იკაცისმკვლელა, იქურდ-იბოზა,
ყოვლის სიბილწით მთხუნა, განმგოზა (365).

კომპოზიტიური ფორმისაგან „თვალტვინი“ ნაწარმოებია ზმნა: **ითვალტვინოს**, რაც ნიშნავს: „თვალტვინი ამოაცალოს“:

იტყვის: ვაი, თუ გაფრინდეს შორსა,
თავისის ნებით მიეცეს ქორსა;
იმან ითვალტვინოს, მე კი ამადრტვინოს
მისის ნაღვლითა! (342).

სიტყვისაგან „ხოტბა“ მიღებულია ზმნური ფორმა **ვიხოტბე**:

ამად ვიხოტბე, შევეკრიბე
ტრუის საწუთროს ყბედობა (6).

სიტყვისაგან „წაგნი“ გამომუშავებულია იწიგნებს, რაც ნიშნავს: „წაიკითხავს, წიგნად, წერილად მიიჩნევს“:

მეფე ვახტანგ ამ რაყამსა
არც ისმენს და არც იწიგნებს (65).

კომპოზიტიური სიტყვა „დუქან-ბაზარი“ გაზმნუ-

რებულია ამგვარად: მოდუქან-მობაზარობენ, რაც
ნიშნავს: „ვაქრობენ“:

მითვე ლაშქრობენ, ვაქრობენ,
მოდუქან-მობაზარობენ (52).

ნასახელარი ზმნაა აგრეთვე განგიადლა სი-
ტყვისაგან „ადლი“, რაც ნიშნავს: „ადლით მო-
გიზომა“:

მღვდელს, რაც ღმერთმან მაღლი მოგმადლა,
არც აგიწონა, არც განგიადლა (362).

ზმნა მიღებულია რიცხვითი სახელისაგანაც:
განახუთოს (ხუთად გახადოს):

ამისთანა ბატონს ვაქებ,
მან ერთი ყმა განახუთოს (45).

გავიხსენოთ რიცხვითი სახელების გაზმნავენის
შემთხვევები „ვეფხისტყაოსანში“. მაგ.:

1. თავთა კირი უათასეთ, რაც უშვიდეთ, რადცა
ურვეთ;
2. უმართლეა, ვერ მკვრეტელმან თუ პატიჟნი იასოც-
ნეს;
3. იგი კირი დაღრეჯილსა უათასდა, არ უათდა.

გარდა ნასახელარი ზმნებისა, გურამიშვილის
სიტყვათშემოქმედებით სიძებებში აღსანიშნავია
ახალი სიტყვაწარმოებითი ფორმების, ახალი მიმ-
ღეობების ფართოდ გამოყენება.

ესენია: გამრქელი (რქად გამზიდველი, რქად

გამხდელი), თავხვითქებული (თავზე ოფლგადა-
დენილი—საპნის ქათვივით). მყვარი (საყვარელი,
სატრფო), განწყრთეული (წყრთით გაზომილი),
გარეობა (გარეყოფნა, ლაშქრობა), მლოთავი
(ლოთი, ღვინის მსმელი), წუთმიჯნური (წაძიერი
სატრფო), მძმობელი (ძმად გამხდომი), მდობელი
(დად გამხდომი), გიღობს (დობას გაგიწევს: „ნუ
მაინდომებ სამოყვროდ, არც გიძმობს, არცა
გიღობსო“ 248. ნაწარმოებია ანალოგიით ფორ-
მისა: „გიძმობს“), დაყვირილი (დაყვირება „ვერ
გამაცოცხლებს თავს დაყვირილი“ 361), მამაობა
(მამად მიიჩნევს: „რუსთ ხელმწიფესთან მამაობს“
59), ენაობა (ენის მიტან-მოტანა: „ენაობთ და
ჩხუბსა სთესავთ“ 87), სამართლოვანი (სამართ-
ლიანი), თავმდაბლოვანი (თავმდაბალი), მბაქველი
(ბაქია: „დასაბაქველი მბაქველმან არც აგრე უნდა
ბაქოსა“ 152), წაუხდომარე, საყნოსარე, მწადე,
და სხვ. საინტერესოა, აგრეთვე, შრტო, რომელიც
მიღებულია „რტო“ და „შტო“ სახეობების შე-
რწყმით (კონტამინაციის წესით).

გურამიშვილის ენაში არქაული (ძველი ქართუ-
ლი სალიტერატურო ენის) ლექსიკონიდან გვხვდე-
ბა შემდეგი სიტყვები: მორჩი, მტილი, მუქაფა
მუშკი, მქრქალი, უგბილი, უღები, ხლდომა,
ხორშაკი, ხნარცვი და სხვ.

ცოცხალი მეტყველებიდან პოეტს აღებული
აქვს შემდეგი სიტყვები: აბუჩი (დაუპატიებე-
ლი სტუმარი), ალაბულა (ჩალანარევი ბეწვი),

ანძალა (ენძელა), ბაბანი (კანკალი სიცივისაგან),
ბაკანი (ხის ჯამი), ბაღა-ჩაღა (ჩაღა), ბარჯი
(კაპიანი ჯოხი), ბერა (შუაგასავლელი მეწველთა
შუა), გალი (უშტოო ხე), გოზაური (დიდი საღ-
ვინე), გოლი (თაფლის პური), გულყო (ყელზე
გადასაცმელი მახე), დაყმედილი (მომშეული),
თბილთაჯა (ჯავახური პური), კაბდო (საფარცხე
ფიცარი), ლილო (თოვლქრელი, აქა-იქ გამდნარ-
ალებული), მანგალი (ნამგალი), მარი (გამშორდი,
გამეცალე), მაწაწური (ქვევრის ამოსახოცელი),
ტორუა (ტოროლა), ჩირდილი (ჩრდილი), წინწკალი
(ნაპერწკალი), ხალი (მოხალული მარცვალი), ხი-
დილი (გახიდული).

აუცილებელია აღინიშნოს, რომ დიალექტური
ლექსიკის ზემომოყვანილი ნიმუშებიდან ზოგი სი-
ტყვა არქაული სალიტერატურო ლექსიკის კუთვნი-
ლებაცაა, მაგრამ აქ ჩვენთვის ისაა საყურადღებო,
რომ ეგ სიტყვები ცოცხალი იყო (ამჟამადაც იხ-
მარება) იმ დიალექტებში, საიდანაც ისრუტავდა
ჩვენი პოეტი სიტყვობრივ მასალას და ამით ამდიდ-
რებდა ახალი ქართული სალიტერატურო ენის
ლექსიკონს.

ასეთია დ. გურაჩიშვილის ენის ძირითადი და-
მახასიათებელი ნიშნები. დიდი პოეტი ქართული
ენის ღრმა მცოდნეა. მდიდარია მისი ლექსიკონი,
მთელი სიგრძე-სიგანითაა გადაშლილი „დავითიან-
ში“, ქართული ენის ამ უბრწყინვალეს ძეგლში,
ჩვენი მეტყველების გრამატიკული ფორმები, დახ-

ვეწილი და ლაპიდარულია სტილი, დიდი შემოქმედებითი ძალით გამოვლენილია ენის შინაგანი შესაძლებლობანი როგორც გრამატიკის, ისე ლექსიკის დარგებში. გურამიშვილი არ ლაღატობს ქართული საერთო სახალხო ენის კანონზომიერებას, მის მიერ გამოყენებული ენობრივი ინვენტარი დაფუძნებულია საერთოეროვნული ენის სტრუქტურაზე.

დ. გურამიშვილმა თავისი უკვდავი „დავითიანით“ სამართლიანად დაიმკვიდრა განსაკუთრებული ადგილი მრავალსაუკუნოვანი ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიაში.

იაკობ გოგებაშვილი და ქართული სალიტერატურო ენა

ახალი ქართული სალიტერატურო ენის სტრუქტურის დამკვიდრებასა და გავრცელებას სათავე დაედო გასული საუკუნის სამოციანი წლებიდან, როდესაც სამწერლო ასპარეზზე გამოდიან ილია ჭავჭავაძე და აკაკი წერეთელი ფუძემდებლნი და უდიდესი წარმომადგენლები ახალი ლიტერატურული ენისა.

როგორი იყო მწერლობის ენა და რა საენათმეცნიერო თეორიები არსებობდა ამ დროს საქართველოში?

ერთადერთი სალიტერატურო ჟურნალი - „ცისკარი“, რომელიც პოპულარობით სარგებლობდა მაშინ ჩვენს საზოგადოებრიობაში, თავს უყრიდა იმდროინდელ მოწინავე ქართველ ლიტერატორებს და საზოგადო მოღვაწეებს.

დამახასიათებელია ჟურნალ „ცისკრის“ ენობრივი პრაქტიკა. „ცისკრის“ ენა არ არის ერთგვაროვანი. ერთი მხრით, იქ მოთავსებულ წერილებში გვხვდება არქაული, დრომოკმული გრამა-

ტიკული ფორმები და ძველი ყოფისათვის დამახასიათებელი სიტყვები და გამოთქმები. მაგალითად, აღსანიშნავია ძველი ასოების (ა, ე, ც, ჯ, ზ) ხმარება, ასოებისა, რომელნიც ამ დროს აღარ წარმოითქმოდნენ და ორთოგრაფიის ხელოვნურ გართულებას წარმოადგენდნენ (ეს ასოები, მათთან ერთად ქ, „ცისკრის“ არსებობის მთელ მანძილზე იხმარებოდა). გვხვდება კითხვითი ა, დამახასიათებელი კლასიკური ქართულისათვის (იყო? არსა?); გვხვდება ზმნის საწყისი ფორმის ვითარებით ბრუნვაში დასმა მიზნის გარემოების ფუნქციით („წავიდნენ შეპყრობად“...); სახელობით ბრუნვაში დასმული გრამატიკული ობიექტი ზმნაში წარმოდგენილია ნარით („ისინი მოკლნა“...), ისე როგორც ეს იყო ძველ სალიტერატურო ენაში; მიმართებითი ნაცვალსახელის („რომელიც“) ადგილას ხშირად იხმარება „იგი“ ნაწილაკდართული ფორმები („რომელ-იგი“); ფართოდ გამოყენებულია მესამე პირის ობიექტის ნიშნად მრჩობლი პრეფიქსი ჰს („დაჰსწერს“, „ჰსტირის“, „ჰსჩანს“) და სხვ.

ეს არქაული ნორმები უმთავრესად გვხვდება გარკვეული ქანრის ნაწარმოებებში.

ამის გვერდით „ცისკარში“ იბეჭდება საყოფაცხოვრებო ხასიათის ლიტერატურული ნაწარმოებები, წერილები სოფლის მეურნეობის საკითხებზე და მისთანანი, სადაც ახალი ქართულის ნორმებია გამოყენებული. ამგვარ თხზულებებში არაიშვია-

თად თავს იჩენს დიალექტური ფორმებიც, ხალხური მეტყველებისათვის დამახასიათებელი მოვლენები. მაგალითად, ივ. კერესელიძის კომედიის („ცოლები დავკარგეთ“, 1861) გვხვდება რაქტული კილოსათვის ნიშანდობლივი ფორმები: „ქვე“, „თვარემ“, იმერული „იმე“, „იქანა“ და მისთ. მძლავრად შეიმჩნევა დასავლური კილოების ფრაზეოლოგია.

ახალი ლიტერატურული ნორმები განსაკუთრებით ქარბადაა წარმოდგენილი ლავრენტი არდაზიანის თხზულებებში— „მოგზაურობა ტფილისის ტროტუარზე“, „სოლომონ ისაკიჩ მეჯღანუაშვილი“, „მორჩილი“ და სხვ. აქ აშკარად იგრძნობა ახალი ქართული ენისათვის დამახასიათებელი ნიშნები.

1860 წელს გამოქვეყნდა ახალგაზრდა აკაკი წერეთლის ლექსი „საიდუმლო ბარათი“. ამ ლექსის ენამ მითქმა-მოთქმა გამოიწვია იმდროინდელ საზოგადოებაში. მოვეუსმინოთ თვითონ აკაკის: „იმ ხანებში ამ ლექსის გამოისობით ორი წერილიც მივიღე, ერთი ჩემი უცნობის ანჩისხატის დეკანოზის ეფრემის იყო. აი რას მწერდა სხვათაშორის: „გილოცავ მეშაირობას და თანვე გთხოვთ, მამაშვილობას, ამისთანა ლექსებს მდაბიო ენით ნუ სწერ! დარბაისლური ენა ეჭირვება და შენ კი რაღაც სოფლიურ ენითა სწერ. და ეს მით უფრო საშიშია, რომ შენი ლექსი ყველას გულში ხვდება. გამოსვლისთანავე სასიმღერო ლექსად გა-

დაიქცა. განსაკუთრებით ქალები იმღერიან და ვაი თუ მაგ შენ ენას მიეჩვიონ და გადაიგდონ გულიდან ძველი დარბაისლური ქართულიო“. მეორე წერილი იყო ირაკლი ლორთქიფანიძისა. ისიც მაქებდა და მთხოვდა, ძველი ენითა სწერეო. ამ წერილებმა, ცოტა არ იყოს, გამაყოყოჩეს. მაშინ, 19 წლის ახალგაზრდას სულსა და გულს მიტკობდა უფრო ის, რომ „ქალები იმღერიანო“, და მეც გადავწყვიტე, რომ თავი დავუდვა მწერლობას, მაგრამ სახალხო ენით და არა დარბაისლურად წერასა“.

რა საენათმეცნიერო პრინციპებს იცავდნენ სალიტერატურო ენის იმდროინდელი თეორეტიკოსები?

არ არის შემთხვევითი, რომ სალიტერატურო ენის თეორიის საკითხები წყდება ისევ და ისევ ანტონ კათალიკოსის გრამატიკული კონცეფციის თვალსაზრისით. ანტონ კათალიკოსი კი დიდი არქაისტი იყო, ავტორი სამი სტილის თეორიისა, ხელოვნური ენის შემქმნელი და სალიტერატურო ქართულის ბუნებრივი განვითარების შემაფერხებელი.

ასე, მაგალითად, 1857 წლის „ცისკრის“ ნომერში დაიბეჭდა ბიბლიოგრაფია დავით ჩუბინაშვილის ქართულ გრამატიკაზე. ავტორი ყურადღებას მიაქცევს იმ გარემოებას, რომ ეს გრამატიკა არაა დაფუძნებული ანტონ პირველის გრამატიკულ სისტემაზე. „გარწმუნებთ, ანტონ კათა-

ლიკოზის ღრამმატიკა არის სწორეთ საფუძველი ზენის მშენიერი ქართულის ენისაო“, დასძენს არქაული გრამატიკის თავგამოდებული დამცველი. „ტყუილად რაღას ვედებით ლობე-ყორეს, დაიბეკდოს იგი ღრამმატიკა და ისწავლებოდეს სასწავლებელში, სადაც ასწავლიან ქართულს ენასო“, — ესაა დედააზრი ბიბლიოგრაფიული შენიშვნისა.

„სამი სტილის“ თეორიას იზიარებდნენ ჟურნალ „ცისკრის“ თეორეტიკოსები.

1860 წ. იბეჭდება ალ. ვახტანგის-ძე ჯამბაკურორბელიანის ვრცელი წერილი სათაურით „ქართული უბნობა ანუ წერა“.

რა დებულებებია წამოყენებული ჯამბაკურორბელიანის წერილში?

პირველ ყოვლისა, ავტორი გამოთქვამს აზრს, რომ უნდა აღიკვეთოს სიკრელე ენისა; „ცისკრის“ ფურცლებზე ერთიანი ენა უნდა იხმარებოდეს, გრამატიკულ-ლექსიკურ სხვადასხვაობას ადგილი არ უნდა ჰქონდესო. ქართული ენის თვისება სამად გაიყოფებაო, გვასწავლის ავტორი: 1) საღვთო წერილის ენა, ანუ ეკლესიური ენა, 2) დარბაისელთა მეტყველება, 3) გლეხკაცობის ენა. ავტორი აცხადებს, რომ ანტონ კათალიკოსს და ანტონ ჰყონდიდელს ულაპარაკიათ ძველქართულად და მათი ენა კეშმარიტად საამო იყო. რომელი ენა უნდა შემოვიღოთ? ძველი ენა ძნელი შემოსაღებია, მოძველებულია; საჭიროა დარბაისელთა ენის შემოღება. ესაა ენა, რომელზედაც

დაწერილია საერო წიგნები—„ვეფხისტყაოსანი“, „რუსუდანისი“, „დავრიშისი“, „სიბრძნე-სიც-რუისა“, „ყარამანისი“ და სხვ. აი, ესაა, ავტო-რის აზრით, სანიმუშო ენა და ღირსი ლიტერა-ტურული გამოხატულებისა. გლახთა ენის შესახებ კი ნათქვამია, რომ იგი „დაშვებული ენაა“, რომელსაც არ შეუძლია ასწიოს სიმძიმე ნამდვილი ქართული მეტყველებისა.

შემდეგ გამოქვეყნდა ბაქარ ქართლელის (დომ. ყიფიანი) წერილი, სადაც ლაპარაკია ქართული ენის დიალექტობრივ დიფერენციაციასზე. ავტორი იზიარებს ქართული ენის დაყოფის თეორიას. გრამატიკის შესახებ იგი შენიშნავს, რომ გრამა-ტიკით ენის შესწავლა არ შეიძლება, როგორც არ შეიძლება ლოგიკის შესწავლით მსჯელობის გამომუშავება. მთავარია, ავტორის აზრით, ძველი წიგნების კითხვა და სანიმუშოდ დაწერილი თხზულებების შესწავლა.

არ იქნებოდა მართალი, თუ ვიტყოდით, რომ მაშინ მხოლოდ ეს კონსერვატორული თვალსაზ-რისი იყო გამოთქმული სალიტერატურო ენის ნორმების თაობაზე. არა, პროგრესული აზრებიც იყო გამოთქმული, და ამ მეორე თვალსაზრისის წარმომადგენელია ჩვენი გამოჩენილი პროზაიკოსი ლავრენტი არდაზიანი.

ლ. არდაზიანი ერთ-ერთ წერილში ამბობს: რატომ არ გვივარგა პროზის ენა? უპასუხებს: ორგვარი ფორმა გვაქვს ენისა: საღვთო წერი-

ლისა და საერო (სახალხო). პირველი არსებითად ბერძნული კონსტრუქციების გავლენის შედეგია, ხოლო მეორე „არ მიემსგავსება მას, რადგან ამ ენით ლაპარაკობდა ხალხი, წერდნენ პოეტები და მწერლები“. ავტორი დასძენს: „გამშვენიერებული პროზა შესაძლებელია მხოლოდ საერო ენაზე“. პროზა უნდა იწერებოდეს ამ საერო, სახალხო ენაზე, რადგან, მისი სიტყვით, ესაა ნამდვილი ძირეული ფორმა ქართული ენისა. ავტორი ხაზს უსვამს საღვთო წერილის ენის ხელოვნურობას და საერო ენის ბუნებრიობას. ეს პროგრესული შეხედულებანი ენაზე ორგანულად დაკავშირებულია არდაზიანისავე სამწერლო რეალისტურ მეთოდთან; ნამდვილი რეალისტური ნაწარმოების შექმნა შეუძლებელი იყო საერო, სახალხო ენის გარეშე. *

1861 წლის „ცისკარში“ იბეჭდება თერგდალეულთა მეთაურის ახალგაზრდა ილია ქაევავაძის წერილი კოზლოვის „შეშლილის“ ქართული თარგმანის გამო. ეს წერილი ყუმბარასავეთ გასკდა მაშინდელ ქართულ საზოგადოებაში. ილიამ აქ გამოთქვა სრულიად ახალი აზრები მწერლობაზე, მწერლობის როლზე საზოგადოებრივი განვითარების ისტორიაში, ** ლიტერატურული ენისა და

* იხ. ა. მ. ბ. გ ა ჩ ე ჩ ი ლ ა ძ ე, ქართული რეალიზმის ისტორიისათვის, „ლიტერატურული ძიებანი“, 6, 1950.

** ილიას შეხედულებები მწერლობაზე დაწერილებით განხილულია ლ ე ვ ა ნ. ა ს ა თ ი ა ნ ი ს მონოგრაფიაში: „გრიგოლ ორბელიანი“, 1946.

სტილის საკითხებზე. ილიამ თავის წერილში არ იხმარა ძველი ასოები (ა, ე, ზ, ც, ჟ) თუ საკიროა, მათ უხმარებლობას ცალკე დავასაბუთებო.

ილია ჭავჭავაძის ამ გაბედულ გამოსვლას სასტიკად გამოეხმაურნენ ძველი თაობის ლიტერატორები. მათ დაგმეს ილიას ახალი შეხედულებანი მწერლობაზე, მისი პროგრესული ხასიათის რეფორმები ქართული სალიტერატურო ენის სფეროში.

ილიამ თავის ვრცელ „პასუხში“ მოგვცა სალიტერატურო ენისა და სტილის სფეროში ახალი პოზიციების საფუძვლიანი დასაბუთება. ესაა პირველი თეორიული დასაბუთება ახალი ლიტერატურული ენის უფლებებისა. ამიერიდან სასტიკი ბრძოლა გამოეცხადა არქაულ, დრომოკმულ სიტყვებსა და გამოთქმებს, ანტონის სკოლის მიერ გამომუშავებულ ხელოვნურ გრამატიკულ ფორმებს, რომელთა უკუგდება ცხოვრებამ უფრო ადრე მოითხოვა, მაგრამ თერგდალეულთა სამწერლო ასპირეზზე გამოსვლამდის ამ ენის უარყოფა მეცნიერული საბუთიანობით არავის უცდია. ხალხს უნდა მიეუგდოთ ყური. ამბობს ილია ჭავჭავაძე, ხალხური მეტყველების ნიადაგზე უნდა გარდაიქმნეს სალიტერატურო ენა, — აი დევიზი თერგდალეულთა მოწინავე წარმომადგენლების სამწერლო მოღვაწეობისა.

გასული საუკუნის სამოციან წლებში ქართული საერთო-სახალხო ეროვნული ენისათვის ბრძოლამ მწვავე ხასიათი მიიღო.

საერთო-სახალხო ენის, ერთიანი სალიტერატურო ქართულის ფორმირებისა და დამკვიდრების დიდ ეროვნულ საქმეს დაუფასებელი ამაგი დასდო იაკობ გოგებაშვილმა. დიდი პედაგოგი დედანას „ძირითად ეროვნულ ძალად, ეროვნების შთაქმნის ბურჯად“ მიიჩნევდა, კარგად გრძნობდა ქართული ენის სიმდიდრეს, დიდებუებოვნობას, — ჩვენი ენა „ეკუთვნის მაღალ აგებულობის ენათა დასსაო“, ამბობდა იგი. იაკობი სახელდობრ ხაზს უსვამს ქართული ენის ბუნების სიმარტივეს, გრამატიკული სქესის უქონლობას, თანდებულების სატყვის ბოლოში მოქცევას, მახვილის თავისებურებას, ზმნის ფორმათა მრავალფეროვნებას და გასაოცარ მოქნილობას, ლექსიკის, კერძოდ, სინონიმების სიმდიდრეს.

ამასთანავე, ი. გოგებაშვილი კარგად ხედავდა იმ დროს ჩვენი მშობლიური ენის დაკნინებასა და უუფლებობას; სკოლიდან, სახელმწიფო დაწესებულებებიდან. ქარხნებიდან და ფაბრიკებიდან ქართული ენა განდევნილი იყო რუსიფიკატორული პოლიტიკის წყალობით. ი. გოგებაშვილს თავის „შინაურ მიმოხილვაში“ (1880 წ. „ივერია“) საგულისხმო ცნობები მოჰყავს იმის შესახებ, თუ როგორ იჩაგრებოდა სკოლაში ქართული ენა. თბილისის პირველ გიმნაზიაში, გოგებაშვილის ცნობით, რუსული სუფთა წერისათვის დაწესებუ-

ლი ყოფილა 299 გაკვეთილი, გალობისათვის— 242, სომხური ენისათვის—101, ხოლო ქართულს რგებია მხოლოდ 23 გაკვეთილი. დამახასიათებელი ვითარებაა

ქართულ ენის მაშინდელმა უუფლებობამ ათქმევინა იაკობს შემდეგი სიტყვები: „ქართული ენა ამჟამად ჰგავს მშვენიერ ფოლადის სახნისსა, რომელიც უგუნურს პატრონს კუნჭულში მიუგდია, იშვიათად ხმარობს და ჟანგს აკმევინებს. ამიტომ, ობიექტურად, თავის-თავად მდიდარი და განვითარებული, ქართული ენა სუბიექტურად, ჩვენს პირში არის ღატაკი და დღე ნაკლულს არსებას მოგაგონებთ“.*

დიდი პედაგოგის მთელი თავდადებული და უმწიკვლო მოღვაწეობა გასხივოსნებულია ერთი იდეალით: ემსახუროს „ეროვნების ბურჯს“ — მშობლიურ ქართულ ენას, ხელი შეუწყოს ამ „ჟანგმოდებული ფოლადის სახნისის“ ამუშავებას.

* * *

იაკობ გოგებაშვილის ნუშაობა ლიტერატურული ენის დარგში ორი მიმართულებით წარიმართა. პირველ ყოვლისა, გოგებაშვილი მხურვალე მონაწილეობას იღებს ახალი ქართული სალიტერატურო ენის უფლებათა თეორიულ დასაბუთებაში, ლიტერატურული ნორმების დადგენისა და ჩოწეს-

* ი. გოგებაშვილი, რჩეული ნაწერები, II, გვ. 361.

რიგების საქმეში, თავგამოდებით იბრძვის ენის სიწმინდის დაცვისათვის, ახალი ნორმების გამომუშავებისა და დრომოკმული ფორმების უკუგდებისათვის.

ამდენად, იაკობ გოგებაშვილის დამსახურება ქართული გრამატიკული აზროვნების ისტორიაში თვალსაჩინოა.

მეორე მხრით, იაკობ გოგებაშვილი პრაქტიკულად ხელს უწყობს ახალი სალიტერატურო ენის შექმნასა და დამკვიდრებას თავისი ბრწყინვალე სახელმძღვანელოებითა და მრავალი ორიგინალური ნაწარმოებით—მხატვრული თუ ისტორიული ხასიათის თხზულებებით.

ამთავითვე უნდა ვუპასუხოთ კითხვაზე: რა მეთოდოლოგიური ხასიათის საენათმეცნიერო დებულებებს ეყრდნობოდა იაკობ გოგებაშვილი თავის თეორიულ და პრაქტიკულ საქმიანობაში?

ი. გოგებაშვილი ინტუიციურად გრძნობდა, რომ ენის განვითარებას შინაგანი კანონები აქვს, რომ ენა „მისდევს თავისს ბუნებრივს ალლოს“, თანდათანობით იხვეწება და სრულყოფილი ხდება, აღის „მომწითებულ, დასრულებულ და ამაღლებულ უსრულეს საზოგადო კანონამდის“. აქედან ცხადია, რომ ისეთი ენობრივი ფორმა უნდა გავაბატონოთ ლიტერატურულ ენაში, რომელიც გამოხატავს „პროგრესიულ ცვლილებასა ქართულს ენაში“. ი. გოგებაშვილი იზიარებს თავის დროზე ილია ჭავჭავაძის მიერ წამოყენებულ დებულებას: „ენას კანონს თვითვე ენა აძლევს“.

იაკობ გოგებაშვილის მიერ გაკერით გამოთქმული მოსაზრება ენის თანდათანობითი დახეწვის, სრულყოფის, „პროგრესულ ცვლილებათა“ შესახებ ენათა განვითარების კანონზომიერების სწორი დადასტურებაა.

ი. გოგებაშვილი საერთო-სახალხო ენის ნიადაგზე დგას. ამდენად მისთვის მიუღებელია ენობრივი სეპარატიზმი, როგორც საყოველთაო-სახალხო ენის პოზიციებიდან გადახვევის მავნე ტენდენცია. ჩვენი დიდი პედაგოგი პირდაპირ ამბობს, რომ ენის აპრელებას დიალექტური ფორმებით „უნდა ვერიდოთ, რადგანაც მას შეუძლიან ხელი შეუწყოს პროვინციალურ სეპარატიზმს, რომელიც უფრო მეტად იქნება მავნებელი, ვიდრე იყო ჩვენი ისტორიული პოლიტიკური სეპარატიზმი, რომელმაც დააქუცმაცა ჩვენი ქვეყანა“... („დროება“, № 245, 1909 წ.).

იაკობ გოგებაშვილმა კარგად იცოდა, რომ ესა თუ ის ენობრივი მოვლენა უწინარესად მწერლობის გზით ვრცელდება და მკვიდრდება საერთო-სახალხო ენის საგანძურში. აქედან გასაგებია, რომ მწერალი უნდა ერიდოს ისეთი ენობრივი მოვლენის გამოყენებას, რომელიც არ ეგუება საერთო-სახალხო ენის სტრუქტურას, არ შეესაბამება დედანის ბუნებასა და თვისებას. მით უმეტეს დიდია ამ მიმართულებით დამსახურება ავტორიტეტული მწერლებისა.

იაკობი დაუზოგველად ამხელდა ჩვენი გამოჩე-

ნილი წერლების ენაში შეპარულ გაუძარტავ ენობრივ ფორმებს და მკაცრად აკრიტიკებდა ამა თუ იმ პროვინციალიზმის გაბატონებას სალიტერატურო ენაში.

აი ერთი მაგალითიც.

აკაკი წერეთლის ნაწერებში გოგებაშვილმა შენიშნა ფორმა „ჭკვიერი“ (ჭკვიანი), რომელიც იმერული დიალექტიდან იყო აღებული. ამ სიტყვას ბრძოლა გამოუცხადა იაკობმა. „ჭკვიერი არის უხეირო ნაძალადევი ჩიქორთული და მის ხმარებას აკაკი უნდა ერიდოსო“, ამბობდა ის, და ეს მით უფრო საშიში იყო, რომ აკაკის დიდი ავტორიტეტის წყალობით ამგვარი ფორმები აღვილად დამკვიდრდებოდა ენაში. აკაკიმ „თავისი ავტორიტეტის გამო ეს მდარე, შეუსაბამო ფორმა შეიძლება დაამკვიდროს ლიტერატურაში ქართული ენის საზიანოდო“, სრულიად მართებულად აღნიშნავდა დიდი პედაგოგი. ი. გოგებაშვილმა იცის, რომ ყველაფერი, რასაც გავიგონებთ ხალხში, არაა მისაღები. ეს აზრი გამოხატულია შემდეგ სიტყვებში: „პოეტს გაუგონია ხალხში, მოსწონებია და უხმარია... ერთს რომელიმე კუნჭულში ხმარება რომელიმე სიტყვისა არ ამართლებს მის შემოტანას საერთო ეროვნულ ენაში“, მაშინ როდესაც რომელიმე სწორი ფორმა (მისი შესაბამისი) „გამეფებულია საქართველოს ორ წილში“ („პასუხი „კვალის“ რაზმსა“).

ი. გოგებაშვილი განყენებულად არ განიხილავ-

და ქართულ ენას; იგი ენას უკავშირებდა ხალხის ისტორიას, მის წარსულს, აწმყოსა და უკეთეს მერმისს.

ლიტერატურული ენის ხალხურობისათვის ბრძოლა იაკობ გოგებაშვილს საყოველთაო-სახალხო ქართული ენის სრულყოფისათვის ბრძოლის ერთ-ერთ უმთავრეს ამოცანად მიაჩნდა.

ამავე დროს, გოგებაშვილი მოითხოვდა ლიტერატურული ენის გაწმენდას დრომოკმული არქაიზმებისაგან, არქაული ფორმების დამცველებს იგი „ძველი წიგნების ბრმა თაყვანისმცემლებს“ ეძახდა.

იაკობი ებრძოდა იმათ, ვინც ცდილობდა ახალ სალიტერატურო ენაში გაეცოცხლებინა ძველი, მკვდარი ფორმები, ძველი ქართულისათვის დამახასიათებელი სიტყვები და გამოთქმები. დამახასიათებელია ერთი ადგილი მისი საპოლეზიკო სტატიიდან: „მთლად, უვაკროდ, დაფუთმე ჩენს მოწინააღმდეგეთ ძველი მწიგნობრობა, თუმცა დარწმუნებული ვარ, რომ თუ სვინდისიერი მოღვაწე გულმოდგინებით გადაიკითხავს ძველს წიგნებსა, მეტადრე საეროსა, უეკველად შეხვდებო იმ ფორმასაც, რომელსაც ჩვენ ვესარჩლებით. ამ ფორმის გასამართლებლად ჩვენ სრულიად საკმარისად მიგვაჩნია ხალხის მიერ მისი ხმარება და საგრამატიკო საუბრები. ამ ორს ბურჯზედ არის იგი შეურყენელად დამყარებული“ („პასუხი „კეალის“ რაზმსა“).

ამრიგად, იაკობ გოგებაშვილი ახალი ქართუ-

ლი ლიტერატურული ენის დამკვიდრებისათვის აუცილებელ თეორიულ წინამძღვრებად მიიჩნევა ქართული ენის შინაგანი კანონზომიერების გათვალისწინებას, ერთიანი ენის შექმნის საკიროებას, ლიტერატურული ენის ხალხურობას და დრომოქმეული, არქაული ენობრივი მოვლენების უკუგდებას.

* * *

ლიტერატურული ენის დაახლოება ხალხურ მეტყველებასთან, ცოცხალი სალაპარაკო ენის შერჩეული და დახვეწილი ნორმების გაბატონება სამწერლო ენაში, ბუნებრივად ბადებდა აუცილებლობას, ძირფესვიანად შეცვლილიყო ქართული გრამატიკული აზროვნების გეზი და მიმართულება, როგორც საგანი გრამატიკისა, ისე მეთოდი.

ცნობილია, რომ ანტონ პირველის სქოლასტიკური სკოლა გრამატიკის საგნად „მაღალი შტილის ენას“ მიიჩნევდა. ეს ენა კი არსებითად ძველი ქართული კლასიკური ენის თავისებურ ხელოვნურ სუროგატს წარმოადგენდა. ლიტერატურაში ახალი ნორმების შემოღება კი მოითხოვდა ქართული გრამატიკის დაფუძნებას ახალი ლიტერატურული ენის მასალაზე. ი. გოგებაშვილი სასტიკად აკრიტიკებდა ძველი გრამატიკის მეთოდოლოგიურ საფუძვლებს და თეორიულად და პრაქტიკულად ხელს უწყობდა ახალი ქართული გრამატიკის გამომუშავებას. გოგებაშვილმა მკვეთრად განსაზღვრა გრამატიკის,

როგორც დამხმარე დისციპლინის, როლი და უარყო ქართული ენის გრამატიკული სისტემის განხილვა უცხო ენათა სტრუქტურის მიხედვით. „ამ მხრივ იაკობი გვერდში უდგას ილია ქავჭავაძეს, მისგან ლებულობს თეორიულ საფუძვლებს და ასაბუთებს პრაქტიკით“.*

იაკობ გოგებაშვილის შეხედულებანი ქართული ენის გრამატიკულ აღნაგობაზე მოცემულია უმთავრესად საპოლემიკო წერილებში („საგრამატიკო ბაასი“, „მეორე საგრამატიკო ბაასი“ და სხვ.), რომლებიც გამოქვეყნებულია „ივერიაში“ 1886 წელს. მასვე ეკუთვნის ქართული ენის გრამატიკა, რომელიც არ გამოქვეყნებულა.

გაზ. „ივერიის“ ფურცლებზე 1886 წელს დაიბეჭდა მიხეილ ნასიძის სტატია „ორი საგრამატიკო ბაასი“, სადაც ავტორი ეხება გრამატიკის როლს ენის შესწავლის პროცესში. ი. გოგებაშვილი მეტოდოლოგიურად სწორ ნიადაგზე დგას, როდესაც ნასიძესთან კამათში აღნიშნავს, რომ მთავარია პრაქტიკული ცოდნა, გრამატიკა კი დამხმარე ღონისძიებაა. აი რას ამბობს იაკობი: „უმთავრესი და საუკეთესო ღონისძიება ენის შესწავლისათვის გახლავთ: ხალხის გონების ნაწარმოები, პოეზია და სიტყვაკაზმული პროზა... გრამატიკა არის მხო-

* გ. ახვლედიანი, ქართული გრამატიკის საკითხები იაკობ გოგებაშვილის შრომებში: „იაკობ გოგებაშვილი, საიუბილეო კრებული“, გვ. 65, 1940.

ლოდ დაშხმარე ღონისძიება, რომელიც სარჩულად ედება პრაქტიკულ ცოდნას“.

მაგრამ მთავარია შემდეგი. მიხეილ ნასიძე თავის სტატიაში იძლევა ქართული ენის გრამატიკული კატეგორიების დახასიათებას. ამ კატეგორიების ნასიძისეული კვალიფიკაცია კი ყალბია და ქართული ენის ბუნებისათვის შეუფერებელი. შეცდომა წარმომდგარია იქიდან, რომ ნასიძე ქართული ენის ფორმებს უყურებს სხვა სისტემის ენის — რუსული ენის — გრამატიკული სტრუქტურის საშუალებით. ქართულ ენას თავისი სტრუქტურული ნიშნები აქვს, რუსულს კიდევ თავისი, ხოლო ერთი ენის საზომით განხილვა მეორე ენის თავისებურებისა მეთოდოლოგიურად მიუღებელია.

ი. გოგებაშვილი სამართლიანად შენიშნავს, რომ „ასეთივე მარცხი მოელის ყველას, ვინც ქართული ენის შენობის შესწავლისათვის ქვაკუთხედად არ დასდებს მის საგრამატიკო ანალიზს... და დაიწყებს ნეკერაობასა უცხო ენების მიხედვით“.

ი. გოგებაშვილის ეს პოლემიკური წერილები, ზოგად გრამატიკულ შეხედულებებთან ერთად, საყურადღებოა პოზიტიური თვალსაზრისითაც: მათში მოცემულია ქართული ენის გრამატიკული კატეგორიების კონკრეტული ანალიზი.

მ. ნასიძე უარყოფდა ქართულ ენაში ორ ბრუნვას: მოქმედებითსა და ვითარებითს (კაცითა, კაცად). „კაცით“ ფორმა მომდინარეობს ფორმისაგან — „კაცითურთ“. ე. ი. „თურთ“ ერთვის სახე-

ლობითი ბრუნვის ფორმასო. „კაცად“ ფორმა კი, ნასიძისავე აზრით, ზმნიზელაა და არა ბრუნვა (იმეორებს დიმ. ყიფიანის შეხედულებას).

ი. გოგებაშვილი აკრიტიკებს ამ გაგებას და იცავს ბრუნვებს, რომლებიც ცნობილი არიან მოქმედებითისა და ვითარებითის სახელით. ავტორის დასაბუთება ასეთია: „თურთ“ და „ით“ დაბოლოებიანი ფორმები ერთნაირი არ არის. შეადარე კონტექსტები: „ვთოხნე თოხით“ — „ვთოხნე თოხითურთ“, „ეკამე ენით“ — „ეკამე ენითურთ“. დამოწმებულია ასეთი ფრაზა: „მე მოვედი ურმით დედითურთ“, „მე წავედი რკინის გზით ძმითურთ“. აქედან ჩანს, რომ მათ სხვადასხვა დანიშნულება აქვთ და ამიტომ, ვთქვათ, „თოხით“ არ შეიძლება ფორმისაგან „თოხითურთ“ მომდინარეობდესო.

ასევე საყურადღებოა ი. გოგებაშვილის შენიშვნები წოდებითი ბრუნვის, ნანათესაობითარი ბრუნვისა და სხვათა შესახებ.

* * *

იაკობ გოგებაშვილის მთავარი დამსახურება მშობლიური ენის გამდიდრება-განვითარების თვალსაზრისით იმაში გამოიხატება, რომ მან შექმნა უკვდავი სახელმძღვანელოები — „დედა ენა“ და „ბუნების კარი“, სადაც გადაშლილია ქართული ენა მთელი თავისი მრავალფეროვნებითა და მომნიშვნელობით.

გამოჩენილმა პედაგოგმა თავის სახელმძღვანე-

ლოებს ენციკლოპედიური ხასიათი მისცა. მოზარდი თაობა ამ წიგნებით ეცნობოდა ბუნებისმეტყველებას, მშობლიური ქვეყნის გეოგრაფიას, ისტორიას, ლიტერატურას, ეთნოგრაფიას ეს არ იყო შემთხვევითი: რამდენადაც მაშინ ქართულ ენას ასწავლიდნენ მხოლოდ დაბალ კლასებში, ხოლო უფროს კლასებში სწავლება რუსულ ენაზე მიმდინარეობდა, აუცილებელი იყო სახელმძღვანელოს თავიდანვე მიეწოდებინა მოსწავლეებისათვის ქეშმარიტი განათლება მშობლიურ ენაზე. „ეს მრავალფეროვანი შინაარსი, რომელიც იპყრობს უფრო საინტერესო მხარეებს საგნებისას, აყვარებს ბავშვებს ცოდნას, უვითარებს და უმდიდრებს აზრსა და ენასა და მეტნაკლებობით ამცირებს იმ დიდ ბოროტებას, რომელიც წარმოსდგება უცხო ენაზე საგნების სწავლებიდან საშუალო სასწავლებელში“, ამბობდა იაკობი („რჩეული ნაწერები“, I, გვ. 484).

ეს გარემოება შეუძინეველი არ დარჩებოდა რუსიფიკატორული პოლიტიკის მესვეურებს. ცნობილმა დეკანოზმა ვოსტორგოვმა ხმა აღიმადლა „ბუნების კარის“ წინააღმდეგ და გამოთქვა აზრი, რომ ქართული სახელმძღვანელოები მხოლოდ ენას უნდა ასწავლიდნენ, იმასაც სასულიერო სტატიების საშუალებით; ცოდნის იარაღად კი მხოლოდ რუსული ენა უნდა გამოვიყენოთ. შავრაზმელ დეკანოზს მეტადრე აბოროტებდა „ბუნების კარში“ მოქცეული საქართველოს ისტორია და გეოგრაფია.

იაკობ გოგებაშვილმა შეუპოვარი ბრძოლით დაიცვა „ბუნების კარი“; მან კარგად იცოდა, რომ „ვოსტოროვებს დიდი ხანია სურთ ქართული სკოლა გადააქციონ დენაციონალიზაციის, გადავარების და დაცემის იარაღად“.

„დედა ენისა“ და „ბუნების კარის“ მრავალფეროვანი შინაარსი განსაკუთრებით ფასეული იყო ქართული ენის მდიდარი ლექსიკური თუ ფრაზეოლოგიური მასალის შესათვისებლად და შესასისხლბორცებლად. მოზარდი თაობა ამ გზით ეცნობოდა ცოდნის სხვადასხვა დარგს—ზოოლოგიას, ბოტანიკას, ფიზიკას, გეოგრაფიას... და ამის შესაბამისად სწავლობდა ზოოლოგიურ, ბოტანიკურ და სხვა ცნებებსა და ტერმინოლოგიას.

აკაკი წერეთელმა, ილია ჭავჭავაძემ, იაკობ გოგებაშვილმა კარგად იცოდნენ, რომ ხალხის ცოცხალი სალაპარაკო ენა წარმოადგენს სალიტერატურო ენის გამდიდრებისა და განვითარების დაუშრეტელ წყაროს. ახალი სალიტერატურო ქართულის აგების ინტერესი მოითხოვდა ხალხური სიტყვიერების ზღვა მასალის შეკრებას, სისტემატიზაციასა და გამოქვეყნებას. ქართული ენის ლექსიკონას გამდიდრებისათვის ეს აუცილებელი იყო „ენა ხალხმა კარგად იცის და არ ვიცით მხოლოდ ჩვენ, რადგან კაბინეტში ეზივართ და ხალხს კი არ ვიცნობთ“, ამბობდა აკაკი წერეთელი. ამით აიხსნება, რომ როგორც ილია და აკაკი, ისე გოგებაშვილიც ხალხში ტრიალებდნენ და აგროვებ-

დნენ ჩვენი თვალთშეუდგამი ზეპირსიტყვაობის ფასდაუდებელ ნიშნუშებს. სხვა არა იყოს რა, ისეთი სერიოზული პერიოდული ორგანო, როგორიც იყო აკაკის თვიური „ქრებული“, ამ დიდ ეროვნულ საქმეს ემსახურებოდა. ამ გზით გროვდებოდა დიდძალი მასალა, იბეჭდებოდა სიტყვათა ახსნა განმარტებები, ანდაზა-გამოცანები, ზღაპრები, ლექსები, შაირები და სხვ. ამრიგად, ფართო ნიადაგი მზადდებოდა საერთო-სახალხო ენის გაფურჩქვნისა და განვითარებისათვის.

მოფუსმინოთ აკაკის: „აი, ახლაც სოფლელებს ზღაპრებს ვათქმევინებ ხოლმე და, უნდა ნახოთ, რამდენს სიტყვებს მისთანას ხმარობენ, რომელიც მე ან დავიწყებული მაქვს და ან არ მცოდნია, მაგრამ ნამდვილი ქართული სიტყვები კი არის. როცა უცხო ენებიდან რასმე ვთარგმნით და სიტყვებს ველარა ვპოულობთ, ჩვენ ყოველთვის მითი ვიმართლებთ თავს, რომ ქართული ენა ღარიბიაო და იმას კი არა ვფიქრობთ, რომ ჩვენ თვითონ ვართ ცოდნით ღარიბნი! ძველ წიგნებს ჩვენ აღარ ვკითხულობთ, ხალხში ჩამდგარი არა ვართ, მათს სიტყვა-პასუხს რომ ყური ვუგდოთ, ვიგონებთ, რაც მოგვადგება ენაზე და მორჩა და გათავდა... მეტი გზა აღარ არის, ზეპირსიტყვაობას უნდა მივაქციოთ ყურადღება“.

იაკობ გოგებაშვილმა ბევრი მასალა ხალხური სიტყვიერებისა შეკრიბა უმთავრესად სოფ. ვარიანში, ქართლში. ფოლკლორის საუკეთესო ნიმუშ-

შეგი მან თავის სახელმძღვანელოებში შეიტანა და ამით დიდად შეუწყო ხელი ლიტერატურული ენის დაახლოებას ხალხურ მეტყველებასთან. საკმარისია აქ გავითვალისწინოთ ზოგიერთი ფაქტი, რომ დავრწმუნდეთ, თუ რა ფართოდ შეჰქონდა იაკობს თავის წიგნებში ფოლკლორული მასალა. ასე, მაგალითად, „დედა ენის“ I ნაწილის სავარჯიშოებში სულ მოთავსებულია 18 ნაწარმოები, რომელთაგან 10 ხალხური სიტყვიერების მასალაა. „დედა ენის“ II ნაწილის საკითხავ მასალაში 300 ნაწარმოებიდან 88 ნაწარმოები ხალხურია.

განსაკუთრებით ვრცლადაა წარმოდგენილი ანდაზა-გამოცანები. მაგალითად, „დედა ენის“ II ნაწილში 100-ზე მეტი ანდაზაა მოთავსებული. აქ გვხვდება ისეთი ანდაზები, როგორიცაა, მაგალითად, „სწავლა კაცს სიბერემდის არ მოსჰარბდება“, „წყალი რომ დაგუბდება, აყროლდება“, „ცოცხალს არ მეცვა კაბანი, მკვდარსა ჩამაცვს ფარჩანი“, „ცალი ხელით ტაში არ დაიკვრის“, „რეგვენი საქმეს წაახდენს, ფათერაკს დააბრალებსა“, და სხვ. ჩართულია ისეთი გამოცანები, როგორიცაა, მაგალითად, „თეთრი ხნული, შავი თესლი, თესლი მთესველს ეუბნება“, „დაეკარ ხმალი, არ დაეტყო კვალი“, „ოთლო-ოთლო, ოთხო ბოძო, ზევით მთაო სათიბარო, ქვევით წყარო სადინარო“, „აბლი, ბაბლი, ვერცხლის ტახტი, მზით ავიღე, მთვარით დაედგი“ და მრავალი სხვა.

ეს ანდაზა-გამოცანები წარმოადგენენ ბუნებრივი ქართული მეტყველების კარგ ნიმუშებს.

უნდა აღინიშნოს, რომ იაკობ გოგებაშვილი სახელმძღვანელოებში შესატან ფოლკლორულ მასალას სათანადოდ ხეწდა, აშალაშინებდა. დიდი სიფრთხილით ამუშავებდა და ასე გადამუშავებული სახით აწედიდა მოზარდი ადამიანის ცნობიერებას.

მაგალითისათვის აქ დავიმოწმებთ ზოგიერთ მასალას, საიდანაც ჩანს, როგორ ხეწდა სტილისტურად იაკობი ხალხში შეკრებილ ზეპირსიტყვიერების ნიმუშებს.

ხარხური რედაქცია:

ბიჭო, ვისი ხარ ლამაზი,
დაურჩი დედაშენსაო,
საქმე რომ არა გქონდეს რა,
ჩამოირბენდე ჩვენსაო;

მოგიხდი წითელ დვინოსა,
მეც მოგიჯდები გვერდსაო,
დავლევ და დაგალევი ნებ
პატარა ახარფეშსაო.

შპრ. გოგებაშვილის რედაქცია:

ბიჭო, ვისი ხარ მალხაზი,
დაურჩი დედაშენსაო,
საქმე რომ არა გქონდეს რა,
ჩამოირბენდე ჩვენსაო;

გადგიშლი წიგნსა პატარას,
მეც მოგიჯდები გვერდსაო,
გასწავლი წერა-კითხვასა,
არაკებს გეტყვი ბევრსაო.

ხადხური რედაქცია:

ყაყაჩოსა სიწითლითა
ყანა დაუმშვენებია,
წითელს ნუნუნას ვაჟკაცის
გული გაუხარებია.

შდრ. გოგებაშვილის რედაქცია:

ყაყაჩოსა სიწითლითა
ყანა დაუმშვენებია,
ყმაწვილსა კარგი სწავლითა
სახლი გაუხარებია.

ხადხური რედაქცია:

კურდღელი ჩამოცანცალდა
ფეხმოტეხილი, საწყალი,
ზურგზე ეკიდა საგხალი
თუნგ ნახევარი მაჭარი.

შდრ. გოგებაშვილის რედაქცია:

კურდღელი ჩამოცანცალდა
ფეხმოტეხილი, საწყალი,
ზურგზე ეკიდა საგხალი
კომბოსტო ნორჩი, ახალი.

ცნობილი ლექსი „მოდო, ვნახოთ ვენახი“ ჩაუწერია გოგებაშვილს ერთი მოხუცი გლეხისაგან. მოხუცი თურმე ასე იწყებდა: „ია, ვნახოთ ვენახი“. „ია“ აქ გაუგებარია. გოგებაშვილს ჰგონებია, რომ ესაა შემოკლებული „იარ“ (ე. ი. „იარ, ვნახოთ ვენახი“), მაგრამ ამ ვარაუდის საწინააღმდეგოდ

ნ. შ. ძიძიგური

ლაპარაკობს მომდევნო სტრიქონი— „მოველ, ვნახე ვენახი“, ე. ი. მოლაპარაკე თავისთავს ეუბნება და არა მეორე პირს. შემდეგ იაკობს „იას“ ნაცვლად ჩაუსვამს სათანადო კონსტრუქციისათვის შესაფერისი სიტყვა „მოდო“ (ამ შემთხვევაში სიტყვას პირდაპირი მნიშვნელობა არა აქვს) და გამოვიდა: „მოდო. ვნახოთ ვენახი“, და სხვ.

ხალხურ ზღაპარს „რწყილი და ჭიანჭველა“ ასეთი სათაური ჰქონია: „ტილი და რწყილი“. იაკობს აქაც ცვლილება მოუხდენია.

ი. გოგებაშვილის მიერვე ჩაწერილი ზღაპარი „მებადურის შვილი“ „დედა ენიდან“ გადაუბეჭდავთ ასეთი ცვლილებით: „მეთევზეს შვილი“. ამაზე იაკობი შენიშნავს, რომ „მეთევზეს ჩვენი ხალხი იმას ეძახის, ვინც თევზსაჰყიდის სათევზე დუქანში, იმათ კი, ვინც თევზს იჭერს, ჰქვიათ: „მებადური“, როცა ბადით იჭერს თევზსა“...

მხატვრული ლიტერატურიდან „ბუნების კარში“ უმთავრესად გამოყენებულია ილია ჭავჭავაძის, აკაკი წერეთლისა და რაფიელ ერისთავის თხზულებანი, რომლებიც ენობრივად დახვეწილია და ყველაზე უკეთ ასახავენ ახალი სალიტერატურო ენის თავისებურებებს გრამატიკული წყობისა და ლექსიკური შემადგენლობის მხრივ

გავეცნოთ გოგებაშვილის სახელმძღვანელოების ლექსიკურ მარაგს.

როგორც ზემოთ აღინიშნა, ცარიზმის დროს ქართულს მხოლოდ დაბალ სკოლებში ასწავლი-

დნენ, ზოლო ცოდნის სხვადასხვა დარგი შემდეგს კლასებში რუსულად ისწავლებოდა. ამიტომ, ბუნებრივია, ქართველ ახალგაზრდობას მეცნიერების სხვადასხვა დარგის რუსული ტერმინოლოგია ექნებოდა შეთვისებული და ქართული კი არა. იაკობ გოგებაშვილმა მიზნად დაისახა, რამდენადმე მაინც ეშველა ამ საქმისათვის: თავის სახელმძღვანელოებს, რომლითაც მხოლოდ ქართული წერა-კითხვა უნდა ესწავლებინა მოზარდი თაობისათვის, როგორც ვთქვით, ენციკლოპედიური განხრა მისცა; სახელმძღვანელოებში მოათავსა მრავალფეროვანი საკითხავი მასალა ბუნებისმეტყველებიდან, ისტორიიდან, ეთნოგრაფიიდან და სხვ. ძალაუნებურად ქართველი ბავშვები თავიდანვე ითვისებდნენ ბოტანიკურ, მინერალოგიურ, ზოოლოგიურ, ასტრონომიულ და სხვა დარგების ტერმინებს. საბუნებისმეტყველო მასალა კი გოგებაშვილის სახელმძღვანელოებში დამუშავებულია დიდი გულისყურით და მეცნიერების უკანასკნელ მიღწევათა გამოყენებით. *

ასე, მაგალითად, ამ მრავალფეროვანი მოთხოვნების საშუალებით მოზარდი თაობა ისისხლხორცებდა ბალახების- (იონჯა, მრავალძარღვა, ლენცოფა, ბალბა...), ქვების (ტალი, შიფერი,

* ნ. კეცხოველი, ბუნებისმეტყველება ი. გოგებაშვილის სახელმძღვანელოებში: „იაკობ გოგებაშვილი. საიუბილეო კრებული“, გვ. 235.

ფირუზი, იაგუნდი...), თევზების (ფიჩხული, ტარალანა, ზურგიელი...), ხეების (ვერხვი, ურთხელა, ნეკერჩხალი თელა...), იარაღების (ივერი, ორთითა, საჭრეთელი, შუბი, არნადი...), ცხოველების (ჯიხვი, მაჩვი, კვერნა, ციყვი) ფარშევანგი და სხვათა ტერმინოლოგიას. ავიღოთ მოთხრობა „ქერის თავგადასავალი“. აქ გვხვდება ისეთი სიტყვები, როგორიცაა ხ ვ ი მ ი რ ი, ბ ზ ე, ჯ ი ნ ჯ ი ლ ა, ფ ა რ ც ხ ი და სხვ. მოთხრობაში „სიბინდი“: ფ უ რ ე რ ი, ქ ო რ ო რ ი, და ფ ა რ ც ხ ვ ა და სხვ. ამავე მიზანს ემსახურება მხატვრული ლიტერატურის მასალაც. მაგალითად, რაფ. ერისთავის ლექსში— „გუთანი“ ურევია ისეთი სიტყვები, როგორიცაა ღ ი რ ღ ი ტ ა, ს ა ხ ნ ი ს-ს ა კ ვ ე თ ი, კ ა ჭ ა ჭ ი, ჯ ა მ ბ ა რ ა, ყ ა მ ი რ ი და სხვ.

იმ მიზნით, რომ ყოველი სიტყვა გასაგები ყოფილიყო, გოგებაშვილი სახელმძღვანელოებს ურთავდა ლექსიკონებს, სადაც განმარტებული იყო იშვიათი სიტყვები. „დედა ენის“ „პატარა ლექსიკონში“, მაგალითად, ახსნილია ისეთი სიტყვები, როგორიცაა ე რ დ ო, თ ა ხ ჩ ა, მ ძ ა უ ნ ა, ჯ ა გ ი, წ რ ე ლ ა ხ ტ ი და მისთანანი.

იაკობ გოგებაშვილი ემსახურებოდა საყოველთაო-სახალხო ენის ინტერესებს. აქედან გასაგებია, რომ მისი სახელმძღვანელოები მოწოდებული იყო ხელი შეეწყო ერთიანი ლიტერატურული ენის დამკვიდრებისათვის საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში.

იაკობი ცდილობდა, სახელმძღვანელოებში მოქცეული ლექსიკური მასალა გაუგებარი არ ყოფილიყო სხვადასხვა კუთხის ბავშვებისათვის, განსაკუთრებით ისეთი სიტყვები, რომელთაც დასავლურ დიალექტებში სინონიმური პარალელები ჰქონდა.

ამ საქმეში დიდ პედაგოგს შეელოდა აკაკი წერეთელი. აკაკის დახმარებით იაკობმა მთელრიგ სიტყვებს მიუწერა დასავლური კილოების სინონიმები.

საერთოდ, სინონიმების განმარტებისათვის ავტორი სხვადასხვა ხერხს მიმართავდა: 1. იყენებდა „ანუ“ კავშირს: სადღეღებელი ანუ ხაში, ახალთესლი ანუ დიკა, ქერის პური ანუ ჯინჯილა, ნაქუჩი ანუ ნაგულა, თეფში ანუ საინი, ლოგინი ანუ ქვეშაგები, საკრეთელი ანუ სატეხი, კომში ანუ ბია, ფილთაქვა ანუ ქვასანაყი, ჩურჩხელა ანუ ჯანჯუხა, ლოქო ანუ ღლაფი, კორიანტელი ანუ ბღღვირი; 2. ერთ-ერთ სინონიმს ფრჩხილში ათავსებდა: მკვეხარა (ტრაბახა), ფილთაქვა (ქვასანაყი), ჩილიკა-ჯოხი (რიკტაფელა, ქაკუნა), ციგა (მარხილი); 3. გაშლილ განმარტებას იძლეოდა: „... ქოჩოჩი, რომელსაც გურულად კატარი ჰქვია“; „ამას ჰქვია ფოჩი, ზოგნი კი უღვაშს ეძახიან“.

როგორც ვხედავთ, გოგებაშვილი ყურადღებას აქცევდა ამა თუ იმ სიტყვის სინონიმურ პარალელს და ტექსტშივე იძლეოდა სინონიმურ

განმარტებას. აღსანიშნავია, რომ იაკობს უმთავრესად მოჰყავს ისეთი სინონიმები, რომლებიც ღირსია ლიტერატურულ ენაში დამკვიდრებისა. აი რას ამბობს იგი: „ამ ხერხის წყალობით (ე. ი. სინონიმების ერთად ხმარებით—შ. ძ.) იმერი ბავშვები სრული შეგნებით ითვისებენ ამიერ სინონიმებსა და ამიერი მოსწავლენიც უნებლიედ სწავლობენ კითხვის დროს იმიერ სინონიმებსა და ამ სახით ლექსიკონი სიტყვისა ორივე მხარეს უმდიდრდება“ („დროება“, № 245, 1909).

იქვე ივტორი აღნიშნავს: თუ რომელიმე სინონიმი ასე განმარტებული არ არის, კონტექსტით შეიძლება აზრის გაგებაო. მაგალითად, ერთ-ერთი რეცენზენტი უსაყვედურებდა იაკობს, რომ სიტყვა „ჯეჯილი“ („იზარდე, მწვანე ჯეჯილო“) გაუგებარია იმერი ბავშვებისათვისო. ამაზე იაკობი უპასუხებს: „ნუთუ თვითონ ლექსი დღესავით ცხადად არა ჰყოფს, რომ ჯეჯილი ჰქვია ახლად ამოსულს მწვანე ყანასა?“

1911 წელს გაზ. „სახალხო გაზეთში“ ატყდა კამათი „დედა ენის“ ლექსიკონის გარშემო ქერელ ბექასა (ა. ფურცელაძე) და იაკობ გოგებაშვილს შორის. კამათის საგანი იყო რამდენიმე სიტყვა (არნადი, მარხილი, გუთანა და სხვ.), რომლებიც იმერეთში სხვა შინაარსით იხმარება ან სულ არ იხმარება.

ქერელი ბექა ყურადღებას მიაქცევდა იმ გარემოებას, რომ „არნადი“ იმერეთში ბზის მოსახვეტელი კი არ არის (როგორც ეს აქვს იაკობს),

არამედ მოთხრილი მიწის მოსახვეტელია. გოგებაშვილი ამაზე შენიშნავს: „იმეირნი ბავშვნი ამას ადვილად დაუმატებენ: ჩვენში არნადით მიწასაც მოვხვეტთ ხოლმე“. „მარგილი“ იმერულად დიდი სარიაო, შენიშნავს ქერელი ბექა. გოგებაშვილის პასუხი ასეთია: „რა ხდება ამითი? იმერი ბავშვები შეადარებენ ამერულს მარგილს, განსხვავებას გამოარკვევენ და, ვგონებ, არას წააგებენ“.

რეცენზენტი ამასთანავე ეხება მთელ რიგ სიტყვებს, რომლებიც თითქოს არ იხმარება დასავლეთ საქართველოში. გოგებაშვილი უსაყვედურებს თავის კრიტიკოსს, რომ იგი „გაზვიადებას გაუტაცნია“. „ამისთანა გაზვიადებას, — ამბობს იაკობი, — ადვილად შეიძლება მოჰყვეს განცალკევება იმერთა და ამერთა ენის... რაიცა უფრო მაგნებელი იქნება, ვიდრე იყო პოლიტიკური განცალკევება“.

ჩვენ ვხედავთ, თუ როგორ ზრუნავდა იაკობი იმისათვის, რომ ქართული ენის სახელმძღვანელოების ენა გასაგები ყოფილიყო მთელ საქართველოში, ვხედავთ, თუ რა ხერხებს მიმართავდა დიდი მოამაგე მშობლიური ენისა ერთიანი ლექსიკონის გამომუშავებისათვის. ამას შინაგანი აუცილებლობით მოითხოვდა საყოველთაო-სახალხო ენის აგების ინტერესი.

„დედა ენასა“ და „ბუნების კარში“ განსაკუთრებული ადგილი აქვს დათმობილი კითხვა-პასუხის მეთოდს და ვრცელ სავარჯიშოებს. ამ სავარ-

ჯიშოების მიზანია ყურადღება გაამახვილოს ლექსიკა ფრაზეოლოგიის მასალის ღრმად და საფუძვლიანად შეთვისებაზე. ასე, მაგალითად, დასმულია კითხვები: „ყვავები და ვ ხო ცე, — ყვავი?“, „ხარები გ ა ვ რ ე კ ე, — ხარი?“, „ქეები ჰ ყ რ ი ა, — ქვა?“. დასმულია აგრეთვე კითხვა: „რას შვრებიან ფოცხით, კევრით, ორთითით, ფიწლით, ნიჩბით, არნადით, ხელეწოთი, საკრეთლით...? ყველა ამ ნივთებს რა საერთო სახელი ჰქვიათ? ი ა რ ა დ ი“. ანდა: „პურს, ქერს, სიმინდს, ფეტვს, შვრიას, ღომს რა საერთო სახელი ჰქვიათ? ქ ი რ ნ ა ხ უ ლ ი“.

აქედან კარგად ჩანს, რა ლექსიკური სიმდიდრეა გადაშლილი მოსწავლის წინაშე, რა ნაირ-ნაირ სიტყვობრივ მასალას ეუფლება ახალგაზრდა თაობა დარგობრივი წესით და სისტემური თანმიმდევრობით. ამავე დროს, ამ გზით მოსწავლის სამეტყველო ცნობიერებაში, გარდა კონკრეტული ტერმინებისა, მკვიდრდება განზოგადებული ხასიათის ცნებები და ტერმინები. ეს წესი ფართოდაა გამოყენებული გოგებაშვილის სახელმძღვანელოებში და მოიცავს ადამიანის საქმიანობის ყველა სფეროს, მატერიალური კულტურის მრავალფეროვან სამყაროს.

იაკობ გოგებაშვილი თავის სახელმძღვანელოებს თანდათანობით ხეყდა და აუმჯობესებდა ენობრივად.

პირველად გოგებაშვილის „ქართული ანბანი და პირველი საკითხავი წიგნი მოსწავლეთათვის შედგე-

ნილი“ გამოიცა 1865 წელს. თუ ამ პირველ გამოცემას შევადარებთ „დედა ენის“ მომდევნო გამოცემებს ენის თვალსაზრისით, საკმაო განსხვავება აღმოჩნდება. ეს იმას მოწმობს, რომ ავტორისათვის სახელმძღვანელოების ენის საკითხი არსებითი საკითხია და არა მეორეხარისხოვანი.

იმდროინდელ პრესაში გამოქვეყნებულ რეცენზიებში განსაკუთრებული აღგილი ეთმობა ამ სახელმძღვანელოების ენობრივ ანალიზს. ჯერ კიდევ პირველი რეცენზენტი გოგებაშვილის საანბანო წიგნისა მ. ბეთანიშვილი („დროება“, 1867 წ.) ხაზგასმით აღნიშნავდა, რომ წიგნის ენა მართივია, დახვეწილი და ბავშვებისათვის გასაგები.

საფუძვლიანად გადამუშავებული საანბანო წიგნი, უკვე „დედა ენის“ სახელწოდებით, აგრეთვე გახდა საგანგებო მსჯელობის საგანი მაშინდელ პრესაში. „დედა ენის“ პირველი რეცენზენტი იყო დიმიტრი ყიფიანი, რომელმაც „დროების“ (№124, 1876 წ.) ფურცლებზე საგულისხმო შენიშვნები მოათავსა წიგნის ენის გარშემო. საკითხავ მასალაში დიბ. ყიფიანს შეუჩინევია ქართული ენისათვის შეუფერებელი კონსტრუქციები, რუსიციზმი, კუთხური მეტყველებისათვის დამახასიათებელი ფორმები. მაგ., ტოლსტოის ერთ მოთხრობაში, რომლის თარგმანი შესრულებულია იაკობის მიერ, რეცენზენტის დაკვირვებით, გვხვდება ასეთი გამოთქმა: „ქურდზე ქუდი იწვის“, რაც პირდაპირი თარგმანია რუსული გამოთქმისა: „На wore шапка горит“. უნდა იყოს: „ქურდს ქუდი ეწვის“.

დიმ. ყიფიანის შენიშვნები მართებულია. რეცენზია მთავრდება სიტყვებით: „რადგან, უეჭველია, ეს წიგნი კიდეც ბევრჯერ დაიბეჭდება,— კარგი იქნება უკეთ გაშალაშინდეს; კარგი წიგნი რომ არ ყოფილიყო, არას ვიტყვოდი“.

ამასთანავე, გოგებაშვილის სახელმძღვანელოების ენის შესახებ უმართებულო შენიშვნებიც გამოთქმულა. იაკობი დასაბუთებულად უპასუხებდა, საღ შენიშვნებს კი ითვალისწინებდა თავისი წიგნების შემდგომ გამოცემებში და, ამრიგად, ხვეწდა და აშალაშინებდა ენობრივად როგორც „დედა ენას“, ისე „ბუნების კარს“.

როგორც ზემოთ აღინიშნა, იაკობ გოგებაშვილის სახელმძღვანელოების ენობრივად დახვეწისა და გამდიდრებისათვის ცოტა რამ როდი გააკეთა აკაკი წერეთელმა. არ არის შემთხვევითი, რომ ქართული ენის დიდი მოამაგეები — ილია ჭავჭავაძე და აკაკი წერეთელი — უდიდეს მნიშვნელობას ანიჭებდნენ გოგებაშვილის წიგნებს საერთოეროვნული ენის ფორმირებისა და მაღალ საფეხურზე აყვანის საქმეში. ილია იაკობთან ერთად განიხილავდა ლიტერატურული ენის მტკივნეულ საკითხებს, აწესრიგებდა სადავო ნორმებს და, საერთოდ, სცნობდა დიდი პედაგოგის განუზომელ ავტორიტეტს საერთო-სახალხო ენის განვითარების საქმეში.

აქ მინდა გავიხსენო ერთი ადგილი ილია ჭავჭავაძის „ორმხრიან საახალწლო ოპერეტიდან“, სადაც დაფასებულია იაკობის ღვაწლი რუსთაველის სიტყვების გამოყენებით:

ჩემი აწ სცანით ყოველმან,
მას გაქებ, რაცა მიქია:
დედა-ენა მიჩნს სახელად,
თავი არ გამიქიქია.
იგია ფუძე ქართელისა,
მაგარი, ვითა ჯიქია....
დედა-ენითა წვრთნა ყრმისა
მე ბევრჯელ მითქვამს, მიქია...

შეიძლება დავასკვნათ:

ცნობილი პედაგოგი იაკობ გოგებაშვილი ქართული საერთო-სახალხო ენის ნორმებს ნერგავდა ახალ თაობაში, სკოლის საშუალებით ხელს უწყობდა ახალი ქართული ლიტერატურული ენის გრამატიკული წყობისა და ლექსიკური შედგენილობის შეთვისებას და შესისხლხორცებას საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში და მოსახლეობის ფართო ფენებში. დედაენის სტრუქტურის დაუფლებას იაკობ გოგებაშვილი ყოველგვარი სწავლების კვაკუთხედად მიიჩნევდა. იაკობის აზრით, მშობლიური ენის შესწავლა „ბავშვს აკავშირებს მთელი ერის სულთან და გულთან, მის ხანგრძლივ ისტორიულ ცხოვრებასთან და ავსებს მას სულიერის ღონით და მხნეობით“. აქედან გასაგებია, რომ გოგებაშვილი მთელი თავისი სიცოცხლის მანძილზე ებრძოდა ქართული ენის დევნას სკოლებში, ააშკარავებდა მეფის მოხელეთა ზრახვებს ამ საქმეში და რაზმავდა მოწინავე ქართველ საზოგადოებრიობას ქართული ენის სწავლებისათვის სკო-

ლაში. დიდი პედაგოგის წერილები, მიმართული შავ-რაზმელი მოხელეების—იანოვსკების, ლევიცკების, ვოსტორგოვების, კორხანიძეების და მეფის სხვა აგენტების წინააღმდეგ, შესანიშნავი შრომა „ბურ-ჯი ეროვნებისა“ და მრავალი პედაგოგიურ პუბ-ლიცისტური წერილი წარმოადგენდნენ დიდი მნიშ-ვნელობის იარაღს საზოგადოებრივი აზრის და-სარაზმავად და დედაენის დევნის წინააღმდეგ საბ-რძოლველად. შედეგებიც თვალსაჩინო იყო. სა-გულისხმოა, რომ სახალხო სკოლების წესდებაში გოგებაშვილის ინიციატივითა და მისივე ხელით შეტანილ იქნა დამატება: წერა-კითხვის გა-მავრცელებელი საზოგადოება თავის საგანმანათ-ლებლო მიზანს ახორციელებს მთელი დაწყებითი განათლების მოწყობით მშობლიურს, ბავშვთათვის გასაგებ ენაზე და ხელს უწყობს რუსული ენის სწავლებას.*

აქვე უნდა ითქვას, რომ, მართალია, იაკობ გოგებაშვილი მოითხოვდა, „სწავლება ყველა საგნისა უნდა მიდიოდეს დედა ენაზეო“, მაგრამ არასდროს არ დავიწყებია „მნიშვნელობა ჩვენ-თვის ევროპულის ენების შესწავლისა საზოგადოდ და კერძოდ რუსული ენისა“. იაკობი ხომ რუსუ-ლი ენის სახელმძღვანელოებსაც ადგენდა!

* დ. ლორთქიფანიძე, ი. გოგებაშვილის დიდაქ-ტიკა: „იაკობ გოგებაშვილი, საიუბილეო კრებული“, გვ. 217.

იაკობ გოგებაშვილი მხურვალე მონაწილეობას იღებდა სალიტერატურო ენის პრაქტიკული საკითხების გადაჭრაში, ლიტერატურული ნორმების დადგენისა და ენის სიწმინდის დაცვის საქმეში

განსაკუთრებით 90-იან წლებში ერთგვარი სიკრელე დაეტყო ლიტერატურულ ენას; მოსაწესრიგებელი იყო მთელი რიგი პრაქტიკული საკითხები, დასადგენი იყო ფორმები. გაზ. „ივერიის“ მეთაური (№ 168, 1888 წ.) აღნიშნავდა: „... ჩვენს საზოგადოებაში ტრიალებს სჯა და ბაასი ენის გაფაქიზებისა და განქარგების შესახებ“; „აწინდელს ქართულ სანწერლო ენას საკმაოდ მოეპოვებიან მოკამათენი“.

კრიტიკის საგანი იყო თვით გაზეთ „ივერიის“ ენაც. იმავე მეთაურში ნათქვამია, რომ „ივერიის“ ენა ძველებურია, ხალხის ენას დაშორდა, ცხოვრებასთან კავშირი გაწყვიტა და ამიტომ მკითხველი საზოგადოების უმრავლესობისათვის გაუგებარიაო. „ივერიის“ ენით უკმაყოფილო იყო ნიკო ნიკოლაძეც. მან დაწკრილებით გააჩრია „ივერიის“ პირველი ნომრის ენა და მიუთითა მთელ რიგ შეუსაბამოებებზე. აი რას ამბობს ნიკო ნიკოლაძე: „1861 წელს უფ. ი. ქავჭავაძემ დიდი და დაუფიწყარი სამსახური გაუწია ჩვენ ნწერლობას. უწინდელი ჩვენი მწერლები ხმარობდნენ მწიგნობრულ ენას, რომელსაც ჩვენი ხალხი ვერც კი იგებდა.

ილია ჭავჭავაძემ პირველად დაამტკიცა ის საფუძვლიანი აზრი, რომ მწერლობა იმ ენას უნდა ხმარობდეს, რომლითაც ხალხი ლაპარაკობსო. ამით მან ზურგი გაუმაგრა იმ მწერლებს, რომელთაც მასზე უწინ სახალხო ენაზე წერა დაეწყათ. „საქართველოს მოამბის“ შემდეგ ქართულმა მწერლობამ ერთი-ორი ნაბიჯი მაინც წინ წადგა, და უფრო და უფრო მიითვისა სახალხო ენა, რომელიც ამ უკანასკნელი ათი წლის განმავლობაში გამდიდრდა საქართველოს სხვადასხვა პროვინციული დიალექტების სიმდიდრეების ჩართვით ქართულ მწერლობაში“. *

ამის შემდეგ ნიკო ნიკოლაძე აღშფოთებულად ლაპარაკობს ზოგიერთ დამახინჯებაზე, რომლებიც გვხვდება „ივერიაში“ და რომლებიც ეწინააღმდეგება თვით ილიას მიერ აღებულ გეზსა და მიმართულებას. „უფ. ჭავჭავაძეს ეხლა ალბათ შეშინებია იმ მიმართულების, რომელიც თვითონვე დაამყარა, — განაგრძობს ნიკო ნიკოლაძე. — „ივერიის“ პირველ ნომერში ის უკან დახეულია ძველ მწიგნობრულ ენისაკენ. დღეს ის თითქო საგანგებოდ უპრუნდება დავიწყებულ სიტყვის = წყობილებას, მიტოვებულ ფლექსიებსა და უხმარ მიმოხვრას“. მართალია, ნიკო ნიკოლაძე აქ აპარბებს, როცა ლაპარაკობს „ივერიის“ ენის არქაიზაციაზე, მაგრამ ეს წერილი მკვერმეტყველი დოკუმენტია იმ-

* ნ. ნიკოლაძე, რჩეული ნაწერები, ტ. 2.

დროინდელ სალიტერატურო ენაში გამეფებულ ფორმათა სიკრელისა და ლიტერატურული ნორმებისაღმი სხვადასხვაგვარი დამოკიდებულების გასათვალისწინებლად.

როგორც ირკვევა, ილია ჭავჭავაძის თაოსნობით გადაუწყვეტიათ სალიტერატურო ნორმების მომწესრიგებელი კომისიის შედგენა. ჩვენამდის მოაღწია ერთმა საყურადღებო დოკუმენტმა, საიდანაც ვტყობილობთ, ვინ უნდა ყოფილიყვნენ ამ კომისიის წევრები და რა საკითხები იყო დასმული მოსაწესრიგებლად. ესაა უწყება სხდომის შესახებ, რომელიც „ივერიის“ რედაქციაში უნდა შემდგარიყო.

ამ კომისიის წევრი ყოფილა იაკობ გოგებაშვილიც.

შემონახულია ის ცალი უწყებისა, რომელზედაც მიმართვის ფორმულას—„მოწყალეო ბატონო“-ს ილიას ხელით მიწერილი აქვს „იაკობ სვიმონის ძე“. აქედან ვგებულობთ, რომ წერილის ადრესატია იაკობ გოგებაშვილი. * როგორც ა. შ ა ნ ი ძ ე მ დაადგინა, ეს პირველი სხდომა უნდა ყოფილიყო მოწვეული 1886 წლის მარტის 8-ს.

უწყებაში ჩამოთვლილია ის მტკივნეული საკითხები, რომლებიც უნდა განეხილა კომისიას. ეს

* ა. შ ა ნ ი ძ ე, ი. ჭავჭავაძე როგორც მეტრძოლი ახალი სალიტერატურო ქართულის დამკვიდრებისათვის: „ილია ჭავჭავაძე. საიუბილეო კრებული“, გვ. 18, 1939.

საკითხებია: თ-ანი თუ დ-ონი ვითარებით ბრუნვაში, სიტყვაწარმოების ფორმები, ჰ და ს პრეფიქსების ხმარება, მრავლობითი დასმული ეპ-იანი და ნ-არიანი სახელი ქვემდებარედ და მასთან შემასმენლის შეწყობის საკითხი რიცხვის მიხედვით, დეეპ-რიჩასტიული ფორმები და სხვ.

რადგანაც ეს დოკუმენტი ძალიან მნიშვნელოვანია, მოგეყავს იგი მთლიანად.

„მოწყალეო ბატონო იაკობ სვიმონის-ძე,

გთხოვთ მობრძანდეთ მარტის 8, შაბათს სალამოს „ივერიის“ რედაქციაში განსახილველად საგრამმატიკო საგანთა იმ აზრით, რომ ერთი საერთო, საყოველთაო კანონი აიხსნას და დაიდგინოს მწერლობაში სახმარებლად.

რომ წინადვე ცნობილ იქმნას, რა და რა საგანზედ იქმნება სჯა, თვითეულს საგანს აქავ გავუწყებთ:

1. როგორ უნდა იხმარებოდეს წინად-მსვლელი ზედ-შესრული, განსაზღვრული სახელის არსებითისა, როცა სახელი-არსებითი: ა) ნათესაობით ბრუნვაშია, მაგალითებრ „ცოდვილი პირისა“, თუ „ცოდვილის პირისა“, ან „ცოდვილ პირისა“. ბ) როცა მოქმედების ბრუნვაშია, მაგ., „დიდი წყალობით“, თუ „დიდის წყალობით“ ანუ „დიდ წყალობით“. გ) როცა მოთხრობითს ბრუნვაშია, მაგ., „დიდებულმა კაცმა“ და „დიდებულ კაცმა“, ერთნაირად შესაძლებელია თუ არა?

2. სახელის-არსებითის და ზედ-შესრულის და-

ბოლოებაში „თ“ თუ „დ“ უნდა იხმარებოდეს, მაგ. ამისთანა შემთხვევაში: „მე მიცანი კაცად(თ), ანუ: ღმერთო, შენ მწედ(თ), უკანონო(დ)ა და უწესო(დ)ა?... აქ „თ“ და „დ“ დიდი მნიშვნელობა ეძლევა, იმის და მიხედვით, უკანონოები და უწესოები იგულისხმებიან, თუ უკანონოდ, უწესოდ შემწეობის ქმნა.

3. რა დროს და რა შემთხვევაში აუცილებლად საჭიროა ასო „ჰ“ ზმნის ხმარებაში? რის ნიშანია იგი: მოქმედის პირისა, თვით მოქმედებისა, თუ მოქმედების მიმართულებისა. ცალკ-ცალკე, თუ ყოველისავე ამისა საერთოდ? სახეში იქონიეთ შემდეგი მაგალითები: „მიყიდე“ და „მიჰყიდე“; „შევლით ვერც თქვენა ჰშველით“, „დატრიალებს“ და „დასტრიალებს“.

4. ამ შემთხვევაში ასო „ს“ და „ჰ“ ერთნაირად შესაწყნარებელია, თუ არა, მაგ. „სწერ“, „სწერს“, „ჰწერ“, „ჰწერს“? შეიძლება ერთმა მეორის მაგიერობა გასწიოს, თუ არა? თუ შეიძლება, რა შემთხვევაში?

5. ერთნაირად შესაწყნარებელია, თუ არა, დაბოლოება ზედშესრულებისა: „ული“, „ური“ „ელი“ და „ებური“, ნამეტნავად უცხოთა სიტყვათა ხმარებაში? სახეში იქონიეთ შემდეგი მაგალითნი: „სხვაგნური“, თუ „სხვაგნებური“, „ძველური“ თუ „ძველებური“, „ადმინისტრაციული“ თუ „ადმინისტრატებური“, „ჩვენური“, თუ „ჩვენებური“, „გენიური“, „გენიალური“, „გენიოსური“, თუ „გენიოსებური“?

6. კაცური, ღვთიური, ყმური და კაცებური, ღვთაებური და ყმებური ერთნაირის მნიშვნელობისანი არიან, თუ სხვა და სხვისა, რაშია გარჩევა?

7. სახმარი არის ნაწილი „რა“ წინადადებაში, თუ არა, მაგალითებრ, მივწერე რა წიგნი, შევეთვალე? აღსადგენია, თუ არა ძველი სახე ამ ნაწილის ხმარებისა, მაგალითებრ, მოვიდარა = მოვიდა რა?

8. როცა ნიშნად ქვემდებარის მრავლობის რიცხვისა (подлежащее) „ები“ არის, ზმნა, შემასმენელი როდის უნდა იხმარებოდეს მრავლობით რიცხვით და როდის არა? აუცილებელია, თუ არა ხმარება ზმნისა მრავლობითად, როცა ქვემდება რეს ნიშნად მრავლობისა აქვს დაბოლოება „ნი“?

9. აგებულება ქართულის ენის წინადადებისა რით განირჩევა რუსულის წინადადების აგებულებისაგან? ზმნებური ფორმა წინადადების აგებულებისა, თუ სახელ-არსებითებური, უნდება და უხდება ჩვენს ენას? მაგალითებრ: Сенат, рассмотрев дело по обвинению редактора в напечатании статьи და სხვანი, ამას ჩვენ სახელ-არსებითური აგებულება წინადადებისა—ვუწოდეთ, ქართულად ამ სახის აგებულება ასე გამოვა სახელ-არსებითებით რომ ვთარგმნოთ: „სენატმა, განიხილა რა საქმე რედაქტორის ბრალდებულობისა, სტატიის დაბეჭდვაში“, და სხვანი. ეს ქართულის სიტყვებით მთლად რუსული წინადადების აგებულებაა.

ხოლო ზმნების შემწეობით რომ ვთარგმნოთ, ასე გამოვა: „სენატმა განიხილა რა საქმე რედაქტორისა, რომელსაც ბრალი დასდებია, რომ სტატია დაუბეჭდია“ და სხვანი. ამას ჩვენ ზმნებური აგებულება ვუწოდეთ“.

იაკობ გოგებაშვილმა ბევრი წერილი გამოაქვეყნა სალიტერატურო ნორმების თაობაზე. ძირითადი იდეა, რომელიც წითელი ზოლივით გასდევს ამ პოლემიკურ სტატიებს, პროვინციალიზმების წინააღმდეგ ბრძოლაა.

90-იან წლებში „კვალის“ ფურცლებზე ცხოველი კამათი გაიმართა ენის სიწმინდის საკითხებზე. ეს კამათი დაიწყო აკაკი წერეთლის სტატიით — „ქრელი ფიქრები“ (№ 28, 1894 წ.). დავამ ფართო ხასიათი ზიილო, მასში ჩაებნენ გ. წერეთელი, მ. ჯანაშვილი, კ. დოდაშვილი, დუტუ მეგრელი, სილ. ხუნდაძე და სხვ. ი. გოგებაშვილმა ამ საკითხების გარშემო გაზ. „ივერიაში“ გამოაქვეყნა (ი. სიმონიძის ხელმოწერით) ათიოდე ფელეტონი. იგი შეუურიგებელ ბრძოლას უცხადებდა ლიტერატურული ენის დანაგვიანებას კუთხური გრაჰატი კული ფორმებით და სიტყვებით. განსაკუთრებით აღაშფოთებდა იაკობს „კვალის“ ფურცლებზე დაშვებული უხეში ენობრივი შეცდომები. „კვალი“ გამსკვალულია პროვინციალურის მიდრეკილებით“ და ეწინააღმდეგება „პროგრესიულ ფორმებს“, ამბობდა გოგებაშვილი. „თუ ამისთანა მეტყველებას ენა ჰქვია, მაშინ ქარგონი რაღას დავარქვაო“,

დასძენდა იგი „ივერიაში“ დაბეჭდილ ერთ-ერთ წერილში. გ. წერეთლის ნაწერებში გაპარულ იმე რიზმებზე იაკობი საგანგებოდ ჩერდება თავის წერილებში. როგორც ამჟამად გამოკვეთულია,* გოგებაშვილსავე ეკუთვნის („ივანია და გოჯასპირის“ ფსევდონიმით) მეტად საყურადღებო პოლემიკური წერილი „ფაფხურასთან გამოხუმრება“ („ივერია“, № 231, 1894 წ.), რომელიც მიმართულია გ. წერეთლის პოზიციების წინააღმდეგ ქართული ენის საკითხებზე.

წერილში „ორ-აზროვანი კილო ჩვენს პრესაში (საგრამატიკო შენიშვნა)“, რომელიც დაიბეჭდა 1894 წლის „ივერიაში“, იაკობი ეხება მთელ რიგ სადავო საკითხებს, რომელთა მოგვარება, ავტორის სიტყვით, გადაუდებელი ამოცანაა. ზმნაში უნდა ვიხმაროთ ღნენ დაბოლოება და არა ღენ („წავიდნენ“), მესამე პირის ობიექტურ ნიშნად უნდა გავაბატონოთ—ჰ-ს და სხვ. ავტორის დასაბუთება ასეთია: ღნენ-ის უხმარებლობა ორაზროვნებას იწვევს: „მოვიდენ ისინი“—„მოვიდენ ოფლსა“. ანდა: მესამე პირის ნიშნის უხმარებლობის დროს აირევა ასეთი ფრაზები: „გადგა სურა გარეთ“—„გადგა თვითონ განზე“.

ამგვარი დასაბუთება ეწინააღმდეგება თვით ავ-

* გ. ქაჯაია, რამდენიმე ახალი ბიოგრაფიულ-ბიბლიოგრაფიული ცნობა ი. გოგებაშვილისა და ნ. ცხვედაძის შესახებ (საქართველოს სსრ პედაგოგიური მეცნიერებათა ინსტიტუტის მე-4 სამეცნიერო სესია, 1948).

ტორის შიერ სხვა წერილებში გამოთქმულ სწორ დებულებას იმის შესახებ, რომ კონტექსტს უნდა მივანიჭოთ სადიფერენციაციო მნიშვნელობა ორაზროვნობის თავიდან ასაცილებლად.

საფუძვლიანი განხილვა მიუძღვნა ი. გოგებაშვილმა მის თანამედროვე მწერალთა ენას. ასე, მაგალითად, მან მიუთითა რაფ. ერისთავის, ალ. ყაზბეგის, ცახელის და სხვათა ნაწერებში დაშვებულ ზოგიერთ შეცდომაზე. ვრცლად მიმოიხილა საყმაწვილო ქურნალი „ნობათი“ ენობრივ-სტილისტური თვალსაზრისით და ყურადღება გაამახვილა ენის სიწმინდის დარღვევის მაგალითებზე.

ი. გოგებაშვილი თავგამოდებით იბრძოდა ქართული ენის სიწმინდისათვის, დაუზოგველად ამხელდა საერთო-სახალხო ენის პოზიციებიდან გადახვევის ცალკეულ შემთხვევებს, და თუ გოგებაშვილს, მაშინდელი გრამატიკული აზროვნების დონის მიხედვით, ზოგჯერ ენობრივი მოვლენის ენათმეცნიერული ინტერპრეტაცია ბოლომდის მიყვანილი არა აქვს, სამაგიეროდ, მისი ალლო სწორია და, ამის შესაბამისად, დასკვნაც მისაღები.

* * *

ახალი ქართული ლიტერატურული ენის დამკვიდრება შინაგანი აუცილებლობით მოითხოვდა, ერთი მხრით, მის უფლებათა თეორიულ დასაბუთებას, მეორე მხრით, ბრძოლას ენის სიწმინდისა-

თვის და, შესამე მხრით, ახალი სალიტერატურო ქართულის დამკვიდრებისათვის პოზიტიურ საქმიანობას უმთავრესად სიტყვაკაზმული ნწერლობის გზით.

ახალი სალიტერატურო ქართულის ფუძემდებლები თავგამოდებით ემსახურებოდნენ ამ დიდ ეროვნულ საქმეს თავისი მრავალმხრივი მოღვაწეობით.

იაკობ გოგებაშვილიც; ილიასთან და აკაკისთან ერთად, ქართული საერთო-სახალხო ენის გზის გამწაღდავია და მისი საუკეთესო ტრადიციების დამამშვენებელი.

ვაჟა-ფშაველას ენის კრიტიკა

სიტყვა გადვადე ერშია..

ვაჟა.

ქართულ ლიტერატურულ კრიტიკაში შეიძლება გაბატონებულად ჩაითვალოს აზრი, რომ ვაჟა-ფშაველას პოეტური მეტყველება დაფუძნებულია დიალექტის მასალაზე, რომ მწერალი არ ემორჩილება სალიტერატურო ენის ნორმალიზაციას და არ მიჰყვება საერთო-სახალხო ენის იმ მაგისტრალურ გზას, რომელიც გაწალდეს ახალი სამწერლო ენის ფუძემდებლებმა — ილიამ და აკაკიმ. ეს შეხედულება ჩვეულებრივ ასეა ფორმულირებული: ვაჟა-ფშაველა თავის ლექსებსა და პოემებს ფშაურ კილოზე წერდა, ხოლო პროზაულ ნაწარმოებებს ლიტერატურულ ენაზე. ამ ფორმულამ თავისი უკიდურესი განვითარება ჰპოვა დებულებაში: ვაჟა ენობრივი პარტიკულარიზმის ტიპური წარმომადგენელია, ენობრივი ნატურალიზმის დამწერგავია ქართულ ლიტერატურაში. ეს ლინგვისტური დასკვნა გადაიზარდა ჩვენი დიდებული მგოსნის ლიტერატურული მემკვიდრეობის ასეთ-

ნაირ შეფასებაში: ვაჟას ლიტერატურული აზროვნება ვიწროდ შემოფარგლულია, პოეტის ენობრივი პარტიკულარიზმი შინაგან ლოგიკურ კავშირშია მის მსოფლმხედველობრივ პარტიკულარიზმთან; კუთხური ენის დამცველი ვაჟა-ფშაველა ვერ ამალ-ლდა ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობის იდეებამდის, მწერლის შემოკმედებითი თემატიკა ვერ გასცილდა საქართველოს მთის პატრიარქალური ყოფისა და ფსიქოლოგიის ვიწრო ფარგლებს.

ვაჟა ფშაველას პოეტური ენის ზემოხსენებულ გაგებას სათავე დაედო გასული საუკუნის ოთხმოცდაათიანი წლებიდან, როდესაც საგაზეთო წერილების ფარგლებში გამოითქვა აზრი ჩვენი მწერლის ზოგიერთ პოემაში გამოყენებული ფშაური ფორმების შესახებ. შემდეგდროინდელი ავტორები იმეორებდნენ ამ ზოგად შეხედულებას მეტ-ნაკლები კატეგორიულობით. ეს თვალსაზრისი ყველაზე მკვეთრად გამოვლინდა აკაკი წერეთლის ცნობილ ლექსში ვაჟა-ფშაველასადმი: ლიტერატურული კრიტიკა დღემდის ვერ გასცილებია ზოგად მსჯელობას დიალექტისადმი ვაჟას დამოკიდებულების თაობაზე; ეგ საკითხი მთელი სიგრძე-სიგანით არავის შეუსწავლია.

არ შეიძლება ითქვას, რომ მთლად ცდებოდნენ კრიტიკოსები, როდესაც უსაყვედურებდნენ ვაჟას ფშაური ფორმების მოჭარბებულად გამოყენებას. მაგრამ არ არის სწორი იმის აღიარება, თითქოს

ვაჟა-ფშაველა თავის ლექსებსა და პოემებს ფშაურ კილოზე წერდა, თითქოს იგი მოითხოვდა სალიტერატურო ენის ნაცვლად დიალექტის გაბატონებას მწერლობაში. საკითხი ვაჟას მიმართებისა ფშაურ დიალექტთან გარკვეული შეზღუდვით უნდა განვიხილოთ და უკუუვადლოთ ის განზოგადება, რომელიც მიღებულია ამ საკითხის ზერელედ მიმოხილვის გზით. ამასთანავე, ვაჟას დიალექტიზმების ყალბმა განზოგადებულმა კვალიფიკაციამ სრულიად მიჩქმალა ის უდავო ფაქტი, რომ ჩვენი მწერალი ახალი სალიტერატურო ქართულის უბრწყინვალესი წარმომადგენელია, მისი ლიტერატურული მეტყველება სანიმუშოა ქართულ მწერლობაში. არ არის სათანადოდ დაფასებული ვაჟას პროზის ენაც. მის ნაწერებში ვერ შეხვდებით მწიგნობრული ენის ტრაფარეტს, სინტაქსური კონსტრუქციები აცდენილია უცხოურ ენათა გავლენებს, მდიდარია ლექსიკა, უხვად გვხვდება ქართული ენის ბუნებისათვის შესაფერისი ფრაზეოლოგიზმები, ხატოვანი სიტყვები, იდიომატური თქმები.

ქვემოთ ვნახოთ, რა მოსაზრებები არსებობს ქართულ ლიტერატურულ კრიტიკაში ვაჟას ენის გარშემო, რა შეხედულებები გამოთქვა ზვით პოემა ენის თაობაზე, როგორია მიმართება სალიტერატურო ფორმებისა დიალექტურ ფორმებთან ვაჟას ნაწერებში, და რა სახისაა ვაჟას დიალექტიზმები.

ვაჟას ენის საკითხი ღიტერატურულ კრიტიკაში

ოთხმოციან-ოთხმოდდაათიან წლებში მწვავედ დაისვა საკითხი სალიტერატურო ქართულის ნორმების შესახებ. სამწერლო ენას ერთგვარი სიჭრელე დაეტყო, აღმოსავლური კილოებიდან მომდინარე გრამატიკულ ფორმებს და ლექსიკა-ფრაზეოლოგიის მასალას გვერდში ამოუდგა დასავლური კილოების მონაცემები, მწიგნობრულ ენაში უხვად იჭრებოდა დიალექტიზმები, ისეთი ფორმები, რომლებიც არ ეგუებოდნენ საერთო-ეროვნული ენის ბუნებასა და თვისებას. ამასთანავე, მოსაწესრიგებელი იყო არქაიზმების საკითხი: ზოგიერთი ავტორი ფართოდ უღებდა კარებს მწერლობის ენაში გრამატიკულ ფორმებს, რომლებიც განეკუთვნებოდნენ ძველ საუკუნეებს და რომელთა გამოყენება არ იყო გამართლებული ენის განვითარების თვალსაზრისით. განსაკუთრებით შეიბღალა სინტაქსური კონსტრუქციები. ენაში ძალაუვნებურად ფეხს იკიდებდა რუსიციზმები, შეუფერებელი ქართული ენის სტრუქტურისათვის. ცხოვრებამ დაბადა აუცილებლობა, დაეცვათ სალიტერატურო ენა როგორც გაუმართლებელი დიალექტური ფორმების გაბატონებისაგან, ისევე მოქარბებული არქაიზმებისაგან და, ამასთანავე, სხვა ენათა კონსტრუქციების დამკვიდრებისაგან. ამას მოითხოვდა საერთოეროვნული ენის ინტერესები.

ენის ნორმალიზაციის აუცილებლობამ მკვეთ-

რად დააყენა საკითხი, თუ რომელი კილო უნდა დადებოდა საფუძვლად ახალ სამწერლო ენას. ქართლურ-კახურ დიალექტურ სინამდვილეს მწერლობაში მეტოქეობას უწევდა იმერული კილო, რომლის ფორმები განსაკუთრებით უხვად შემოიტანეს დასავლეთ საქართველოდან გამოსულმა მწერლებმა. ზოგიერთი გრამატიკოსი იმასაც ამტკიცებდა, რომ სალიტერატურო ენის საფუძველია ქართლური-იმერული (იგულისხმება ზემოიმერული) დიალექტური სამყარო და არა მხოლოდ ქართლური.

1888 წელს გაზ. „ივერიაში“ (№166) გამოქვეყნდა პეტრე მირიანაშვილის წერილი „საერო ენა და სათემო კილო“, სადაც გატარებულია აზრი, რომ ლიტერატურული ენა უნდა ეყრდნობოდეს ზემო ქართლის მეტყველებას, ზემო ქართლი კი მესხეთსაც შეიცავს და, მაშასადამე, უმთავრესად მესხური დიალექტი უნდა მივიჩნიოთ სამწერლო ენის დედაკილოდო. ამასთან დაკავშირებით ავტორი სინანულით აღნიშნავდა, რომ „დღეს ჩვენს მწერლობაში რამდენი მწერალია, იმდენი ენაა, ე. ი. რა თემისაც არიან, იმ თემის ენით სწერენ და ზოგიერთი ხომ თავის სოფლის ენასაც ხმარობს“. პ. მირიანაშვილს განსაკუთრებით არ მოსწონს ქიზიყური დიალექტური მასალის შემოქრა პროზაში, ერთი მხრით, და ფშაური დიალექტური მასალის დამკვიდრება პოეზიაში, მეორე მხრით. პირველის ნიმუშად ავტორი ასახელებს დიმ. მაჩხანელის მოთხრობებს, ფშაური დია-

ლექტის წარმომადგენლად კი მიჩნეულია ვაჟა-ფშაველა. ვაჟას „ფშაურმა პოეზიამ დღევანდელს ქართულთან შედარებით უკან ჩამორჩენილი გრამატიკები ფორმები შემოიტანა და ამასთანავე ზოგიერთი მეტ-ხორცი სიტყვებიო“, დასძენს ავტორი. სანიმუშოდ წერილში დამოწმებულია რამდენიმე ზმნური ფორმა — „აქვ“, „ჰგავ“ და წოდებითი ბრუნვის „უ“, ნაცვლად „ო“-სი („ქალა-უ“ და სხვ.). აქვე ნათქვამია, რომ ფშაურს, ისევე როგორც სხვა ქართულ კილოებს, „თავისი საკუთარი ჩინებული მხარე აქვს“, სახელდობრ, „სიტყვის საქცევი ფიგურებრ თქმულება, ჰიპერბოლები, შედარებანი, ანდაზები, თუ აფორიზმები“, რომელთა შემოტანა სამწერლო ენაში გამართლებულია.

პ. მირიანაშვილი ვაჟას ენის საკითხს ეხება იმავე წლის „ივერიაში“ (№ 219) გამოქვეყნებულ წერილში „ბ-ნი ვაჟა-ფშაველა და ბ-ნი ურბნელი“, რომელიც წარმოადგენს ვაჟას პასუხის პასუხს. აქ ავტორი ეკამათება ვაჟა-ფშაველას არქაიზმების გამოყენების თაობაზე და შენიშნავს, რომ, მაგალითად, რაქის ერთ სოფელში — გლოლაში შესანიშნავი არქაული ფორმებია შენახული, მაგრამ არავინ მოგვიწონებს, რომ ამ თუნდაც რეალურად არსებული ფორმებით ავაქრელოთ სამწერლო ენა. ამასთანავე, მირიანაშვილს მოჰყავს ადგილები ვაჟას ერთი პატარა ლექსიდან („წადილი“): „ნეტარ რატუ არ ვიმღერი, სტვირთან რა მაქვის

საწყრომი“ და სხვა, სადაც ურევია კუთხური ფორმები. ავტორი შენიშნავს, რომ ვაჟა თუ „ემხშია, მუზის მკვრეტელი, მაშინ ფშაური თვალსა და ხელს შუა უქრება და კაი ქართულითა წერს, როგორც ჩანს მის პოემების ზოგიერთ ადგილებიდან“. აქვე აღნიშნულია, რომ ვაჟას პროზა „ჩინებულის ენით“ არის დაწერილი.

ილია ნაკაშიძე თავის ნაშრომში „ვაჟა-ფშაველას პოეზია“ („კვალი“, 1896 წ., № 44,45,47, 49, 51,52) ვაჟას პოეტურ სიდიადეს ფშაური კილოს გამოყენებაში ხედავს. ავტორი ხაზს უსვამს ამ დიალექტის თავისებურებას და აღნიშნავს: „აი ფშაველას და ფშაველთა ენა, სტილი რკინისა, პირდაპირ ხალხის გულიდან ამოღებული, როგორც კლდის ღრმა ნაპრალიდან უტეხი მადანი... ენა დინჯი, ენა მძლავრი, ენა მხატვრული... ფშაური სიტყვა დინჯი და ახოვანა, სიტყვა კლდეების გულზე გამოჩეკილი და აღზრდილი, ვით მთის ამაყი და თავ-მომწონე არწივი“. ფშაურ კილოს ილია ნაკაშიძე უპირატესობას ანიჭებს ქართული ენის სხვა კილოთა შორის თქმის ხატოვანებით და სიწმინდით. ასე, მაგალითად, ავტორი გზადაგზა ახასიათებს იმერულს, როგორც „მსუბუქ-შნოიანს, ფეხ-მარდსა და ნაზათ და ლამაზათ გამძვრენ-გამომძვრენს“; ყურადღებას მიაქცევს მეტყველების სწრაფ ტემპს. ქართლურ-კახური ფშაურს „წააგავს სიღინჯით“, მაგრამ იგი მწიგნობრულ ენასთან უფრო ახლოს დგას და,

ამდენად, ხალხური მეტყველების ბუნებრიობას მოკლებულიაო. ამავე დროს, ნათქვამია, რომ ვაჟას ენა მიღებულია ფშაურის გაშალაშინებისა და დახვეწის შედეგად. ისიც აღნიშნულია, რომ ამ მხრივ ვაჟა უფრო ორიგინალურია, ვიდრე ყაზბეგი. ამ უკანასკნელის ენას ემჩნევა სხვა მწერლებისათვის დამახასიათებელი ენობრივი თავისებურების გავლენა. საერთოდ უნდა ითქვას, რომ როდესაც ილ. ნაკაშიძე მსჯელობს ვაჟას დამოკიდებულებაზე დიალექტთან, მხედველობაში აქვს არა იმდენად გრამატიკული მოვლენები, არამედ ამ ერთობლიობას ავტორი ხედავს უმთავრესად სტილისტიკის სფეროში.

ვაჟა-ფშაველას დიალექტიზმების შედარებით ვრცელი ანალიზი მოგვცა აკაკი წერეთელმა 1899 წელს („კრებული“, II). წერილში აღნიშნულია, რომ რაზიკაშვილები „უხვად არიან მაღლით მიმადლებული... ვაჟა ფშაველას პოემა „გოგოთურ და აფშინა“ ერთი უკეთესთაგანია მთლად ჩვენს მწერლობაში. წერილმანი ლექსები როგორც საკუთრად ვაჟასი, ისე მისი ძმის „ბაჩანასი“ და თედოსი საზოგადოდ სამარგალიტო შაირები არიან!.. პროზა ხომ კიდევ უკეთესი“. როგორც ვხედავთ, აკაკი წერეთელი დიდად აფასებდა ჩვენი შესანიშნავი მწერლის—ვაჟას შემოქმედებას. მაგრამ აკაკი სადავოდ მიიჩნევდა ვაჟას ენაში დიალექტიზმების გამოყენებას. იგი ხაზს უსვამდა განსაკუთრებით ქართული ზმნის მრავალფეროვნე-

ბასა ღდა სიმდიდრეს. ვაჟამ კი მწერლობაში მახინ-
ჯი ზმნური ფორმები შემოიტანაო („გაურეკავის“,
„ჩაუხოცავის“, „გავხედნებ“ და სხვ.). აკაკი დას-
ძენს, რომ იგი არ არის წინააღმდეგი დიალექტე-
ბიდან საუკეთესო მასალის შემოტანისა, „დაკნი-
ნებული ენის შევსება საჭიროა“, მაგრამ „რაც
დელა ენის წინააღმდეგ სხვა-და-სხვა მხარეებში,
პროვინციებში, გადაუმახინჯებიან და გაუფუჭე-
ბიან, ხელმოსაკიდები კი არაა, პირიქით, გასადევ-
ნიაო“. ამრიგად, აკაკი წერეთელმა ჯერ კიდევ
გასული საუკუნის მიწურულში სასტიკად გაილა
შქრა სალიტერატურო ენაში ისეთი გრამატიკუ-
ლი ფორმების შემოტანის წინააღმდეგ, რომლებიც
დიალექტურ სამყაროს განეკუთნებიან და არ
ეგუებიან საერთოეროვნული ენის შინაგან კა-
ნონზომიერებას.

ცნობილია, რომ აკაკი წერეთელმა თავისი
თვალსაზრისი ვაჟა-ფშაველას ენის თაობაზე უფრო
გვიან ლექსით გამოხატა. გავიხსენოთ ეს ლექსი:

ენას გიწუნებ, ფშაველო,
მგოსანო მაღალ მთისაო,
თუმც-კი გვითესაჲ მარგალიტსი..
მკითხველიც იმას მკისაო!
ჯერ არ ვყოფილვარ ფშავეთში,
მაგრამ კი ვიცნობ ცნობითა:
შენ დამაზატე ეს მხარე
ფშაურის ჭკუა-გრძნობითა.
და რაც არ გადმოგიცია
მისს მშვენებაზე ენითა,

მე თვითონ მივხვდი ყოლიფერს
შენთანვე აღმაფრენითა,
ვიცი, რომ ფშავლის სოფელი
წმინდაა, მაღალ მთისაო,
ენა—მეტყველი სიმართლის,
გულ-მკერდი—ფოლადისაო,
წინეთ რომ ხმალი უჭრიდათ,
სადღეისოდ სჭრის კალამი.
გადაეც ბარის მგოსნისგან
მთიულებს ძმური სალამი.

კიტა აბაშიძის ცნობილ კრიტიკულ ეტიუდში „ვაჟა-ფშაველას“ (ქურნალი „ფასკუნჯი“, № 6, 7, 8, 9, 10, 1909 წ., შდრ. მისი „ეტიუდები მე-19 საუკუნის ქართული ლიტერატურის შესახებ“, II, 1912 წ.) პოეტის ენის თაობაზე მხოლოდ ესაა ნათქვამი: „ერთად ერთი შენიშვნა, რომელიც ითქმის ვაჟას პოეზიის, უფრო კი მისი პოემების შესახებ, ეს ის არის, რომ ტექნიკური მხარე სტილისა ვერ არის იმ სიმაღლემდის მიყვანილი, ვერ არის ისე უნაკლო, როგორც მის პროზაში... ერთი შენიშვნა კიდევ: ვაჟას პროვინციალიზმები“.

ვაჟას პოეტური ენის შესახებ თავისი შეხედულება აქვს გამოთქმული აგრეთვე იპ. ვართაგავას ვრცელ კრიტიკულ გამოკვლევაში: „სიმღერა მთის შვილის—ვაჟა-ფშაველასი“ (ქურნ. „განათლება“, № 10, 1913 წ., № 1, 2, 3, 4, 1914 წ., შდრ. ცალკე გამოცემა, 1921 წ.). ავტორის აზრით, ვაჟას ნაწარმოებნი „უმთავრეს ნაწილში პროვინციალურ-ფშავეურია... ვაჟა როგორც განათლებული მგოსა-

ნი ცდებოდა იმაში, რომ თავის პირად განცდას და მსოფლმხედველობას, თავისს საეროვნო და საკაცობრიო ფიქრს და გრძნობას ფშავურს სამოსელში ახვევდა, პროვინციალურის კილოკავით გამოსთქვამდა“. ვართაგავა უსაყვედურებს პოეტს, რომ „საზოგადო ეროვნულ ლიტერატურულ ენაზე“ არა წერს, „პროვინციალური კილოთი“ წერა კი მაშინ შეიძლება, როდესაც „პროვინციალური ცხოვრება აღიწერება ან ადგილობრივი გმირები ხასიათდება“. რაკი ვაჟას ნაწერები აღსავესეა დიალექტური გრამატიკული ფორმებით და ლექსიკით, ამიტომ, ავტორის შეხედულებით, ამ ნაწერებს „ნაკლებად იცნობს ფართო ქართველი საზოგადოება“, ამავე მიზეზით ვაჟა „მომავალშიც კლასიკურ მწერლად არ გახდება“. ასეთია ავტორის მკაცრი დასკვნა. იპ. ვართაგავა არ ეთანხმება იმათ, ვინც ვაჟას ენას დადებითად აფასებს. „რა იქნებოდა,—დასძენს ავტორი,—გ. ქალაღიღელს ეწერა მეგრულის კილოთი, ეგ. ნინოშვილს — გურულის, აკაკის — იმერულის, აღ. ყაზბეგს — მოხევეურის, ირ. ევლოშვილს — ქიზიყურის და სხვ.? შეუწყობდა თუ არა ეს ხელს ქართული ენის და ლიტერატურის გაზრდა-განვითარებას? და თუ იტყვიან, არ შეუწყობდა ხელსაო, მაშ სხვა რა მოსაზრებით ამტკიცებენ ისინი წინააღმდეგს, როდესაც ფშავურს კილოს ასეთს მნიშვნელობას აძლევენ?“

„მართალია, კილო ვაჟასი ჩვენ საზოგადოებას
 მ. შ. ძიძიგური

ეუცხოვა, — ამბობს დავით კასრაძე თავის სტა-
ტიაში „ვაჟა-ფშაველა“ (გაზ. „საქართველო“,
№ 60, 1915 წ.), — მაგრამ გამოჩნდნენ შეგნებული
პიროვნებანი, რომელთაც ალლო აართვეს ვაჟას
ნიქს და უნებურად ქედი მოიხარეს მის წინაშე.
ვაჟაც ამათ გამხნევდა, თითქოს ყველას იმას ეუბნე-
ბოდა, რომ ერთის მიერ შეგნებით დაკრული
ტაშიმირჩენიან უგნურთა შეუგნებელ ღრიანცელ-
სა და დაფნის გვირგვინის მორთმევასო“.

ჩვენს დროში ვაჟას პოეტური ენის შესახებ
გამოთქმულია ერთმანეთის გამომრიცხავი შეხე-
დულებები.

ტიციან ტაბიძე ამბობდა: „უსაფუძვლო ბრალ-
დება ვაჟა-ფშაველას ენის შესახებ გაიმეორა...
აკაკი წერეთელმა... ვაჟა-ფშაველა ლექსად უპასუ-
ხებს აკაკის დაგვიანებულ პასუხით და ეს პასუხი
მართლა დიდხანს დარჩება სამავალითო პასუხად“
(ვაჟა-ფშაველა, ტ. 1, აღ. აბაშელის რედაქციით,
1928, შესავალი წერილი). ავტორს არ მოჰყავს
თავისი აზრის დამამტკიცებელი საბუთები.

ვაჟა-ფშაველას პოემები რომ გადატვირთული
არ არის პროვინციალიზმებით, წინააღმდეგ გაბა-
ტონებული აზრისა, სრულიად გარკვევით აღნიშ-
ნული აქვს სიმონ ჩიქოვანს („Взгляд Востока“,
1951). ავტორი განსაკუთრებით ამახვილებს ყურად-
ღებას „სტუმარ-მასპინძელზე“ და მნიშვნელოვან
ადგილს უთმობს მას სალიტერატურო ენის ის-
ტორიაში.

„ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის“
1 ტომში, ნაშრომში — „ქართული ენის ზოგადი
დახასიათება“ არნ. ჩიქობავა ვაჟა-ფშაველას
პროზის ენაზე დაყრდნობით ამბობს: „დღიწყო
ქართული სალიტერატურო ენის განვითარე-
ბის ახალი ეტაპი, რომელსაც ქმნის დიდი ქართ-
ველი მწერლების — ილია ჭავჭავაძის, აკაკი წერეთ-
ლისა და ვაჟა-ფშაველას — შემოქმედება“
(გვ. 025).

ივ. გიგინეიშვილი გაზ. „სახალხო განათლე-
ბაში“ გამოქვეყნებულ წერილში („ახალი ქართული
სალიტერატურო ენა და ვაჟა-ფშაველა“, 1951 წ.,
№ 14,15) აღნიშნავს, რომ ფშაური ფორმების
უხვად შემოტანა სალიტერატურო ენაში, „უფრო
მეტიც. სავსებით ფშაურ კილოზე წერა, თვალში
საცემი მოვლენა იყო... ვაჟა-ფშაველა ფშაურ კი-
ლოზე წერდა“.

ასეთივე აზრია გატარებული ჩვენს წერილშიც:
„ახალი სალიტერატურო ქართულის სათავეებთან“
(„ლიტერატურა და ხელოვნება“, 1951 წ., № 4).

მიხ. ზანდუკელის წიგნში — „ვაჟა-ფშაველა“
(1953 წ.) გარკვეულადაა ნათქვამი, რომ „ვაჟა-
ფშაველა ფშაურ-ხევსურული კილოს ზედმეტად გა-
მოყენებით ხელს კი არ უწყობდა სალიტე-
რატურო ენის დადგენისა და სიწმინდისათვის
ბრძოლას, არამედ... ბღალავდა საერთო ეროვნულ
სალიტერატურო ენის განვითარება განმტკიცების
საქმეს“ (გვ. 250. ხაზი ჩვენი — შ. ძ.).

წიგნში — „ვაჟა-ფშაველა და ხალხური პოეზია“ (1956 წ.) მიხ. ჩიქოვანი სრულიად საწინააღმდეგო აზრს გამოთქვამს. ვაჟა „ხალხური მეტყველების საფუძველზე ცდილობს გაამდიდროს ლიტერატურული ენა, მისცეს მას უფრო მეტი მხატვრული ძალა და მოქნილობა“ (გვ. 99), — ასეთია ავტორის დასკვნა.

ვაჟას შეხედულებები ენაზე

ვაჟა-ფშაველას სავესებით გარკვეული თვალსაზრისი აქვს შემუშავებული მწერლის ენასა და სტილზე. მისი უკვდავი მხატვრული ქმნილებანი ამ თეორიული საენათმეცნიერო თვალსაზრისის პრაქტიკულ ხორცშესხმას წარმოადგენენ.

ვაჟას შეხედულებები ენის შესახებ გამოთქმულია წერილებში: „მცირე შენიშვნა“ („ივერია“, 1888 წ., № 192), „Pro domo sua“ („ივერია“, 1896 წ., № 43), „ენა“ („ივერია“, 1901 წ., № 46), „ნიჭიერი მწერალი“ (1910 წ.) და ლექსში: „დაგვიანებული პასუხი აკაკის“ (1913 წ.).

უპირველეს ყოვლისა, ვაჟა-ფშაველა აღიარებს, რომ ყოველი მწერალი უნდა იბრძოდეს საერთოეროვნული ენის ინტერესებისათვის, იმ ენის შენებისათვის, რომელიც აერთიანებს ენობრივ განშტოებებს, დიალექტების სახელით რომ ვიცნობთ. „ვინ არის ისეთი გაუგებარი, რომ საერთო ლიტერატურული ენის საჭიროება არ ესმო-

დეს. მწერლობდეს-კი და ენის გაუკეთესებასა და „გაწმენდაზედ“ არა ჰფიქრობდეს“. სალიტერატურო ენის გამდიდრების დაუშრეტელი წყარო ცოცხალი მეტყველებაა, ამიტომ მწერალი ვალდებულია დიალექტებიდან შემოიტანოს ისეთი სიტყვები და გამოთქმები, რომლებიც ღირსია ლიტერატურული გამოხატულებისა.

ბარელმა ქართველმა არ იცის, ვაჟას მოწმობით, მთელი რიგი სიტყვები, რომლებიც მთაშია შემონახული, მათი შემოტანა კი გაამდიდრებდა სალიტერატურო ენას. ამის ნიმუშებია გარა („რგვალი ხე, სიგრძით ადლ-ნახევარი, რომელზედაც, ქსოვის დროს, ნართს ახვევენ. ერთი გარაა მოძრავი, მეორე უძრავი“), ცხემლა („სამის თითის სიპრტყე ფიცარი, ადლის ტოლია, თავსა და ბოლოს ამოკბილული, რომელზედაც ნართია დახვეული ცხემლით ნართი გარდი-გარდმო გაჰყავს ოსტატს და შემდეგ იბეჭდება“), საყვანელა ანუ კაკაჩუნა („პატარა კავი, მოძრავის გარის ასაწევ-დასაწევი“), სახეხავი („ნახევარ-ადლიანი ფიცარი, რომლითაც მტვერი და ბურუსი ეცლება ქსელს“) და მრავალი სხვა.

„ივერიაში“ ვაჟას ამოუკითხავს რუსული „სმაროდინა“, ეტყობა, მისი ქართული თარგმანი ვერ უპოვიათო. რაკი „ბარად თვით საგანი არ არსებობს“, ამიტომ შეიძლება მთას მივმართოთო, გვეუბნება ავტორი, იქ კი გვხვდება ქართული სიტყვები მოცხარი ან ხუნწი. სალიტერატუ-

რო ენაში სასურველია თავი მოიყაროს ერთი და იმავე ცნების თუ საგნის რამდენიმე სახელწოდებაში. მაგალითად, ვაჟასათვის მისაღებია მირიანაშვილის წინადადება, სიტყვა „ძუნწის“ (რომელიც არ არის ძირეული ქართული სიტყვა) გამოსახატავად დაეამკვიდროთ იმერული დიალექტიდან „პურშავი“. რა დაშავდება, თუ მას მიუმატეთ ფშაური „ძვირი“, „ხარბი“, „გაუქშერელი“? ვაჟას აზრით, სინონიმთა სიმრავლე ლიტერატურული ენის სიმდიდრის მაჩვენებელია. „თავმოსაწონიც არის, რომ ერთის ცნების გამომხატველად საძი და ოთხი სიტყვა მოგვეპოვებაო“, დასძენს პოეტი და ამ კონტექსტში ახსენებს ჩინურ ენას, რომელსაც სხვა მიდრეკილება აქვს: ჩინელებს „ბეგრი ისეთი სიტყვები აქვთ, რომ თითოეულს, ერთის მაგიერ, ათი და თორმეტი მნიშვნელობა აქვს იმისდამიხედვით, თუ რომელი ადგილი უჭირავს წინადადებაში“ („მცირე შენიშვნა“).

ვაჟა-ფშაველას ენობრივი პოლიტიკა გასაგები არ იქნება, თუ არ გავითვალისწინებთ იმდროინდელი სალიტერატურო ქართულის განვითარების ტენდენციები. ეს ის დროა, როდესაც ახალი ქართული სამწერლო ენა ჩამოყალიბების პროცესშია. ჯერ კიდევ ადრე, 60-იან წლებში, ილია ჭავჭავაძემ თეორიულად დაასაბუთა ძველი ენის დრომოქმულობა და ახალი სალიტერატურო ენის გავრცელებისა და დამკვიდრების აუცილებლობა. ახალი თაობის წარმომადგენლები ძველი თაობის

წარმოდგენლებთან ბრძოლაში მკვიდრ მეთოდოლოგიურ ნიადაგზე იდგნენ და ნათლად ჰქონდათ წარმოდგენილი ენის განვითარების ისტორიული პერსპექტივა. ხალხის მეტყველება, გლეხკაცის მეტყველება—აი რა მიაჩნდათ მათ ახალი სალიტერატურო ქართულის საიმედო საყრდენად. ეს იყო არსებითად ბრძოლა იმ ენის უფლებისათვის, რომელიც ადრეც არსებობდა და რომელსაც ანტონის სქოლასტიკური სკოლის გავლენით არ ჰქონდა ლიტერატურული გამოხატულება, უფრო ზედმიწევნით—აკლდა ლიტერატურული დამუშავება.

ახალი სალიტერატურო ენის დაფუძნება ქართული ხალხური მეტყველების მასალაზე ბუნებრივად მოითხოვდა ხალხური ზეპირსიტყვაობის საწყაროს საფუძვლიანად გაცნობას, ჩვენი თვალშეუდგამი ფოლკლორის მონაცემების შეგროვებასა და სისტემატიზაციას. ილიამ და აკაკიმ ამ ზღვა მასალის შეკრების აუცილებლობა ადრევე იგრძნეს და არ არის შემთხვევითი, რომ მათი დამსახურებაა ამ დიდი ეროვნული საქმისათვის თავის მობმა; პირველ რიგში, ეს ნაკარნახევი იყო სალიტერატურო ენის ინტერესებით. აკაკი წერეთელი ხაზგასმით აღნიშნავდა: „სხვადასხვა მხარეებში ბევრი იმისთანა სიტყვებია დარჩენილი... რომ მათი გამოძებნა და მითი ჩვენი დღეს დაკნინებული ენის შევსება საჭიროა; აგრეთვე ახალი რამ სიტყვის ხმარება, თუ კი სადმე პრო-

ვინციაში გასპეტაკებულია და დედანის კანონის თანახმად აღმოცენებულია, მისაბაძია საყოველთაოდ“ („კრებული“, II, 1899).

ვაჟა-ფშაველა სავსებით იზიარებდა ენის დიდი რეფორმატორების—ილია ჭავჭავაძისა და აკაკი წერეთლის შეხედულებებს და მიჰყვებოდა მათ მიერ აღებულ გეზსა და მიმართულებას. „ხალხი, ერი დედა ენისა იგი ჰბადებს და ჰზრდის ენას, როგორც დედა შვილს“, ამბობდა ვაჟა და ეს თვალსაზრისი ზედმიწევნით ეხმაურებოდა ახალი სალიტერატურო ქართულის განვითარების ძირითად ტენდენციებს. ჩვენ ზემოთ ვნახეთ, რომ ვაჟაც თავგამოდებით იცავდა ენის ხალხურობის იდეას და მოითხოვდა სალიტერატურო ენის გამდიდრებას ცოცხალი მეტყველებიდან შერჩეული გრამატიკული ფორმებით თუ ლექსიკური მასალით. მთელი მისი სამწერლო პრაქტიკა ამ დებულების ნათელი დადასტურებაა. ამრიგად, ვაჟა-ფშაველა უდიდეს მნიშვნელობას ანიჭებდა სხვადასხვა დიალექტიდან აღებული ფორმების დანერგვას სალიტერატურო ენაში. ეს თვალსაზრისი შესანიშნავად არის ფორმულირებული ვაჟას მიერ აკაკისადმი მიძღვნილ ლექსში:

გულს მისვენია ხატადა
ენა მთისა და ბარისა.
მე არც ერთს კილოს არ ვწუნობ,
თუა ქართველის გვარისა.

მოთაყვანე ვარ ყოვლისა
იმათ ტკბილის და მწარისა.

როგორი დიალექტური მასალა მოიპოვებს მოქალაქეობრიობას მწიგნობრულ ენაში? მხოლოდ ისეთი ფორმები, რომლებიც შეესაბამებიან საერთოეროვნული ენის ბუნებასა და თვისებას, საერთო სახალხო ენისათვის ნიშანდობლივ სტრუქტურულ თავისებურებას. აკაკი წერეთელი პირდაპირ ლაპარაკობს: ისეთი ენობრივი მოვლენა, რომელიც „სადმე პროვინციაში გასპეტაკებულა და დედა ენის კანონის თანახმად აღმოცენებულა, მისაბაძია საყოველთაოდ“, ანდა: „ნიჭიერმა მწერალმა სტენოგრაფიულად კი არ უნდა გადაიღოს ყველაფერი, რაც გაიგონა, ნახა, არამედ... ასეულ ათასი სიტყვა-ფრაზისგან უნდა აირჩიოს მასალები, რომელნიც უკეთ დაახასიათებენ მისგან აღებულ საგანს, რასაკვირველია, შემოქმედებითი ძალებით“. ეს დებულება მისაღებია ვაჟასთვისაც: მწერალმა ისეთი სიტყვა თუ გრამატიკული ფორმა უნდა მიაწოდოს სალიტერატურო ენას, რომელიც „შეუფერება ენის ხასიათს, იმისს ბუნებასაო“, ამბობდა იგი („მცირე შენიშვნა“).

ამრიგად, ვაჟა-ფშაველამ კარგად იცის, რომ „ეხლანდელი ენა ახალია და სიახლის გამო ბევრს ფორმებს, ბევრს სიტყვებს მოკლებული არის“, ოღონდ საჭიროა ისეთი ფორმებისა და სიტყვების შერჩევა, რომლებიც დედა ენის კანონის თანახმად

აღმოცენებულან და სავსებით შეეფერებინან მის ხასიათსა და ბუნებას. ეს მეთოდოლოგიური საფუძველი განსაზღვრავდა ილია ჭავჭავაძის, აკაკი წერეთლის, ვაჟა-ფშაველას, იაკობ გოგებაშვილის, ივანე მაჩაბლისა და სხვათა სიტყვათშემოქმედებითს მუშაობას.

იბადება კითხვა: ენის დემოკრატიზაციის იმ დიდსა და ძნელ გზაზე, რომელსაც ადგნენ ზემოხსენებული მწერლები, განა ყველაფერი გამართლებული იყო სალიტერატურო ენის განვითარების პერსპექტივების თვალსაზრისით? განა ყოველი ენობრივი ფორმა, აღებული ცოცხალი მეტყველებიდან, შეიწოვა სალიტერატურო ენამ და გახდა მისი ორგანული შემადგენელი ნაწილი? ეს შეუძლებელი იყო, თუ გავიჩევალიწინებთ ახალი სამწერლო ენის ჩამოყალიბების რთულსა და ხანგრძლივ პროცესს. ჩვენ შეგვეძლო დაგვესახელებინა თუნდაც ილიასა და აკაკის ენიდან არა ერთი და ორი მაგალითი, რომლებიც არ გაამართლა ენის განვითარების ლოგიკამ. ამასთან დაკავშირებით უნდა ითქვას, რომ ვაჟა-ფშაველას კარგად ჰქონდა შეგნებული ახალი სალიტერატურო ენის ფორმირების სიძნელეები, როდესაც ამბობდა: „მწერალს არ შეუძლიან სავალდებულოდ გაჰხადოს რომელიმე სიტყვა ან ფორმა, მხოლოდ იმ ნებას კი ვერაფერს წაართმევს, რომ მწერლობას მაინც არ გააცნოს, როგორც სამეცნიერო, საეტნოგრაფიო საგანი... თუ ენა იშველიებს იმ ფორ-

მას, იმ სიტყვას, ხომ კარგი, თუ არა-და, არც არაფერი იმით არ წახდება. „ცეცხლი ვსთქვი და პირი არ დამწვავო“, ტყუილად არ ამბობს ქართული ანდაზა“ („მცირე შენიშვნა“). ეს ძალიან საგულისხმო განცხადებაა, და როგორც ქვემოთ ვნახავთ, ვაჟას ენის ზოგიერთი თავისებურება ამ თვალსაზრისის ნაყოფია.

რაკი ჩვენთვის ცხადი გახდა, რომ ვაჟა სალიტერატურო ენის საფუძვლად ხალხურ მეტყველებას, დიალექტების ნაირსახეობას მიიჩნევს, ბუნებრივია, ვიკითხოთ: მაინც რომელი დიალექტი ანდა წრე დიალექტებისა უნდა იყოს, ვაჟას გაგებით, ქართული სამწერლო ენის უმთავრესი საყრდენი? ვიდრე ამ კითხვაზე პასუხს გავცემდეთ, უნდა გავარკვიოთ: როგორ ესმოდა ჩვენს მწერალს ენის განვითარების შინაგანი კანონზომიერება.

ვაჟას ამ კითხვაზე პირდაპირი პასუხი მოეპოვება.

წერილში — „ენა“, რომელიც 1901 წელს გამოქვეყნდა, ვაჟა-ფშაველა გულისტკივილით აღნიშნავდა: „...ხშირად გამიგონია ზოგიერთის ჩვენის მწერლისაგან სამდღურავი — დაძველებული, უვარგისი ფორმები ნუ შემოგაქვს მწერლობაშიო. რაც დაძველდა, აღარ ვარგა, ის უნდა გავიტანოთ და სანაგვეზედ გადავადლოთ... ამისთანა სამდღურავი, რა თქმა უნდა, უმეცრების ბრალია“. ამ „სამდღურავთან“ დაკავშირებით ვაჟა იძულებულია ვრცლად შეჩერდეს საკითხზე: როგორ უნდა გვესმოდეს

ენის ცვალებადობის შინაგანი მექანიკა, საერთოდ, და როგორია ჩვენი ენის განვითარების თავისებურება, თუ მას თვალი გავადევნეთ ქართული მწერლობის დასაბამიდან დღევანდლამდის.

უწინარეს ყოვლისა, ვაქასათვის ამოსავალია დებულება ენის გრამატიკული სტრუქტურისა და ძირითადი ლექსიკური მარაგის ნელი განვითარების შესახებ. ვაქამ კარგად იცის, რომ ენის აღნაგობა გამძლეა საუკუნეთა მანძილზე. „ენას ფესვები წარსულს დროში აქვს გადგმული, — ამბობს ჩვენი მწერალი, — რაც ხასიათი და ბუნება ისტორიულად მიჰნიჭებია ენას, იგი უნდა შერჩეს სიკვდილამდე“ („მცირე შენიშვნა“). ეს სიტყვები ისე არ უნდა გავიგოთ, თითქოს ვაქა-ფშაველა არ სცნობდეს ენის განვითარებას, წინსვლას, ფორმათა ევოლუციას. „მართალია, ენა თანდათანობით წარმატებებში შედის, წინ მიდის, — დასძენს ვაქა, — მაგრამ ისე კი არა, რომ ბუნებასა და ხასიათს იცვლიდეს. თუ ეს მოხდა, მაშინ ენაცა კვდება“ (იქვე). ენის განვითარება კი იმაში გამოიხატება, ვაქას აზრით, რომ ცხოვრების წინსვლასთან ერთად იცვლება ლექსიკის შედგენილობა: ბევრი სიტყვა კვდება და ბევრიც ახალი მკვიდრდება ახალ ცნებათა შესაბამისად, „ენის წარმატება მხოლოდ იმის მომასწავებელია, რომ ენა მდიდრდება ახალი სიტყვებით, რომელიც საჭიროა ახალთა ცნებათა გამოსახატავად“ (იქვე). ვაქას რომ დიახაც სწამს ენის პროგრესი, ეს უფრო კარგად ჩანს შემდეგი ციტა-

ტიდან: ენა „რამდენიც უფრო წინ წასულია და წარმატებული, იმდენად უფრო მომზადებულია ყველა ცნების გამოსახატავად. მაშინ ენას ყველა ცნების გამოსახატავად საკუთარი სიტყვა მოეპოვება, ყოველს აზრს, რაც უნდა მძიმე და განწყობებული იყოს, ადვილად გამოსთქვამს“ (იქვე).

ასეთია ვაჟა-ფშაველას მიერ გამოთქმული საღი შეხედულებები ენის განვითარების ზოგადი კანონზომიერების შესახებ.

მაგრამ ვაჟას მცდარი თვალსაზრისი მაშინ იჩენს თავს, როდესაც საქმე მიდგება კონკრეტულად ქართულ ენაზე.

ქართული ენა, ვაჟას სწორი დასკვნით, მსოფლიოს ერთ-ერთი უძველესი ენაა; მისი განვითარების ახალი საფეხურები, ვაჟასავე აზრით, დაკნინებისა და გაღარიბების მაუწყებელია, თანდათან შეიბღალა უმწიკვლო და დიდებული ძველი ქართული მეტყველება, რომელსაც ფესვები ღრმა წარსულში აქვს; ჩვენი ენა მდინარესა ჰგავს, „ძალაც მისი სწორედ რომ სათავეშია, — გამომდინარეობს უღეველად, უკლებლად... ვისაც ჰსურს ამ მდინარის წყალი იგემოს და დააფასოს იგი, ბოლოში, სადაც მღვრიე მოდის, კი არ ამოჰკრეფს, არამედ სათავეს მიჰმართავს“ („ენა“). ეს უბრალო მხატვრული შედარება არ გვეგონოს: ვაჟა აქედან მეტად მნიშვნელოვან დასკვნებს აკეთებს.

სადაა მაინც ეს სათავე ჩვენი ენისა? ესაა ძველი, კლასიკური ქართული ლიტერატურული ენა და თანამედროვე მთის ხალხური მეტყველება.

ქართული ენის სათავის, ე. ი. მისი განვითარების უძველესი საფეხურების ნიშნები, ვაჟას აზრით, ყველაზე ჭარბად გამოვლენილია შოთა რუსთაველისა და დავით გურამიშვილის ენაში (გავიხსენოთ: „შენ, ჩემო წინამორბედო!“) და დღევანდელი მთიელების მეტყველებაში. ამ მხრივ ტიპიურია ფშაური დიალექტი. „ფშაურის საუბრის კილო და გრამატიკული ფორმები, როგორც ნამდვილი ძველი ქართული, სრულიად ჰგვანან ძველი მწერლების ნაწერებისას“ („მცირე შენიშვნა“).

როგორც ვხედავთ, ფშაურ კილოს, ვაჟას კონცეფციით, განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება ახალი სალიტერატურო ქართულის ფორმირების თვალსაზრისით. იგი ძველი ქართულის კანონზომიერების რეალური დადასტურებაა თანამედროვე მეტყველებაში, ქართული ენის სიწმინდე ყველაზე უფრო აქაა დაცული, რადგან ამ კილოზე დიდი გავლენა არ მოუხდენია უცხო ენებს. მოვუსმინოთ თვითონ ვაჟას: „ფშაელებს... საპატიო ადგილი ეძლევათ. საყურადღებოა იმათის საუბრის კილო და ფორმები სხვათა შორის იმიტომაც, რომ იმათ უფრო მეტი საშუალება ჰქონიათ ქართული ენა დაეცვათ წმინდად, შეუბღალავად: ფშაელებზე (ფხოველებზე) ნაკლებად ჰქონდათ ზედ-მოქმედება ოსმალთა, სპარსთა, არაბთა და სხვ. ამიტომაც იმათი სათემო კილო... და გრამატიკული ფორმები ხელჩასაქიდებია, ღირს-საცოდნელი“.

ლექსში—„დაგვიანებული პასუხი აკაკის“ ვაჟა-ფშაველა ხაზს უსვამს იმ გარემოებას, რომ ფშაველები ძირეული ქართველი ტომია, ფშაურ კილოს ვაჟა სიმტკიცით სალ კლდეს აღარებს, თუმცა იმასაც აღიარებს, ამ მთის მეტყველებას შეიძლება სინაზე, მოქნილობა, სიმსუბუქე აკლდესო. აი ეს ადგილიც:

იქაც ხომ ქართველები ვართ,
ყვავილი იქაც ჭყავისა,
ხატად ჭყავ, სალოცავ ხატად,
მთიელთ სამშობლო თავისა,
და ენა მათი სიმტკიცით
მგავსია კლდისა სალისა;
იქნებ აკლია, არ ვიცი,
ამ ლომს სინაზე ქალისა?

როგორც გამოირკვა, ვაჟა-ფშაველა ენობრივი კონსერვატიზმის თვალსაზრისს იცავს. თუ მისთვის, ერთი მხრით, მისაღებია ზოგადი დებულება ენის პროგრესული განვითარების შესახებ, მეორე მხრით, როცა მსჯელობს, კერძოდ, ქართული ენის ისტორიულ განვითარებაზე, ჩვენი პოეტი სავსებით კატეგორიულად აღიარებს, რომ ამ ენის მთელი სიდიადე შორეულ წარსულშია, ქართულ ენას არ განუცდია პროგრესული განვითარება, იგი თანდათანობით დაკნინების და გაღარიბების გზას ადგასო. ახალი ქართული მწერლობის ვალია, საერთოეროვნულ ენაში დაამკვიდროს ჩვენი ენის არქაული ფორმები, რისთვისაც მან უნდა მიმარ-

თოს კლასიკურ ქართულ ლიტერატურას და თანამედროვე მთიელების (კერძოდ, ფშაველთა) ენას, მთიელებისა, რომლებიც მეტყველებენ „გაურყვნელის ენით“.

ამით ამართლებს ვაჟა იმ ფშაურ გრამატიკულ ფორმებს, რომლებიც გამოყენებულია მის პოემებში.

ვერ გავიზიარებთ ჩვენი დიდებული მწერლის აზრს, თითქოს არ დახვეწილიყოს ქართული ენის გრამატიკული წყობა ისტორიული განვითარების მანძილზე, არ შევსებულიყოს მისი ლექსიკა—ცხოვრების განვითარების შესაბამისად—ახალი ცნებებითა და ტერმინებით, არ გამარტივებულიყოს ჩვენი ენის ფონეტიკური სისტემა. ამ დებულების ბრწყინვალე დამადასტურებელი, პირველ ყოვლისა, თვით ვაჟა-ფშაველას სწორუპოვარი ენაა, თუ გამოვრიცხავთ მის პოემებში ავტორისეული ენისათვის დამახასიათებელ ზოგიერთ დიალექტიზმს. სხვას რომ თავი დავანებოთ, ვაჟას პროზა იმის ნათელი ილუსტრაციაა, თუ რა სრულყოფილობადის მიუღწევია ახალ ქართულ საერთო ეროვნულ ენას, რომელსაც საბოლოოდ თავი დაუღწევია კონსერვატული ფორმებისათვის და ხალხური მეტყველების სტილისტური გადამუშავებისა და დახვეწის გზით თანამედროვე ქართული ენის ტიპიურ სახედ ჩამოყალიბებულა. განა ილიას „ოთარაანთ ქერივი“, აკაკის „ბაში-აჩუკი“, ვაჟას „შელის ნუკრის ნაამბობი“, მაჩაბლის თარგმანე-

ბი, შესრულებული ახალ სალიტერატურო ენაზე, არ კმარა იმ დებულების საილუსტრაციოდ, რომ ჩვენი ენა განვითარების უმაღლეს საფეხურზე ასულა?

ხალხურ მეტყველებასთან ვაქვს დამოკიდებულების გასათვალისწინებლად ძალიან საინტერესოა ცნობები, რომლებსაც გვაწვდის ჩვენი პოეტი თავის სტატიაში — „Pro domo sua“.

როგორც ჩანს, ახალგაზრდა ვაჟაზე დიდი შთაბეჭდილება მოუხდენია რაფიელ ერისთავის ლექსების ენას. „რაფიელის ლექსებმა, როგორც საერო კილოთი ნაწერმა და ისიც ჩვენებურ მთის კილოთი, სხვანაირად ააჩქროლა ჩემი გული, სხვაგვარად შესძრა იგიო“ (ხაზი ჩემია—შ. ძ.), ამბობს პოეტი. მოწაფეობის დროს ბევრი ფშაურ-ხევსურული ლექსები ვიცოდი და „ეს კილო მიყვარდა, ჩემს გულში განსაკუთრებული კუთხე ეჭირაო“. მაგრამ, იქვე დასძენს ვაჟა, რომ მაშინ ვერ ბედავდა ამ კილოზე შეცთხზა ლექსები, ეს იმიტომ, რომ „მწერლობაში ლექსების წერის კილოდ არ იყო მიღებული“, ის კი არა, „დღესაც სჭირს ამ ფშაურს კილოზე ნაწერის ლექსების საზოგადოებისაგან ყურის დაგდება და მაშინ უფრო საძნელო იქნებოდაო“. ვაჟასათვის სითამამე მიუცია იმ გარემოებას, რომ რაფიელ ერისთავს გამოუყენებია თავის ლექსში ხალხური (კერძოდ, მთის კილოების) ფორმები. ამავე დროს, მისთვის იმასაც ჰქონია გადანიწყვეტი მნიშვნელობა, რომ ამგვარი ენით და-

წერილი ლექსები რაფიელისა „ივერიის“ ფურცლებზე იბეჭდებოდა. „მეც გაბედულება მომემატაო“, დაასკვნის ავტორი.

ამ კონტექსტში არ შეიძლება არ მოგვაგონდეს ის ფაქტი, რომ ვაჟა-ფშაველა, როგორც ზემოთაც ვთქვით, ქართულ ლიტერატურაში შოთა რუსთაველთან ერთად დავით გურამიშვილს მიიჩნევს ენის თვალსაზრისით სწორუბოვარ მწერლად („...ენის მაგალითად ჩვენთვის ორი მწერალი კმარა — შოთა რუსთაველი და დავით გურამიშვილი“. იხ. წერილი — „ენა“. გავიხსენოთ, აგრეთვე: „შენ ჩემო წინამორბედო, უძვირფასესო პაპაო!... მიშველეთ შენ და შოთაშა“. იხ. ლექსი „დავით გურამიშვილის ხსოვნას“).

არ არის შემთხვევითი, რომ ვაჟასათვის გურამიშვილის ენა მისაბადია: გურამიშვილის ენობრივ ქსოვილში ხომ არამცირედი ადგილი უკავია მთის დიალექტების ელემენტებს?

ვაჟა-ფშაველას საენათმეცნიერო შეხედულებების დახასიათება სრული არ იქნება, თუ არ გავითვალისწინებთ მისი რამდენიმე ნაშრომი, სადაც უმთავრესად მოცემულია ქართული სიტყვების ეტიმოლოგიები.

წერილში — „გაზვიადებული საკითხავი (წერილი რედაქციას)“, რომელიც 1893 წელს დაიბეჭდა, ავტორი ცდილობს წარმოგვიდგინოს სიტყვის — ლაშა ეტიმოლოგია. ვაჟა არ ეთანხმება გიორგი წერეთელს, რომელიც ფიქრობდა, რომ ეგ სიტყვა

წარმოდგება რუსული სიტყვისაგან — *пыр*. არც იმ მოსაზრებას იზიარებს, რომ ლაშა აფხაზური წარმოშობისაა და ნათელს ნიშნავს. პოეტის დაკვირვებით, ლაშა — ლაშარობა დაკავშირებულია სიტყვასთან — ლაშქარი, რომელიც, თავის მხრივ, ასე იწლება: ლაშ-ქარ-ა: „ლაშ“ პირს ნიშნავს, ე. ი. „პირ-ქარიანი“. ეს ეტიმოლოგია არ არის მეცნიერული (ლაშქარი არ არის ქართული სიტყვა, სპარსულია!). „მცირე შენიშვნაში“ (1911 წ.) ავტორი არ იზიარებს აკად. ნ. მარის ნაშრომში — „Еще о происхождении «лаш»“ გამოთქმულ მოსაზრებებს და იძლევა ჯალაფ — სიტყვის თავისებურ ეტიმოლოგიას. არც ეს მოსაზრებაა მეცნიერულად გამართლებული. წერილში „ჩემი ნაწერები და კორექტურა“ (1915 წ.) ვაჟა არჩევს ტერმინებს — ცხემლა, გარა.

დიალექტიზმების ადგილი ვაჟას ენაში

რა დოზით გამოიყენება ვაჟა-ფშაველას ენაში არალიტერატურული ფორმები, ე. ი. ფშაური დიალექტისათვის დამახასიათებელი ფონეტიკურ-მორფოლოგიურ-სინტაქსური თავისებურებები? ამის გამორკვევა აუცილებელია ხალხურ მეტყველებასთან ვაჟას დამოკიდებულების სისრულით შესწავლისათვის.

საკითხის გულდასმით შესწავლას იმ დასკვნამდის მივყავართ, რომ დიალექტური მოვლენები

ჩვენი მწერლის ენაში არ არის იმ მასშტაბითა და მოცულობით წარმოდგენილი, როგორც ეს ნაგულისხმევია ტრადიციულ შეხედულებაში. მოარული ფორმულირება — „ვაჟა თავის ლექსებსა და პოემებს ფშაურ დიალექტზე წერდაო“, რომელიც დიდი ხანია ტრიალებს ჩვენში, საფუძველს მოკლებულია და წარმოადგენს ამ ნახევარი საუკუნის წინათ გამოთქმული ზოგადი მოსაზრებების ინერციას. ჩვენ შეგვიძლია მოვიკვანოთ მთელი პასაჟები ვაჟას პოეტური მეტყველებიდან, რათა ერთი თვალის გადავლებითაც დავრწმუნდეთ, რამდენად დიდი შეზღუდვა ესაქიროება ვაჟასეული ენობრივი ნატურალიზმის ზემოხსენებულ კვალიფიკაციას.

ვაჟას ლირიკული შედევრები ძირითადად დაწერილია წმინდა ლიტერატურული ენით, და საერთოდ მის ლექსებში ძალზე იშვიათად შეხვდებით ისეთ ფონეტიკურ-გრამატიკულ ფორმებს, რომლებიც დამახასიათებელია დიალექტისათვის და სალიტერატურო ნორმალიზაციიდან გადახვევას წარმოადგენდნენ.

ვაჟას ლექსებში პროვინციალიზმები აქა-იქაა გაბნეული და უსამართლობა იქნებოდა, აქედან რაიმე განმაზოგადებელი დასკვნა გამოგვეტანა.

რა ადგილი უკავია ვაჟას ლირიკულ ქმნილებებში კილოურ ფორმებს?

ეს ფორმები გვხვდება სამნაირი კატეგორიის ლექსებში.

ესენია:

1. ლექსები, რომლებიც მიმართვითი ხასიათი-
საა; პოეტი მიმართავს ვინმეს, — ადრესატი
ხალხის წარმომადგენელია, უმთავრესად მთიელი;

2. ლექსები, რომელთა ავტორები, პოეტის ჩა-
ნაუიქრით, მთიელებია;

3. ლექსები, რომლებშიც მოცემულია დიალო-
გები; აქაც ლექსის პერსონაჟები მთიელებია.

ასეთი ლექსებია, მაგალითად, „მაცნე“, (ცრემლ;
ლალის მდინარის), „მწყემსის ანდერძი“ (თქვენნიმც
თვალნ; მენა; უთხროდით), „გლეხის სიმღერა“
(მენაც; მაქეის), „გიგი“ (ფშაველნ; თოფ; შავგვრე-
მანაის; ლურჯაი; ღრუბელმ; ჩაყიდის), „ჯეჯილი“
(დაგიმშვენებავ), „ბაკური“ (ამბავ; გაექე), „ისევ
შენ, ისევ, ქალაო“ (გამიცინია; დამიტირია; გამი-
თხაროდი; მომაცაროდი), „გლეხის სიმღერა“ (გნა-
ხოდით; მენაცა; რო) და სხვა მისთანანი.

ვაქას პოეტური შედეგები — „ფშაველი ჯარის-
კაცის წერილი“ მიეკუთვნება ზემოხსენებული კა-
ტეგორიის ლექსებს, სადაც მოსალოდნელი იყო
კუთხური ფორმების გამოყენება (ფშაველი სწერს
წერილს თავის დედას). აქაც ავტორი დიდ ზო-
მიერებას იცავს: სამი-ოთხი არალიტერატურული
სიტყვაა მხოლოდ ნახმარი იმავე სტილისტური
მიზნებით (აგიჟოვდება, გვაქვ, საყოფ-ყორნედა...).

ცნობილ ლექსში „არწივი“ მხოლოდ სამი არა-
ლიტერატურული ფორმა გვხვდება და სამივე მოქ-
ცეულია ლექსის იმ ნაწილში, რომელიც წარმო-
ადგენს მიმართვას:

არწივი ვნახე დაჭრილი,
ყვავ-ყორნებს ეომებოდა,
ეწადა ბეჩავს ადგომა,
მაგრამ ველარა დგებოდა,
ცალს მხარს მიწაზე მიითრევს,
გულისპირს სისხლი სცხებოდა.
— ვაჰ, დედას თქვენსა, ყოველ
ცუდ დროს ჩაგიგდავთ ხელადა,
თორთ ვნახადი თქვენს ბუმბულს
გაშლილს, გაფანტულს, ველადა!

არ არის შემთხვევითი, რომ ლექსის პირველ ნაწილში ავტორი ხმარობს ლიტერატურულ სიტყვას — ყვავი („ყვავ-ყორნებს ეომებოდა“). ხოლო მეორეში — მის დიალექტურ, ფონეტიკურ სახეცვალებას: ყოველთ.

მიმართვის ლექსებში რომ დიალექტიზმებს სტილისტური ფუნქცია აქვთ დაკისრებული, ეს სხვა-მხრივაც კარგად ჩანს. საკმარისია ამგვარი ხასიათის ლექსებში მიმართვის ობიექტი იყოს არამთის ხალხის წარმომადგენელი, რომ სხვაგვარი სურათი გადაგვეშალოს. მაგალითად, ილიას, ყაზბეგისა და გურამიშვილისადმი მიმართულ ლექსებში, როგორც წესი, პროვინციალიზმები სრულიად არ არის მოცემული.

როდესაც ვლასპარაკობთ ფშაური ფორმების გამოყენებაზე ჩვენი მწერლის გარკვეული ხასიათის ლექსებში, უნდა ვიცოდეთ, რომ ეს ლექსები დიალექტზე კი არ არის დაწერილი, არამედ აქ კილოური ფორმების თითო-ორი ნიმუშია მხოლოდ წარმოდგენილი.

ვაჟას ლექსების აბსოლუტური უმრავლესობა კი აცდენილია დიალექტებიდან მომდინარე გრამატიკულ ფორმებს.

გავარკვიოთ პოემების ენის საკითხი.

ვაჟა-ფშაველა, პირველ ყოვლისა, პროვინციალიზმებს იყენებს დიალოგში, ე. ი. პერსონაჟთა მეტყველებაში, მაგრამ ხაზგასასმელია, რომ არც დიალოგის ენაა მთლიანად აგებული დიალექტის მასალაზე. გადავათვალიეროთ „ბახტრიონის“ გმირთა—კვირიას, ლუხუმის, სანათას, ხოშარეულის, ლელას, სუმელჯის სიტყვობრივი მასალა, რათა დავრწმუნდეთ, რომ ვაჟა არ ცდილობს მთლიანად დიალექტზე აამეტყველოს თავისი გმირები; აქა-იქ გაურევს ავტორი არალიტერატურულ გრამატიკულ ფორმებს მხატვრული ზემოქმედების მიზნით. ისეთივე სურათი გადაგვეშლება, თუ დავაკვირდებით „გველის მკამელის“ პერსონაჟების—ბერდიას, მინდიას, სანდუას, მზიას და სხვათა მეტყველებას. აქ დავიმოწმოთ მზიას სიტყვები:

ისიო, იმას ამბობდა,
ემათ მზემ, არ ვსთქვა მრუდია,—
ხელი დაადო შვილებსა,
ორავ მის გვერდზე ჰყუდია,—
რომ თქვენგან ცოდვაში შაველ
არსაქნელი ვქენ საქმეო:
შეშა ვკერ, ნადირი ვბოცე,
როგორც ვარსკვლავნი ღამეო.
უფლისგან მომადლებული
დიდი ცოდნა და ძალია

დავკარგე შენის აყოლით,
 წელზე რადლა მ რ ტ ყ ა ე ხმალია?
 და სხვა ამგვარი ათასი
 შ ა მ ი გ მ ი ს პირზე ცოფითა
 და ორჯერ-სამჯერ გადუწი,
 კინლამ მ ა მ კ ლ ა თოფითა.
 ალბათ ჯერ იმედი ჰქონდა,
 ხატებს ეხვეწა, იშრომა...
 თან ჩვენაც ვებრალებოდით
 და არ დაგვხოცა მიტომა.

როგორც ვხედავთ, ეს ვრცელი ნაწყვეტი სრულ-
 ლიადაც არ არის აღსავსე დიალექტური გრამა-
 ტიკული ფორმებით. იგი არ წარმოგვიდგენს ტი-
 პიურ ხალხურ მეტყველებას. იმისათვის, რომ მკითხ-
 ველმა იცოდეს, დაახლოებით რა სახისაა ფშაური
 დიალექტი, შემომოტანილ ტექსტს შევუპირისპი-
 რებთ ერთ ფშაურ ხალხურ ლექსს (ჩაწერილია
 ფშავეში ამ სტრიქონების ავტორის მიერ):

შატილს მოიდა კოკობი, დიდგულად დაჟდა ჯარზედა,
 მოზარდნა შვიდნი წიწილნი არწივის ნაბუდარზედა,
 შვიდთავ უყიდა თოფები, კმლებ გადააჰკიდა ტანზედა,
 საფშაოდ გამაისტუმრნა: შვალო, მშვიდობით გზაზედა,
 მათურაისას ჩაილით, მოკლედ გააჰკდებით
 წყალზედა,
 ბატარას ნოქვას აილით, შააჰკდებით
 მემედანზედა,
 აკადს გოდერძათ ციხე დგა, მიდით, შაცვივდით
 ბანზედა.
 აკადს გოდერძათ ციხეო, ქვამც ნუ ზდებულხარ
 ქვაზედა,

აკადეს გოდერძათ ციხეო, ჯაჭვი გადიცვი ტანხედა.
 მოდიან ქისტის შვილები, მოგიკდებიან კარხედა,
 მანდით ქალ გამაიყვანეს, მაატირებენ გზახედა,
 შამაქდეს დალაღებულნი მაგ საქარაენოს მთახედა,
 წინ თადიაურ შამაქკდა, საკელ შაყრილი
 მკლავხედა,
 ექალა საით მოგყავისთ, ცრემლს რთ იგორვებს
 თვალხედა,
 ისივად ისივა ჰკითხავს, ბაწარს იმაგრებს ჯლანხედა,
 ექალ აკადით მოგყავის, შატილს უნდ დაესვათ
 ჯარხედა,
 ვაჰ. რა ონავარ გიქნაქისთ ლაშარის ჯვარის ყბახედა.
 თუ მეფე წაგაყვანიოთ, წვერიმც ნუ მსახვის ყბახედა.
 შვიდ ქისტმა, ერთმა ფშაველმა კელი დაიკრეს
 კმალხედა,
 შვიდ მურგვალ შამოუარა, შვიდთავ თავ
 გაშქრა წელწედა,
 აჰყარა იარაღები, ქალს გადაჰქკიდა მკარხედა,
 ჩემდა სხვა არა იფიქრო, ვიყნოდეთ და-მშობახედა,
 შაბათსა ჰქნოდეთ ქორწილი, კვირას და მსხდოდეთ
 ჯარხედა,
 ორშაბათს მენაც მოჰვიფალთ, ორშაბათს დილიანხედა,
 ლუდი ადულე, კოკობო, მოგივლენ პირობახედა,
 ისეებ ველარ მოგივლენ, დარჩეს საფშაოს გზახედა,
 პირისგან შაწუხებულ დამეზინოდო ქვახედა.

აი დაახლოებით ტიპიური ფშაური მეტყველება
 განა ამდენი თავისებურების შემცველია ვაჟა-
 ფშაველას გმირთა ენა?

მაგრამ საქმე ისაა, რომ ვაჟას პოემებში დია-
 ლექტიზმები გვხვდება არა მხოლოდ პერსონაჟთა
 მეტყველებაში, ისინი შექრილია ავტორისეულ ენა-

შიც. ამ მხრივ ყველგან ერთნაირი მდგომარეობა არ არის. კილოური ფორმების სიუხვით მეტადრე გამოირჩევიან პოემები: „გოგოთურ და აფშინა“, „ალუდა ქეთელაური“, „გიგლია“, „მონადირე“, „ხის ბეჭი“ და სხვ.

აქაც იგივე უნდა გავიმეოროთ, რაც ვთქვით პერსონაჟთა მეტყველების თაობაზე: განა ავტორის ენა მთლიანად დაფუძნებულია დიალექტის მასალაზე? ვაჟა კილოურ ფორმებს მიმართავს აქაიქ, — თუმცა ალაგ-ალაგ არის შემთხვევები დიალექტიზმთა მოქარბებული გამოყენებისა, — ძირითადი ენობრივი ქსოვილი მაინც ლიტერატურული მეტყველების მასალითაა შედგენილი.

ვაჟა-ფშაველას პიესა „მოკვეთილში“ დიალექტური გრამატიკული ფორმები შედარებით მეტი მასშტაბითაა წარმოდგენილი, მაგრამ ისიც აღსანიშნავია, რომ ამ ნაწარმოებში ხალხური მეტყველების სურნელება უმთავრესად იგრძნობა არა იმდენად გრამატიკის დარგში, რამდენადაც ლექსიკა-ფრაზეოლოგიის სფეროში.

დასასრულ, გვინდა ყურადღება მივაქციოთ შემდეგ გარემოებას.

ვაჟას მოეპოვება ისეთი ლექსები, რომლებიც უშუალოდ აგებულია ხალხურ ლექსებზე, ხალხურ პოეტურ ქმნილებათა ლიტერატურულ ვარიანტებს წარმოადგენენ. ამგვარი ლექსების ხალხური და ვაჟასეული ვარიანტების ურთიერთ შედარება გვარწმუნებს, რომ პოეტი არ იმეორებს დიალექტის

გრაზიტიკულ ფორმებს, ლიტერატურულად მართავს. ხალხურ ლექსს, თუმცა ამ ლექსების პოეტიკა ერთ საფუძველზეა აგებული.

განვიხილოთ ამ თვალსაზრისით ვაჟა-ფშაველას ლექსი „ღევების ქორწილი“, რომელიც პირველად 1886 წელს გამოქვეყნდა „თეატრში“. მიხ. ჩიქოვანმა ამ ლექსს მოუძებნა ფშაურ-მთიულურ-ხევსურული ვარიანტები. თუმცა თვით ვაჟას „ღევების ქორწილის“ პროტოტიპად მთიულური ვარიანტი მიაჩნია, მაგრამ, მიხ. ჩიქოვანის სწორი დასკვნით, ვაჟასეული ვარიანტი ფშაური ამირანიანის ერთ ნაწილში უნდა ვეძებოთ.*

ჩემს თავს ნებას მივცემ, მკითხველს გავაცნოქვემოთ „ღევების ქორწილის“ ხალხური ვარიანტები, რათა ნამდვილი გახდეს, რა ენობრივი გადამუშავება განუცდია პოეტის ხელში დიალექტის საფუძველზე აგებულ პოეტურ კმნილებას.

ფშაური ვარიანტი პირველად დ. ხიზანიშვილმა გამოაქვეყნა 1887 წელს „ივერიაში“, 1889 წელს დაიბეჭდა რაზიკაშვილისეული ჩანაწერი იმავე „ივერიაში“; მთიულური გამოქვეყნებულია „საუნჯის“ მესამე ტომში (1936 წ.). ხევსურული, მთიულური და ფშაური ვარიანტები შესულია მიხ. ჩიქოვანის მონოგრაფიაში: „მიჯაქვეული ამირანი“ (1947 წ.).

* მიხ. ჩიქოვანი, „ვაჟა-ფშაველა და ხალხური პოეზია“, 1956 წ., გვ. 98-99.

ფ შ ა უ რ ი:

ა იქ ნუ ჩახვალთ, ამირან,
გუშინ რო ქარი ხვიოდა..
ამირან არ დაიჯერა,
გზა სხვაგნის ჩაგვიდიოდა.
დეგების კარზედ მივედით,
სიმღერა გამოდიოდა
არ დაგეპატიყეს, შავედით,
ამირანს პური შიოდა...
დევთ დედაბერი თხროსა ძახს,
პისტავ-დოლაბი ხვიოდა.
დევთ დედაბერის ნაქნარი
ქადა ციცხლშია შხიოდა,
წამააყენეს, შასკამეს,
კაცის თავ-ფეხი დიოდა...
და სხვა.

ხ ე ვ ს უ რ უ ღ ი:

წამავალ სანადიროდა,
ჯიკვებს დაუწყებ კერასა,
ვაი-ვაგლახსა, მღერასა.
ახალ-ხალ მაუყვანავის,
აქორწილებდეს ბერასა.
მიაც იქ დამიპატიჯეს,
უყურეთ ბედის წერასა!..
და სხვა.

მ თ ი უ ღ უ რ ი:

— ა იქ ნუ ჩახვალ, ამირან,
გუშინ რო ხენი ხვიოდენ,
იქ ან დევთ ქონდენ ქორწილი,
ან კლდეთ ლოდები სციოდენ.

ზეორე დილა გათენდა,
ადრე იყო და ციოდენ;
ამირან მაინც წავიდა,
გზაც ისე ჩაუდიოდენ.
ამირან დევთა ეწეა,
დევნი ღრეობდენ, ჰკიოდენ.
ამირანს ქადა მიაართვეს,
კაცის ძვალ-რბილი სცვიოდენ,
ზედაც ღვინო მიაყოლეს,
შიგ გველ-ბაყაყნი წიოდენ.
ამირანს თავბრუ დაესხა,
ჭერქვეშ რო იყო მტრისასა.
სახე იკუმშა, თვალებით
ელვას აფრქვევდა ცისასა.
დევთაც გაუჩეს ამირანს,
ეძებდენ გზებსა ცდისასა,
ასტეხეს ყველამ ბაყბაყი,
ნგრევასა გავდა მთისასა.
— რა უნდა დევთა ბუნაგში
ნაშობს ადამის ძისასა?
წამოროხრობდენ ყველანი,
სავალს ულობენ გზისასა.
ამირანი აბობოქრდა,
დიდ ტალღას გავდა ზღვისასა,
დევთა უშენდა ტყვიასებრ,
ლოდთა ნაყარსა კლდისასა,
მუსრი გაავლო წყეულთა,
ძალს ლოცულობდა ღვთისასა.

ახლა გავიხსენოთ ვაჟას ლექსი:

ლამით ცა ჰქუხდა, გრგვინავდა,
მთებს მოედრიკათ თავიო.

ტყეს გასდიოდა ფოთოლი,
ზღვა ბობოქრობს შავიო,
დევებსა აქვის ქორწილი,
დიდი დარბაზი ზრიალებს.
მეც დამპატიყეს, შევედი,—
რა მკისე სუნი ტრიალებს?!
სამ პირად ცეცხლი დაენთოთ,
ზედ სამი ქვაბი შხიოდა,
სტუმრების წინა ხონჩებზედ
კაცის თავ-ფეხი დიოდა.
უკენას ყურეშიითა
კვნესის ხმა გაჰოდიოდა.
„ძმის ხორცი როგორა ვსკამოთ?“ —
ყმა ვინჟე გამოჰკიოდა,
უსმელ-უჰმელად გავსძეხი,
ყელშიაც ამომდიოდა.

ჩვენ ვხედავთ, რომ ვაჟა-ფშაველას ლექსში
დაცულია ხალხური ვარიანტების პოეტიკა. შეიშ-
ინევა ფრაზეოლოგიური დამთხვევებიც. მაგალი-
თად, ვაჟა ამბობს:

უსმელ-უჰმელად გავსძეხი,
ყელშიაც ამომდიოდა.

— თ. რაზიკაშვილის ჩანაწერში კი ნათქვამია:

უსმელ-უჰმელი დავეხით,
ყელშიაც ამოგვდიოდა.

მაგრამ ჩვენთვის აქ ისაა საინტერესო, რომ
პოეტმა თავის ლექსში არ შეინარჩუნა ფშაურ-
ხევსურული გრამატიკული ფორმები, მხოლოდ რამ-
142

დენიშე დიალექტური ფორმა გამოიყენა: „აქვის“, „უკვენა“, „ყურეშიითა“.

დამახასიათებელი მაგალითია!

ვაჟას დიალექტიზმების ანალიზი

ვაჟა-ფშაველას ნაწერებში დადასტურებული ფშაური დიალექტური მოვლენები შეიძლება ორ ჯგუფად დავყოთ: ერთი მხრით მოექცევა ისეთი გრამატიკული მოვლენები, რომლებიც ძველი ქართული ენისათვის იყო დამახასიათებელი, მაგრამ ისინი დროთა ვითარებაში დაივიწყა ენამ და ამჟამად დიალექტის კუთვნილებად ქცეულან. მეორე მხრით დაჯგუფდება ისეთი მოვლენები, რომლებიც ამა თუ იმ დიალექტის სინაქდეილეშია აღმოცენებული და რომელთაც შესაძლოა პარალელები მოეძებნებოდეთ მოძმე კილოურ ერთეულებში.

კარგად უნდა გვახსოვდეს, რომ სალიტერატურო ენა ისტორიული კატეგორიაა, და ეს იმას ნიშნავს, რომ მისი განვითარების რომელიმე საფეხურზე მოქმედი გრამატიკული ნორმა განვითარების შემდგომ საფეხურზე შეიძლება აღარ წარმოადგენდეს ლიტერატურულ ნორმას, დიალექტური სამყაროსათვის ნიშანდობლივ ნორმად გვევლინებოდეს.

ძველ სალიტერატურო ძეგლებში გვხვდება ზმნის საგანგებო ფორმა, რომელიც მოქმედების

განმეორებას, მრავალგზისობას გამოხატავს. მაგ., ძველი ქართული წერდის დღევანდელი ენით ნიშნავს: „წერდა ხოლმე“, მრავლობითში: წერდიან — „წერდნენ ხოლმე“. წინადადებაში: „ჩამოვიდის ფრინველი ყოველთა დღეთა, სუის წყალი და მასვე ციხესა შევიდის“. შემდეგ-დროინდელმა სალიტერატურო ენამ ეს სპე-ციალური ფორმა ზნნისა დაკარგა, მის გამოსახა-ტავად დღევანდელ ენაში საჭირო ხდება „ხოლმე“-ს დამატება (ამიტომ ეწოდება გრამატიკაში სა-თანადო ფორმას „ხოლმეობითი“). ხოლმეობითის ფორმა სამწერლო ენაში გადაშენდა უთუოდ იმი-ტომ, რომ სწორედ სალიტერატურო ენის საორი-ენტაციო კილოებში (resp. აღმოსავლეთ საქართვე-ლოს ბარის კილოებში) გადაშენდა ამგვარი ზმნუ-რი წარმოება, მაგრამ შერჩა, გადმონაშთის სახით, ზოგიერთ დიალექტს (ამჟამად იხმარება ფშაურ-ში, ხევსურულში, თუშურში, მთიულურში, მოხეურ-ში, ქიზიკურსა და ფერეიდნულში). ამრიგად, ერთ დროს კანონიერი ლიტერატურული ნორმა დღეს არალიტერატურულ ფორმად გამოიყურება, ამი-ტომ გასაგებია, რომ რაფიელ ერისთავის „გა-დაბრუნდის ჩვენი ციგა, კოტრიელა, კოტრიე-ლა“ (ე. ი. გადაბრუნდებოდა ხოლმე) ახალი სა-ლიტერატურო ენის თვალსაზრისით უკვე დიალექ-ტიზმია; არ შეიძლებოდა იგი ჩაგვეთვალა დიალექ-ტიზმად, ვთქვათ, მე-10 საუკუნის სამწერლო ქა-რთულში, — დიალექტიზმია მე-19 საუკუნის (და

დღევანდელი) სალიტერატურო ნორმების თვალ-
საზრისით. ასეთია სამწერლო ენის განვითარების
ლოგიკა.

ვაჟას ნაწერებში ზემოხსენებულ ფორმას თა-
ვისი ფართო გამოხატულება უპოვია, რაკი იგი
მკვიდრად დაუცავს ფშაურ კილოს. ერთია ოღონდ:
ფშაურს ზმნის პირველ და მეორე პირში ოდ სუ-
ფიქსი დაურთავს (მე გავლევწოდი, შენ გააღლევწო-
დი, მან გალევწის).

მაგალითები ვაჟას ენიდან:

1. როცა მუგუზლით ვდაღავდით
ან ლაფში ჩავაწვინოდით,
მაშინ ძლივ ვათქმევინოდით
სიტყვა საამო პირითა...;
2. ჩვენც დავიწყოდით ღრეობა,
მწკრივად დავსხდოდით ყველანი;
3. სთვლობით გულგაცოფებულმა
ირემა დაიდრიალის,
ან მოსქდის ზოვი მთიდანა,
დაიძრის, დაიხრიალის;
4. შორით ისმოდა ძახილი,
საყვირებს აყვირებდინ.

მთის კილოებში ხოლმეობითის ფორმის საფუძ-
ველზე გამომუშავებულია საგანგებო ფორმა —
თხოვნითი კილო, რომელიც გამოხატავს თხოვნას.
ამ თავისებურებას იცავს ვაჟაც:

მთავ, შენ ის ჩემი ნათქვამი
გულ-მკერდზე დაიწეროდო!

ძველ ქართულში მოკმედებითი ბრუნვის ნიშანი ით აღნიშნავდა მოძრაობას იქიდან აქეთ: ქალაქით — ქალაქიდან, ტფილისით — ტფილისიდან. ბრუნვის ეს ფორმა შემოუნახავს მთის კილოებს, მათ შორის ფშაურს. აქედან შესულია ვაჟას ნაწერებშიც: „მე კვირია ვარ, მიტირე, თუშეთით მოსულ მზირია“. ამის პარალელურად მთის კილოებს განუვითარებიათ ასეთი ფორმაც: ით ერთვის არა უშუალოდ სახელის. ფუძეს, არამედ ზე და ში თანდებულიან ფორმებს: ბანზეით უდრის: ბანზე იყოს და იქიდან, ცხვარშიით უდრის: ცხვარში იყოს და იქიდან. ვაჟას ნაწერებში გვხვდება: მთაშიით, საფლავშიით, ყურეშიით: „ომშიით გამოქცეულსა მეხი დაეცეს მედგარი“; „აფშინას ხურჯინშიითა ტიკქორა მააქე ჩქარადა“; „ცხენზეით არ ჩამომხდარა“ და სხვა.

არქაულია ვაჟას ენაში, აგრეთვე, ხმოვანზე გათავებული სახელების გაფორმება სახელობით ბრუნვაში ი ნიშნით: აფშინაი, ლურჯაი და სხვა. ნათესაობითი და მოკმედებითი ბრუნვის დაბოლოებები ხმოვანფუძიან სახელებთან სრულადაა დაცული: „ჩვენი კვალი ხარ დღეს შენა, ლურჯაის დანაბიჯებო!“; „ატირდა შაშაის ცოლი“.

როგორც ცნობილია, ძველ სალიტერატურო ენაში კითხვის გამოსახატავად იხმარებოდა ა ნა-

წილაკი, რომელიც საკითხავ სიტყვას დაერთვოდა: „უწყი-ა, ხუცეს?“ (ე. ი. იცი, ხუცესო?), „იაკობ მანდ არს-ა?“, „არა მისი გაზრდილი ხარ-ა?“ ეს ნაწილაკი ქართულში საერთოდ გადაშენდა, კითხვითობის გამოხატვა ინტონაციას დაეკისრა. მთის კალოებში ეს ძველი თავისებურებაც შემონახულია. მაგალითი ვაჟას ნაწერებიდან: „მაშ არა თქვაა შანშემა, ჩამეფშველოს ლაშქარსა?“

ვაჟას ენაში გვხვდება მსაზღვრელ-საზღვრულის სრული შეთანხმება ბრუნვაში, რაც ენის განვითარების ძველი საფეხურებისათვის იყო დამახასიათებელი:

1. მ ა ლ ლ ი ს ა მ თ ი ს ა ძ ი რ შ ი ა
საფლავი გამითხაროდი;
2. მ წ ვ ა ნ ი ს ქ ა თ ი ბ ი თ კ ო ხ ტ ა ო ბ ს
მთების კალთები ტყიანი.

ამრიგად, როგორც გამოიჩქვა, ვაჟა-ფშაველას ენაში გვხვდება მთელი რიგი არქაული გრამატიკული ფორმები, ნიშანდობლივი ძველი ქართული სალიტერატურო ენისათვის. ეს არქაიზმები ვაჟას აღებული აქვს არა უშუალოდ ძველი წერილობითი ძეგლებიდან, არამედ თავისი დედაკილოდან — ფშაურიდან, რამდენადაც ეს კილო დღეს ქართული არქაული მეტყველების ტიპიურ ნიმუშად წარმოგვიდგება.

არქაიზმების გვერდით ვაჟას ენაში ვადასტურებთ ისეთ ფონეტიკურ-მოწოდოლოგიურ თავისე-

ბურებებს, რომლებიც შემუშავებულია დიალექტის სინამდვილეში, ისინი წარმოშობით დიალექტური მოვლენებია, რომლებიც მეტ-ნაკლებად სხვა კი-ლოებსაც დაუცავთ, უმთავრესად ე. წ. მთის კი-ლოებს.

გავეცნოთ უმთავრეს პროვინციალიზმებს ვა-ეას ენაში.

ფონეტიკიდან ყურადღებას იპყრობს ვა კომპ-ლექსის ქცევა ო-დ: „ახლად ყოფდნენ იანი“, ყოფ-ლო (ყვავილი), ყოფები, აყოფდებიან და სხვა, ოვი გვაძლევს ოი-ს: მოიღეს, ქსოილი და სხვა. ეა კომპლექსი—ია-ს:

1. ბულულავ, შენცა მნახია,
მიჩვენე შენი სახია;
2. ღმერთო, შენ შემეძე წყალია.

აგრეთვე: დამიტორია, იღლეგრძელია, გამახარია და სხვა.

ბრუნების სისტემიდან აღსანიშნავია თანხმოვან-ფუძიანი სახელების ფუძის სახით წარმოდგენა:

1. გაზაფხულ იყო მაშინა;
2. ცრემლ რო ჩამოგდის მჩქეფარე;
3. გიგის თოფ დაჭრეს ქისტებმე;
4. თათრის ჯარ დაუღევია.

მოთხრობითი ბრუნვის მა დაბოლოება ხშირად წარმოდგენილია გამარტივებულად:

1. ნისლებში დაწირეს ხევები;
2. ღმერთმა გიდლეგრძელოს.

წოდებით ბრუნვაში საკუთარ სახელებს, როგორც წესი, ერთვის ნიშანი (ვ):

1. ობოლ კვირიავე, ძმობილო;
2. რა ჰქენ, ბალიავე, სად იყავ?

ასევე, ქალა წოდებითში გვევლინება გ-დართულად: ქალავ, ანდა: ქალაო. აქვე შევნიშნავ, რომ პ. მირიანაშვილთან პოლემიკის დროს ვაჟი ამბობდა: „ბ-ნს მირიანაშვილს, არ ვიცი, სად შეჰხვდა ჩემს ნაწერებში წოდებითი ბრუნვა: ქალაუ; ამ ფორმას ხმარობენ მოხვედნი და არა ფშაველნი. ფშაური ფორმა იქნება: ქალაო, როცა ალერსით იხსენიებს, და ქალო, ან ქალავ“ („მცირე შენიშვნა“).

ძალიან უყვარს ვაჟას ფშაური თანდებული ჩი, ში-ს ნაცვლად:

1. დედამ გამზარდა მენაცა,
ნეხეჩი არა ვარ მოსული;
2. მოდი, გაკოცო, გოგოთურ,
სიკეთისათვის შუბლჩია.

აღსანიშნავია, რომ ეს თანდებული, გარდა მთის კილოებისა, გვხვდება გურულსა და იმერულში.

ჩვეულებრივია დამ თანდებულიც, დამახასიათებელი საერთოდ აღმოსავლური კილოებისათვის:

„ახლა ახუნიდამ გამოჩნდა ერთი ორბი“; „გაუშვებ კლანჭებიდამ“. დამ მე-19 საუკუნის სალიტერატურო ენაშიც შეიქრა. გავიხსენოთ: „ვლადიკაგკაზიდამ ტფილისამდე“, „თარგმანი ინგლისურიდამ“ და მისთანანი.

ფშაურში ჩვეულებრივია კნინობითობის სუფიქსი ა, რომელიც თავის გამოხატულებას პოულობს ჩვენი მწერლის ფსევდონიმშიც: „ვაჟ-ა ფშაველ-ა“. სხვა მაგალითები: „პურა შექამე ბატარა“, ტიალა და სხვ.

ნათესაობითისა და ვითარებითი ბრუნვების ფორმანტთა კომბინაცია (ისად) იხმარება თვის თანდებულის ნაცვლად: „ქისტისად საკლავის დაკელა“; მასპინძლისად, გულისად, ბატარძლისად და სხვა.

თურმეობით პირველს ნაცვლად ი-ა სუფიქსისა აწარმოებს აგ, აგის:

1. მითამა დაღლილისათვის
გ ი ს მ ე ვ ა ვ ჩემთვის წყალიო;
2. და გ ი მ შ ე ე ნ ე ბ ა ვ მინდორი;
3. გ ა გ ი ნ ა თ ლ ე ბ ა ვ ქვეყანა.

დასასრულ, ორთოგრაფიის შესახებ.

ფშაურ კილოში შემონახულია ძველი ქართული ენისათვის დამახასიათებელი ორი ბგერა, გამოხატული ამ ნიშნებით: ჟ, კ. ეს ბგერები დაივიწყეს ბარის კილოებმა, რომლებზედაც აგებულია სალიტერატურო ენა. მიუხედავად ამისა, სამწერ-

ლო ენაში დიდხანს იხმარებოდა ზემოხსენებული ასოები; არ გამოითქმოდა და მაინც იწერებოდა. როგორც ცნობილია, ამ ასოებისაგან განთავისუფლდა წიგნის ენა მას შემდეგ, რაც ქართული ორთოგრაფიის დიდმა რეფორმატორმა ილია ჭავჭავაძემ დაასაბუთა მათი ხმარების უსაფუძვლობა.

ვაჟა-ფშაველა არ იყენებს თავის ნაწერებში **ჟ**, **კ** ასოებს. იმ სიტყვებში, სადაც ფშაური კილოს მიხედვით **კ** უნდა იყოს, მისი ფონეტიკური ექვივალენტი **ხ** არის გამოყენებული, ხოლო **ჟ** ს ადგილას ზმნაში პირის ნიშნებად **ჰ** ან **ს** გვევლინება. „კვალისა“ და „ჯეჯილის“ რედაქციებისადმი მიწერილ წერილში ვაჟა ამბობდა: „გთხოვთ უმოჩილესად ბგერა „ჰ“ (უნდა იყოს: ასო – **შ**. ძ.) დაიცავით ჩემს ნაწერებში ისე. როგორც მე ვხმარობ“.

უნდა ითქვას, რომ საერთოდ ჩვენი მწერალი ზუსტად გადმოგვცემს ფშაურ გრამატიკულ ფორმებს და სიტყვა-გამოთქმებს; ერთადერთი ისაა, რომ **ჟ**-ს და **კ**-ს არ ხმარობს.*

შეიძლება დავასკვნათ:

არ არის სწორი საყოველთაოდ გავრცელებული აზრი, რომ ვაჟა-ფშაველას პოეტური ენა მთლიანად დაფუძნებულია დიალექტურ მასალაზე, რომ მისი ლექსები და პოემები ფშაურ კილოზეა

* შდრ. ივ. გიგინეიშვილი, ახალი სალიტერატურო ენა და ვაჟა-ფშაველა (გაზ. „საზალხო განათლება“, № 14 (1126), 15 (1127); 1951).

დაწერილი. ვაჟა-ფშაველას ვერ მივიჩნევთ ენობრივი ნატურალიზმის ტიპიურ წარმომადგენლად ქართულ მწერლობაში. საკითხი ვაჟას მიმართებისა ფშაურ დიალექტთან გარკვეული შეზღუდვით უნდა განვიხილოთ. თავის არსებით ნაწილში ვაჟა-ფშაველას პოეტური მეტყველება სალიტერატურო ენას ეყრდნობა. პროვინციალიზმების მოქარბებული გამოყენება ცალკეულ შემთხვევაში განზოგადებული დასკვნის გამოტანის უფლებას არ იძლევა. დიალექტიზმებს ვაჟას ნაწერებში სტილისტური ფუნქცია აქვთ დაკისრებული. ვაჟა-ფშაველამ დიდი წვლილი შეიტანა ქართული საერთოეროვნული ენის ფორმირებაში, ახალი ქართული სალიტერატურო ენის გავრცელებასა და დანერგვაში.

ალექსანდრე ყაზბეგის ენის ზოგირთი თავისებურება

ჩვენ დაწვრილებით არ ვიცით, როგორ მუშაობდა ტექსტზე ალ. ყაზბეგი, ან რა სახის ტექსტი გამოვიდა მისი ხელიდან, რადგანაც მისი ავტოგრაფები არ შენახულა. ენობრივი დამთავრებულობა და სუფთა სტილი, დამახასიათებელი ილიას და აკაკის ენისათვის, ან ვაჟას პროზისათვის, არა გვხვდება ყაზბეგთან. მაგრამ შეუძლებელია არ აღინიშნოს ის ძლიერი ლექსიკურ-ფრაზეოლოგიური ნაკადი, რომლის სათავეები ხალხურ მეტყველებაშია და რომელიც თავისებურად ადგილს განუკუთვნებს ყაზბეგს ახალი ქართული სალიტერატურო ენის განვითარების ისტორიაში. ეს სისადავე და უბრალოება არ არის შემუშავებული ხალხური მეტყველების მასალის გადამუშავებისა და სტილისტური დახვეწის ნიადაგზე; ეს თვით ყაზბეგის ბუნებრივი სასაუბრო მეტყველებაა, რომლის ფესვები მის დედაკილოში (მოხეურ დიალექტში) ძევს და რომელსაც არ განუცდია დიდი გაშალაშინება გრამატიკული ნორმალიზაციის მიხედვით.

ჩვენი მწერლისათვის დამახასიათებელი თქმის ლაპიდარული მანერა და რამდენადმე ნერვული სტილი სავსებით შეესაბამება იმ შინაგან დინამიზმსა და ექსპრესიას, რომლებითაც გამოირჩევა მისი მხატვრული პროზა.

არ შეიძლება ითქვას, რომ ყაზბეგი მთლიანად თავისუფალი იყოს მწიგნობრული შაბლონისაგან იქ, სადაც შეიძლებოდა მწერალი ასცდენოდა მსჯელობითი და ხელოვნური ენის ტრაფარეტს. ამ გარემოებას თავი უჩენია წინადადებათა კონსტრუქციებში, სადაც ყველაზე რელიეფურად შეიძლებოდა გამოჩენილიყო ხალხური მეტყველებისათვის დამახასიათებელი ბუნებრიობა და ძნელად მისაღწევი უბრალოება. დიდი ექსპრესია და თხრობის დაუსრულებელი, უწყვეტი დინება ყაზბეგთან ბადებს რთული წინადადების (არაიშვიათად გრძელი პერიოდების) აუცილებლობას. ცნობილია, რომ ჰიპოტაქსური შეხამებანი ნაკლებად ახასიათებს როგორც სასაუბრო მეტყველებას, ისე პოეტურ ენას; პოეზიისათვის შესაფერისია პარატაქსური კონსტრუქციები; რთული წინადადების ფორმა უკურო შეეფერება ცნებებით აზროვნებას, და ესაა უმთავრესად ნიშანდობლივი სამეცნიერო ენისათვის.

აღ. ყაზბეგი გაურბის მიმღეობითს კონსტრუქციებს, ძალიან უყვარს რელატიური წინადადებები, ე. ი. ისეთი კონსტრუქცია, რომელშიც ხშირად მონაწილეობს „რომელიც“ მიმართებითი

ნაცვალსახელი, და უნდა ითქვას, ამგვარ წინადადებებში ავტორი ზოგჯერ არღვევს სინტაქსის სავალდებულო წესებს.

რადგანაც მწერლის ავტოგრაფები არ შემონახულა, ჩვენთვის მნიშვნელოვანია შედარებითი ანალიზი ავტორის სიცოცხლეში დაბეჭდილი ტექსტებისა შემდეგდროინდელ გამოცემებთან („ქართველთა ამხანაგობისა“ და სხვათა). გარდა ამისა, საბედნიეროდ, შენახულა „მამის მკვლელის“ ხელნაწერი, ავტორისავე ხელით გადმოწერილი ტექსტი „დროებიდან“ გარკვეული შესწორებებით (ავტორს განუზრახავს მისი ხელახალი გამოცემა). ამ შესადარებელი ერთეულების ანალიზი ჩვენ დაგვეხმარება, გავარკვიოთ, თუ რა ენობრივ-სტილისტური ცვლილებები განიცადა ყაზბეგისეულმა ტექსტმა და ნაწილობრივ წარმოდგენა ვიქონიოთ (ზოგიერთი ადგილის მიმართ) იმ პირვანდელ რედაქციაზე, რომელიც უშუალოდ ყაზბეგის ხელიდანაა გამოსული.

ამგვარი ტექსტოლოგიური ძიებები მომავლის საქმეა, მაგრამ ამჟამადაც შეიძლება ზოგადად ითქვას, რომ რედაქტორებს მრავალი ადგილი მწიგნობრული ენის შაბლონის მიხედვით გაუმართავთ და პირვანდელი ტექსტისათვის რამდენადმე ხალხური სურნელება წაუერთმევიათ, ავტორისეული მეტყველების ბუნებრიობა ალაგ-ალაგ შეუბღალავთ.

არის მთელი რიგი ადგილები, რომლებიც ტექსტ-

ში ბუნდოვანია, ანდა რომელიმე სიტყვა ტრადიციულ ტექსტში მეორდება გამოცემიდან გამოცემაში. მაგრამ არ არის ნათელი, რა მნიშვნელობით იხმარება ესა თუ ის სიტყვა. რედაქტორები ამ საკითხზე, როგორც ეტყობა, არ დაფიქრებულან. ამგვარი უყურადღებობის საილუსტრაციოდ აქ დავასახელებ ორიოდ ნიმუშს.

„მამის მკვლელის“ ტრადიციულ ტექსტში გვხვდება სიტყვა მოიზაფრებოდა. „რა იქნებოდა, სადღაც მოიზაფრებოდა?“ კითხულობს კობა, როდესაც ნუნუ აღარა ჩანს. ცხადია, აქ კონტექსტით იგულისხმება დაკარგვა, დამალვა, გაუჩინარება. ყაზბეგისავე სხვა მოთხრობებში ჩვენ გვხვდება მოზაფვრა, დაზაფვრა სწორედ დაკარგვის მნიშვნელობით. მაგალითად „ელგუჯაში“ ვკითხულობთ: „მაგრამ თვით მიუღრმეები სად მოზაფრულიყვნენ, ან საყორელის საქონლისთვის თავი რისთვის დაენებებინათ, კაცი ძნელად მოიფიქრებდა“ (1 ტომი, 1955, გვ. 111). ამის მიხედვით, „მამის მკვლელში“ უნდა ვივარაუდოთ მოიზაფრებოდა (ე. ი. დაიკარგებოდა) არ არის ძნელი იმის ახსნა, თუ როგორ მივიღეთ ეს აღრევა: ეს მოხდა ხელნაწერში ზ-ზ ასოთა მსგავსების ნიადაგზე და სიტყვის მნიშვნელობის თავისებური გააზრიანებით.

აღრე ჩვენ ვფიქრობდით („ძიებანი ქართული დიალექტოლოგიიდან“), რომ ანალოგიური აღრევაა მეორე სიტყვაშიც, ესაა ხორტი—ზორტი.

„ნამწყემსარის მოგონებანში“ ვკითხულობთ: „ცხვარი გაიძაბა ვიწრო ხვეულს ხეობაზედ და დაემსგავსა მოძრავს გრძელს ზორტს“. რას ნიშნავს ზორტი? არც ძველ ქართულში, არც თანამედროვე სალიტერატურო ენაში, არც ხალხურ მეტყველებაში, მათ შორის მოხეურ დიალექტში, რამდენადაც მე ვიცი, ეგ სიტყვა არ არსებობს. შესაძლოა აქაც ზ — ზ ასოთა მონაცვლეობის საფუძველზე ზორტ — სიტყვა იყო თავდაპირველად, და სემანტიკურადაც ზორტი ამ კონტექსტში სრულიად გასაგებია-მეთქი. შევნიშნავდი, რომ ზორტი საშუალო ქართულის ლიტერატურულ ძეგლებში არაიშვიათად იხმარება. მაგალითად, „შაჰ-ნამეში“ ვკითხულობთ: „ბოლოდ ჯავშნის სიმძიმემან მე დამწყუიტა ზორტ-სარტყელი“ („შაჰ-ნამეს ანუ მეფეთა წიგნის“ ქართული ვერსიები, იუსტინე აბულაძის გამოცემა, 1916 წ., 1074, 1). იგი დადასტურებულია აგრეთვე ჩვენს ლექსიკოგრაფიულ ლიტერატურაში (საბა ორბელიანი, ჩუბინაშვილი).

თვით ყაზბეგსაც არა ერთხელ აქვს ნახმარი სიტყვა ზორტი. მაგ., ერთგან ვკითხულობთ: „ჩემი მტერი ჩავარდეს მაგათ პირში, ზორტსავით გადმოაბრუნებენ“.

ქურნალში — „კომუნისტური აღზრდისათვის“ (№ 1, 1957) გამოქვეყნდა ა. ჭინქარაულის წერილი „ა. ყაზბეგის ლექსიკონის შესახებ“, რომელიც შეიცავს ჩემ მიერ შედგენილი „აღლექსანდრე ყაზ-

ბეგის ლექსიკონის“ (იხ. აღ. ყაზბეგის თხზულებათა სრული კრებული, ტ. I, II, III, IV, 1948-1949 წ.წ., აღ. ყაზბეგის თხზულებათა ორტომეული, 1955 წ.) გარჩევას. ავტორი, სხვა საყურადღებო შენიშვნებთან ერთად, იძლევა ზოგად-ახსნას. ზოგადი გვაგონებს ქართულ დიალექტებში არსებულ ზორდ—სიტყვასო, ამბობს ა. კინკარაული. საბა წერს: „ზორდი — იგივე ზორგი“; „ზორგი—წყალთ ყინული დიდი მონატეხი“. სიტყვა ენთელ-თან ნათქვამია: „წყალთა თოში სამრიგი არს: მდინარის ფსკერით ამოსული არს ენთელი; რომელი ზე მოაქუს, არს თოში, და რომელი ზედ შეუყინავს, ანუ ნალეწი მოაქუს (ხაზი ჩვენია—შ. ძ.), არს ზორგი, გინა ზორდი“. ა. კინკარაულის ცნობით, საბას განმარტებას მხარს უჭერს ხევსურული დიალექტი. „ხევსურულად ეს შემდეგს ნიშნავს: თოვლის ზევი დაკეტავს ზოლ-მე რომელიმე ხეობას და შეაჩერებს მდინარეს. გარკვეული დროის შემდეგ მდინარე გააარღვევს ზეავს, მირეგვ-მორეგვავს მდინარის ქვედა წელზე არსებულ ყინულს და ამ თოვლ ყინულის ტვირთით ნელა გაიზლაზნება ხეობაში. აი, ამას ეძახიან ხევსურები ზორდს ანუ ზურდს (პირაქეთ ხევსურეთში — ზორგს). სიტყვა „ზორდი“ ამ მნიშვნელობით იხმარება ქართლის ზემო რაიონებშიც, მაგალითად, სოფ. ანანურში და სხვაგან: ეს სიტყვა არც სხვა ქართული დიალექტებისთვის უნდა იყოს უცხო. ჩვენი ყურადღება, — განაგრძობს

ავტორი, — მიიქცია თვით შ. ძიძიგურის მიერ „რაქულ ლექსიკაში“ დადასტურებულმა სიტყვა „ხორჯმა“, რომელიც ავტორს ვერ განუმარტავს და მხოლოდ კონტექსტით წარმოუდგენია: „ერთ ადგილზე შვაზე რიყე აქ წყალს, იცურვა და ხორჯზე შეცურდა“. ხომ არ არის სიტყვა „ხორჯი“ იგივე „ხორდი“ იმავე ან სხვა მნიშვნელობით ნახმარი?... როგორც ჩანს, ხორტი იგივეა, რაც ხორდი: მეღერი რ-ს მეზობლად მეღერი დ გამკვეთრდა (პროგრესული დისიმილაცია) და ხორდ — სიტყვამ მოგვცა ხორტი — კონტექსტიც ასეთ გაგებას უფრო იგუებს“ (გვ. 67-68).

ა. კინჟარაულის მოსაზრება მე უფრო სარწმუნოდ მიმაჩნია.

შემოხსენებული „მოიზაფრებოდა“-ს გასწორებას ამაგრებს ხ-ზ — ს აღრევის სხვა მაგალითიც ყაზბეგის ტექსტიდან

ყველა გამოცემაში, სადაც კი დღემდის დაბეჭდილია „ნამწყემსარის მოგონებანი“ (მოყოლებული პირველი გამოცემიდან — ჩვენ დრომდის), ერთ ადგილას ვკითხულობთ: „შარშან ზდეზედ ავედით“. რა არის ზდე, რედაქტორები ამაზე არ დაფიქრებულან. აქ უნდა იკითხებოდეს „ხდეზედ“. ხდე კი (ადგილობრივი წარმოთქმით: ჯდე მთის სახელია დარიალთან, თერგის მარჯვენა მხარეს, ყუროს მთის გადაღმა. კონტექსტითაც სწორედ ხდე არის სავარაუდებელი.

აქვე აღვნიშნავთ შემდეგ გაუგებრობას, რომელიც მეორდებოდა გამოცემიდან გამოცემაში.

„ელგუჯაში“ ერთ ადგილას ნაჩაღნიკი ეუბნება მთიელებს: ვინა ხართ თქვენ? მთიელები უპასუხებენ: „ჩვენ ბედუაანთ კახელები გახლავართ, შენი კვენესა-მე“. ასეა დაბეჭდილი როგორც პირველ ნაბეჭდში („დროება“, 1881 წ.), ისე 1891 წლისა და მომდევნო გამოცემებშიც. აქაც აშკარა კორექტურული შეცდომაა დაკანონებული. უნდა იყოს ბედუაანთ-კარელები (და არა „კახელები“). ბედუაანთ-კარი სოფელია მთიულეთში (დუშეთის რაიონში).

„ხევისბერ გოჩაში“ ვკითხულობთ: „რას სჩადი, გუგრიანო, თუ არ გაიყინე?“ ყაზბეგთან სხვაგან ჩვეულებრივია სიტყვა ბუგრიანი. აშკარაა, აქაც ბუგრიანი უნდა გვქონოდა. ტრადიციულ ტექსტში დაკანონებულა კორექტურული შეცდომა.

საინტერესოა ამ სიტყვებს (ბუგრიანი) ბედი მიუხედავად იმისა, რომ ყაზბეგი ამ სიტყვას განმარტავს, როგორც მუწუკებიანს, ქაჩალს, უხეიროს, ამჟამად მოხეურში ეგ სიტყვა ასე არ ესმით: იგი მკბენარიანს, ტილიანს ნიშნავს. აღსანიშნავია, რომ ეს მნიშვნელობა დადასტურებული აქვს აკად. ა. შანიძეს როგორც ხევში, ისე მთიულეთსა და ფშავში (ბეს. გაბუურის ხეცსურული მასალების ლექსიკონი, სიტყვასთან: ბუგრა იხ. „წელიწადული“, 1923-24). სხვა კილოებიდან აქ დავასახელებთ ქიზიყურს, სადაც, სტ. მენთეშაშვილის გადმოცემით, ბუგრა მკბენარს ნიშნავს.

რა მდგომარეობაა ჩვენს ლექსიკოგრაფიულ ლიტერატურაში?

საბა ორბელიანს ბუგრი ესმის, როგორც მსხმო მუწუკი. დ. ჩუბინაშვილი ამავე გაგებას უქერს მხარს, ოღონდ „ბუგრიანი სნეულება“ განმარტებული აქვს, როგორც ВПЕРВУЮ - НИКОГДА. როგორც ვხედავთ, ეს გაგება უახლოვდება დიალექტებში დაცულ მნიშვნელობას. ვახუშტი ბატონიშვილს თავის გეოგრაფიაში სიტყვა ბუგრი ნახმარი აქვს „მუწუკ“ სიტყვასთან შეხამებით: „მუწუკი და ბუგრი“, „ბუგრი—მუწუკი“. თუ ვახუშტის ბუგრი მუწუკად ესმოდა, მაშინ ტექსტში ნახმარი წყვილები უნდა გავიგოთ, როგორც სინონიმური პარალელიზმი. ერთგან ნათქვამია, რომ ატენთან „სდის თბილი წყალი, მკურნალი ბუგრისა“ (გეოგრაფია, 1941 წ., გვ. 57). *

ჩვენი მასალების შესწავლამ გამოავლინა აგრეთვე მამაისი, იაგოისი ტიპის მორფოლოგიური წარმოების ფუნქცია და წარმოშობა, წარმო-

* საბა ორბელიანს დამოწმებული აქვს ოსე 7, რომელშიც ნათქვამია: „განირთა კელი მისი ბუგრიანთა თანა“. ბერძნულ დაბადებაში ბუგრის შესატყვისია ჰოლომოს; ძვ. ლათინურად უდრის Iucs-ს, ე. ი. გადამდებ სნეულებას, შავ ჰირს. ვახუშტისთან შავი ჰირი არ იგულისხმება. ივ. ჯავახიშვილი ფიქრობს, რომ ვახუშტი ბუგრად ტანზე გამოიყარს უნდა გულისხმობდეს, ალბათ მუწუკებზე უფრო ძნელად მოსარჩენსო (მდრ. მისი „ბალნეოლოგიური და ინჰოლატიური მკურნალობა საქართველოში“, 1935).

ებისა, რომელიც ლექსიკურ ოდენობად ქცეულა. ესაა ნანათესაობითარი სახელობითის დაბოლოება, რომელიც ერთვის საკუთარ სახელებს (საზოგადო სახელთაგან ისეთებს, რომლებიც საკუთარი სახელის როლში გამოდიან: დედა, პაპა, მამა...) და სასიყვარულო-მოფერებითი მნიშვნელობა აქვს: იაგოისი, მათიასი, მარინეისი, სვიმონისი, დედაისი, მამაისი, პაპაისი, ნათლიაისი და ა. შ.

საიდან უნდა მომდინარეობდეს ეს ფორმა? ჩვენ ვფიქრობთ, რომ თავდაპირველად უნდა ყოფილიყო: მამაის ჰირიმე || მზემა || კვნესამე, მარინეის ჰირიმე || მზემა და ა. შ. მომდევნო სიტყვები ლექსიკური გაცვეთის ნიადაგზე დაიკარგა. ამჟამად ისი დაბოლოება ფუნქციურად ეტოლება კნინობით-მოფერებით სუფიქსებს: მამაისი—მამიკო, სვიმონისი—სვიმონიკა, მარინეისი—მარიკა და სხვ.

საინტერესოა სპარს-ანგელოზ სიტყვის წარმოქმნა. ხევში ცნობილია წვერის მთაზე, სოფელ სნოსთან სალოცავი, რომელსაც „წვერის სპარს-ანგელოზს“ უწოდებენ აქედან წარმოდგება: სპარს-ანგელოზის მადლმა, წვერის სპარს-ანგელოზის მზემ, თავის წყალობა გაგატანოსთ წვერის სპარს-ანგელოზმა და მისთანანი.

ყაზბეგის ლექსიკაზე მუშაობის დროს ჩვენ დაგვებადა მოსაზრება: ხომ არ არის აქ სპარს-ანგელოზი? როდესაც ადგილობრივ ვამოწმებდით მასალას, ჩვენთვის უფრო სარწმუნო გახდა წინან-

დელი მოსაზრება. მართლაც, ეს სალოცავი, ადგილობრივთა დასტურით, მხედრობის, ლაშქრობის ღვთაებაა. ამრიგად, ამ სიტყვის შედგენილობაში ჩვენ უნდა გვეკონდეს სპა სიტყვა, რომელიც ცნობილია, როგორც მხედრობის, ლაშქრობის გამომხატველი. შესაძლოა წარმოიშვა ასე: სპაის-ანგელოზი, ანდა იქნებ მრავლობითი რიცხვის ფორმაა საფუძვლად მიღებული: სპათ-ანგელოზი. ამ უკანასკნელის სასარგებლოდ ლაპარაკობს ყაზბეგთან პარალელურად დაცული ფორმა: სპარს-ანგელოზი. უნდა ვიფიქროთ, რომ, როცა სპა სიტყვამ მნიშვნელობა დაკარგა, გააზრიანების, ე. წ. ხალხური ეტიმოლოგიის კანონის ძალით, სპა-ში გაჩნდა რ: სპარს-ანგელოზი, ცნობილი „სპარს“ სიტყვის ანალოგიით.

ყაზბეგის ლექსიკაზე დაკვირვებისას ექვი აღიძრა აგრეთვე ოზდნობა სიტყვასთან დაკავშირებით.

„ციციაში“ ვკითხულობთ: „ძველი, დაგლეჯილი სახლებმოხეული ჩოხა აშკარად ამტკიცებდა, რომ ეს ან ძალიან ღარიბი უნდა ყოფილიყო, ან ოზდანი, ე. ი. ისეთი კაცი, რომელსაც შეძლება ჰქონდა და მაშინდელის ჩვეულებით ტანისამოსით კოხტაობას ზიზღით უყურებდა. კარგი ცხენი და კარგად მოწყობილი იარაღი, ეს იყო მათი იდეალი და ამ მხრით მართლაც წუნს ვერ დასდებდით. ამგვარი ოზდნები ისევ ის ძველი რაინდნი იყვნენ, გაცვივდებოდნენ აბრაგად და

მოუსვენარი გული სად არ დაახეტებდათ. ყოველ-
გვარის ფათერაკის საძებნელად“ (ალ. ყაზბეგი.
ტ. II, გვ. 88, 1955)

„მამის მკვლელში“ ყაზბეგი შენიშნავს: „იმ
ხანში მოდად იყო დაგლეჯილი ჩოხის ტარება;
ეს „ოზდნობასაც“ ამტკიცებდა და ვაჟკაცობა-
საც“ (ალ. ყაზბეგი, ტ. I გვ. 337, 1955).

ოზდანი დღეს ხევში აღარ იხმარება. რამ-
დენიმე მოხუცმა ამიხსნა მისი დაახლოებითი მნი-
შენელობა, ნათელი განმარტება მაინც ვერ მივი-
ღე. საერთო დასკვნა ასეთია იმ განმარტებისაგან,
რომელსაც ჩემი ინფორმატორები მაძლევდნენ:
ოზდანი ეწოდება დარდიმანდ, ბოჰემური ხასია-
თის კაცს, რომელიც კარგი მხედარია.

მე ვფიქრობ, ეგ სიტყვა უნდა უკავშირდებო-
დეს უზდენ სიტყვას: „უზდენებად“ იწოდებოდნენ
უმალლესი წოდების წარმომადგენლები (უფრო
ზუსტად: ერთი შტო მაღალი წოდების ინს-
ტიტუტისა ჩრდილოეთ კავკასიაში). ისინი ცნო-
ბილი იყვნენ როგორც დარდიმანდები, განსაკუთ-
რებით — კარგი ცხენოსნები. ქართულში ამ სი-
ტყვას ოდნავი ფონეტიკური ცვლილება განუცდია
და გადატანილი (განზოგადებული) მნიშვნელობა
მიუღია.

ყაზბეგის ტექსტის ენობრივი ცვლილებებისა და
რედაქტორთა მუშაობის დასახასიათებლად მშვე-
ნიერი ნიმუშია მზალო სიტყვის ისტორია.

„ელგუჯას“ ყაზბეგისდროინდელ გამოცემებში

მზალვე გვხვდება და არა მზალო, ოღონდ ერთ ვარიანტში ავტორი შენიშვნაში ამბობს, რომ მზალო ჩერკეზულად მთვარის შუქს ნიშნავსო. 1884 წელს გამოსაცემად დამზადებულ წიგნში ავტორს ამ შენიშვნაშიც მზალვე უწერია, მიუხედავად ამისა, შემდეგდროინდელ გამოცემებში თვით მოთხრობაშიც მზალო გაუბატონებიათ.

საკითხავია, იციან თუ არა ჩერკეზებმა სახელი მზალო?

ირკვევა, რომ ეგ სიტყვა შედგენილია ამგვარად: მაზა (ნიშნავს მთვარეს) და ლუე (ნიშნავს ნათელს, ბრწყინვალეობას). * აქედან მივიღეთ მზალვე.

შეიძლებოდა გვეფიქრა, რომ ეს ჩერკეზული სახელი ქართულში ენის სინამდვილეში გადმოკეთდა მზალოდ ფონეტიკური ცვლილების გზით. მაგრამ საქმე ისაა, რომ არც ხევშია ცნობილი ეს სახელი: მზალო არავის ჰქვია.

აღ. ყაზბეგის ნაწერებში წარმოდგენილი მოხეური დიალექტის მონაცემები მეცნიერებისათვის საყურადღებოა იმ თვალსაზრისითაც, რომ ჩვენ საშუალება გვაქვს რეტროსპექტიული შედარების გზით თვალი გავადევნოთ იმ ენობრივ ცვლილებას, რომელიც მომხდარა მოხეურ მეტყველებაში მოყოლებული ყაზბეგის დროიდან დღევანდლამდე.

* ცნობა მოგვაწოდა პროფ. გ. როგავამ, რისთვისაც მადლობას მოვახსენებთ.

მდის. ამ ევოლუციის გათვალისწინებას გარკვეული მნიშვნელობა აქვს ქართული ენის ისტორიისათვის, ისტორიული დიალექტოლოგიის საკითხების გარკვევისათვის. დაახლოებით ასი წლის წინათ მკვიდრდებოდა მომავალი მწერლის სამეტყველო ცნობიერებაში ხალხური მეტყველების ფორმები, შემდეგ გამოყენებული და ფიქსირებული მის მიერვე თავის მოთხრობებში, და ამ მდიდარ მასალას ჩვენთვის ფასდაუდებელი მნიშვნელობა აქვს.

ყაზბეგმა გაამდიდრა ჩვენი ენა მრავალი სიტყვით, რომელთაც დიალექტური წარმოშობა აქვთ. ზოგი მათგანი შევა ქართული ენის სალექსიკონო საგანძურში, როგორც ძვირფასი მასალა, შემუშავებული ჩვენი ხალხის მიერ სიტყვათშემოქმედების მრავალსაუკუნოვანი განვითარების გზაზე.

ყაზბეგის ლექსიკონში შესული არალიტერატურული სიტყვები და გამოთქმები უმთავრესად მთის კილოებს განეკუთვნება. ზოგი მათგანი სხვა კილოებშიც გვხვდება, ზოგიც არქაულია, მაგრამ რაკი ისინი მოხევეთა დიალოგშია დადასტურებული, მათ გათვალისწინებას მნიშვნელობა აქვს მოხეური კილოს ლექსიკური შემადგენლობის შესასწავლად.

მწერალი მზრუნველობით ეკიდებოდა ყოველ სიტყვას თუ გამოთქმას, რომელიც კი მას აღებული აქვს მოხეური დიალექტიდან. ამას კარგად ადასტურებს განმარტებები, რომლებიც ყაზბეგს

მოუცია ზოგიერთი სიტყვის მიმართ. კონტექსტის მოშველიებით თუ თანამედროვე მოხეურ მეტყველებაზე დაკვირვებით ხერხდება ჩვენთვის საინტერესო სიტყვათა მნიშვნელობის დადგენა.*

* ალ. ყაზბეგის ლექსიკის ვრცლად გასაცნობად მკითხველს შეუძლია მიმართოს ჩვენ მიერ შედგენილ ლექსიკონს: „ალექსანდრე ყაზბეგის ლექსიკონი“: ალ. ყაზბეგი, „თხზულებანი“ (სრული კრებული, I, II, III, IV, 1947, 1948 წ., „საბჭოთა მწერალი“, რედაქტორი—ს ი მ ო ნ ჩ ი ქ ო ვ ა ნ ი). მგევე ლექსიკონი გადამუშავებული - შესწორებული სახით დაიბეჭდა 1955 წელს (ალ. ყაზბეგი, თხზულებანი ორ ტომად. გამოც. „საბჭოთა მწერალი“). ჩვენი მწერლის ენის ფონეტიკურ-მორფოლოგიურ სინტაქსური მოვლენები საფუძვლიანად განხილულია ივ. ქ ა ვ თ ა რ ა ძ ი ს ნ ა შ რ ო მ შ ი: „მოხეური კილო ყაზბეგის ენაში“ (უნივერსიტეტის შრომები, XXXV B. 1949).

დ ა მ ა ტ ე ბ ა:

ქართული სამწერლო ენის სიწმინდისათვის ბრძოლის ისტორიიდან

ქართული სალიტერატურო ენის სიწმინდისათვის ბრძოლის აუცილებლობა განსაკუთრებით მკვეთრად ისახება ეგრეთ წოდებული აღორძინების ხანის ენაში. ეს ხანა ჩვენი ენის განვითარებაში მთელი რიგი თავისებურებებით ხასიათდება.

უწინარეს ყოვლისა აღსანიშნავია იმდროინდელ სამწერლო ენაში ფორმათა სიკრელე, გამოწვეული უმთავრესად ხალხურ მეტყველებასთან დაახლოებით. მართლაც, ამ ეპოქის მხატვრულ ლიტერატურაში მძლავრად იჭრება სხვადასხვა დიალექტური სინამდვილიდან მომდინარე ნაკადი, რაც, ბუნებრივია, თავისებურ დაღს ასვამდა მრავალსაუკუნოვანი ტრადიციის მქონე ლიტერატურული ენის ნორმალიზაციას. ასე, არჩილის, თეიმურაზ მეორის, დავით გურამიშვილის სამწერლო ენის ქსოვილში ხალხური მეტყველების ნიშანდობლივი ფორმები

შეზავებულია საერო ლიტერატურის კლასიკური ხანის ლიტერატურულ ნორმებთან. ამ ფორმებს ზოგჯერ სტილისტური დამუშავება და დახვეწა აკლიათ, ისინი ჯერ კიდევ არ ამალღებულან სალიტერატურო ენის დონემდე, მაგრამ მთავარი ისაა, რომ მათი განვითარების გეზი ენის დემოკრატიზაციისაკენ მიემართება.

მეორე მხრივ, დამახასიათებელია უცხოური ლექსიკურ-ფრაზეოლოგიური ელემენტის მომძლავრება სალიტერატურო ენაში. სპარსული და თურქული ენებიდან მომდინარე სიტყვებით და გამოთქმებით ივსებოდა ქართული ლექსიკონი; ხშირად ისეთი სიტყვებიც ინერგებოდა, რომელთა ექვივალენტი ჩვენს ენას კარგა ხანია ჰქონდა. ეს გარემოება შესაბამის ქართულ სიტყვებს გაქრობას და სამუდამო დავიწყებას უქადდა, ქართულ სალიტერატურო ენას რომ არ ჰქონოდა დიდი ტრადიცია და შინაგანი წინააღმდეგობა არ გაეწია ისეთი უცხოური ლექსიკური ელემენტებისათვის, რომლებიც ანაგვიანებდნენ ენას და რომელთა დანგრევას ქართული ენის მდიდარი ლექსიკონი არ მოითხოვდა.

ე. წ. აღორძინების ხანის სალიტერატურო ენის საერთო სტრუქტურაში ერთმანეთის გვერდით არსებობენ ურთიერთისაგან მკვეთრად განსხვავებული ენობრივი სტილები. საეკლესიო ენის ტრაფარეტი, არქაული ენით დაწერილი სამეცნიერო თხზულებანი, ხალხურ მეტყველებასთან დაახლოე-

ბული ლიტერატურული ნაწარმოებები, ე. წ. საბუთების ენა (რომელიც თავისებურ ადგილს იკავებს იმდროინდელ მწიგნობრულ ენაში), — ყოველივე ეს ხელს უწყობდა სტილების აღრევას და ერთიანი სალიტერატურო ნორმალიზაციის რღვევას.

ამგვარ პირობებში ენის სიწმინდისათვის ზრუნვა აუცილებელი და ბუნებრივად ნაკარნახევი იყო ერთიანი სამწერლო ენის გამომუშავების საჭიროებით.

არ არის შემთხვევითი, რომ პირველი არჩილი იყო, რომელმაც ხმა აღიმალა ენის უფლებების დასაცავად და გაბედულად გაილაშქრა სალიტერატურო ენის დამახინჯებათა წინააღმდეგ. როგორც ვიცით, არჩილი ახალი ლიტერატურული მოძრაობის მეთაურია, იგი ეროვნულ-რეალისტურ თვალსაზრისზე დგას და თანმიმდევრულად იღვწის ქართული ენის სიწმინდისათვის.

არჩილისათვის მიუღებელია, მაგალითად, თეიმურაზის ნარევი სტილი, რომელიც საკმაოდ შეიცავს ბარბარიზმებს. თავის ნაწარმოებში „სამიჯნურონი“ პოეტი საკმაოდ აღიარებს თეიმურაზის მაჯამას, როგორც უცხო პოეტური ენის სამყაროდან შემოსულ ფორმას, „განსაკუთრებით ენობრივი სარჩულის გამო“.* გავიხსენოთ ეს ადგილი:

* აღ. ბარამიძე, ნარკვევები ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, II, გვ. 179, 1940.

მკითხველ-მთარგმნელნო, მაჯამას წილ მეც ეს
მამირთმევია,
ჩემი და ჩემმაგიერად, არვისთვის წამირთმევია;
მითქვამს ქართულის ენითა, სხვა ენა არ
ურევია;
ვიცი შეიტყობთ უცდურად, თუ სიტყვა ამირევია.

არჩილი არ იზიარებს თეიმურაზის განცხადებას, რომ „მძიმეა ენა ქართველთა“; მას აღელვებს იმავე პოეტის სიტყვები: „სპარსთა ენისა სიტკბო-
მან მასურვა მუსიკობანი“.* აკი თეიმურაზი საე-
სებით აშკარად აღიარებს:

შე ოდენ ქართულ ენასა მარილად ჟრთე სპარსული,
თათრულიც გამირევია, მიქია მათი, არსული.

გავიხსენოთ „გაბაასება“, სადაც არჩილი რუს-
თაველის პირით ეუბნება თეიმურაზს: „მძიმედ
გჩანს ენა ქართველთა, მაშ, ბძანე არაბულითო“.

ზემოთქმული არ ნიშნავს, რომ არჩილი უკი-
დურესი პურისტი იყოს. არა, მან კარგად იცის,
რომ უცხოური ენის ელემენტები არ არის დასაგ-
მობი, რომ ენა ვერ ასცდება სხვა ენიდან შემო-
სულ ლექსიკურ მასალას... ენამ „ბევრი სხვაც უნ-
და იცოდეს, სრულ არ უბნობდეს ქართულადო“
(ასოთა რვათა გვამისათა, 10, 1-2). უცხოურ ენა-
თა შესწავლა სასარგებლო საქმეა:

* თეიმურაზ პირველი, თხზულებათა სრული
კრებული. აღ. ბარამიძისა და გ. ჯაკობიას
რედაქციით. 1934 (ლელილ-მეჯნუნიანი, 4, 1-2).

ენა და წიგნი რამდენი ვინც იცის, ესეც იმდენად
ჩავაგდოთ თვითო ზნეობად, სხვის ქვეყნის ამბავ მოსმენად.

მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავს, რომ ენა დავანაგ-
ვიანოთ უცხოური ენის სიტყვებითა და გამოთქმე-
ბით, შევრყვნათ ჩვენი ენის ლექსიკონი. აი, მაგა-
ლითად, რას ამბობს არჩილი:

ნუ გგონიათ, სხვა ენა მეც არ ვიცოდე სხვასავით,
მაგრამ ცუდია გარევა ქართულ ენაში სხვას ავით.

ქართულ მწერლობაში სპარსოფილების წინა-
აღმდეგ ბრძოლაში არჩილს საპატიო ადგილი ეთ-
მობა.

ქართული ლექსიკის სიწმინდის დაცვაში მნიშე-
ნელოვანი წვლილი შეიტანა უკვდავი „ქართული
ლექსიკონის“ ავტორმა — სულხან-საბა ორბელიანმა.

საბა ბრძოლას უცხადებს „სხვათა ენებიდან“
შემოსულ ისეთ სიტყვებს, რომელთა დამკვიდრება
ჩვენს ენაში არ არის გამართლებული. განსაკუთ-
რებით ეს ისეთი სიტყვებია, რომლებსაც ქართუ-
ლი ექვივალენტი დაეძებნება, და ლექსიკოლოგის
ვალია, სათანადო კვალიფიკაცია მისცეს ამ კატე-
გორიის ლექსიკურ მასალას. ეს აუცილებელია,
რათა მკითხველმა იცოდეს, რომელია ქართული
და რომელი უცხოური. „სხვათა ენებიდან“ ძალა-
დობის გზით შემოსულ სიტყვებს სულხან-საბა
„უხმარს“ უწოდებს, რომ ხელი შეუწყოს მათ გან-
დევნას და მივიწყებული ქართული შესაბამისი
სიტყვის დამკვიდრებას. ამ მხრივ განსაკუთრებით

საინტერესოა სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონის უძველესი ავტოგრაფი, რომელიც ამჟამად ცნობილია მეცნიერებაში „D რედაქციის“ სახელით.* ენის სიწმინდისათვის ბრძოლა კარგად არის ასახული, მაგალითად, შემდეგს განმარტებებში:

ქარავანი — ესე ქარავანი არაბთა ენაა, ეამთა ვითარებით შემოღებულა, ქართულად მოგზაური ეწოდების (D).

ქაფი — ესე ქაფი თათართა ენაა, ეამთა ვითარებით ვიტყვით, ხოლო ქართულად უწოდ პერსა (D).

ლეში — სომხურია და უკმარი, ქართულად მძორი ჰქვიან (C).

ფიქრი — არაბულია, გულისთქმას უხმობენ; უკმარად ვიტყვით ქართველნი (D).

ფოხალი — ქართული არაა და უკმარცა (D).

სულხან-საბა ნამდვილ, ძირეულად ქართულ სიტყვებს ხალხში ეძებს და არაიშვიათად ლექსიკონში სინონიმებზედაც მიუთითებს ამა თუ იმ დიალექტური წყაროს ჩვენებით. მაგალითად:

ოჯიჯი — ბადე მეგრულად.

დაკავებას უხმობენ გურიელნი დაქერას.

მენასა კახნი ტაგარსა უწოდებენ, და მრ. სხვა.

* ამას წინათ გამოქვეყნდა ვრცელი გამოკვლევა ამ რედაქციის თაობაზე: ე. მეტრეველი, სულხან-საბა ორბელიანის უძველესი ავტოგრაფი (აკად. ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე, XIX—B. 1956).

დნუსხაში სიტყვა ისრ-ის განმარტების ერთ-ერთ მინაწერში, ისრის განმარტებაში თავმოყრილია ბერძნულ, ყივჩაღურ და ქართულ სასროლ იარაღთა სახელების დიდი მრავალფეროვნება. საბა ხედავს ქართული მასალის სიმდიდრეს და ამბობს: „ამისთანაები მე ამისთვის ჩაურთევ, რომ სხვას ენაში არ მოვა და არც იციან“ – იგულისხმება ისრების ქართული სახელები, რომლებიც საბას დიდი გულმოდგინებით შეუკრებია.

განსაკუთრებით მწვავედ ქართული ენის სიწმინდის საკითხები დაისვა მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევარში, 60-იანი წლებიდან. როგორც ვიცით, ილია ჭავჭავაძის მეთაურობით დიდი გარდატეხა მოხდა სალიტერატურო ქართულის განვითარების ისტორიაში, ჩატარდა ორთოგრაფიის რეფორმები, საბოლოოდ უკუგდებული იქნა არქაიზებული ენის (resp. ანტონისეული გრამატიკის) ნორმები, თეორიულად დასაბუთდა ახალი ქართულის უფლებანი, ენა დაადგა სრული დემოკრატიზაციის გზას, ფართო პერსპექტივები გადაიშალა საერთოეროვნული ენის გაფურჩქვნა-განვითარებისათვის, მწიგნობრულ ენაში ამოტივტივ და საუკუნეთა მანძილზე ქართულ ხალხურ მეტყველებაში არსებული გრამატიკული ფორმები და ლექსიკური ელემენტები.

ქართულ მწერლობაში ბრძოლამ სალიტერატურო ენის სიწმინდისათვის განსაკუთრებით თავი იჩინა 80–90-იან წლებში. უნდა გარკვეუ-

ლიყო სამწერლო ენის საორიენტაციო დიალექტების საკითხი, არქაიზმებთან ურთიერთობა, მოსაგვარებელი იყო სალიტერატურო ენის კონკრეტული საკითხები — ლიტერატურული ნორმების პრაქტიკული საკითხები და სხვა.

რა საენათმეცნიერო მეთოდს იმარჯვებდნენ სალიტერატურო ენის იმდროინდელი თეორეტიკოსები ლიტერატურული ნორმების დადგენის დროს?

ისინი ეყრდნობოდნენ უმთავრესად კეთილხმოვანების (ევფონიის) პრინციპს, რომელიც მეტნაკლები თანმიმდევრობით გამოიყენებოდა გრამატიკული მოვლენების შერჩევისას ნორმების დამდგენი სპეციალისტების მიერ.

ესა თუ ის ენობრივი მოვლენა უნდა შეფასდეს იმის მიხედვით, თუ რამდენად არ ეჭოთირება იგი ყურს, რამდენად კეთილხმოვანია, საამო მოსასმენი, — აი კრიტერიუმი, რომლითაც უნდა უარყვოთ ერთი გრამატიკული ნორმა და უპირატესობა მიეცეთ მეორეს! ცნობილმა გრამატიკოსმა სილოვან ხუნდაძემ, რომელიც მეთოდური თანმიმდევრობით ახორციელებდა ამ პრინციპს, ასე განსაზღვრა ევფონია გრამატიკაში: „...ყოველს კულტურული ერის სალიტერატურო ენაში კეთილხმოვანებას, როგორც მუსიკაში ჰარმონიას, მცირე ადგილი არ უჭირავს, და თუ რომ განვითარებულ მსმენელს კი აქვს ნება რომელიმე მუსიკალური თუ სასიმღერო ჰანგი ჰარმონიულათ

ან დისჰარმონიულათ აღიაროს, ენის მკვლევარსაც ვერავინ დაუშლის, მეცნიერულ დასაბუთებასთან ერთად, კეთილხმოვანობაც იმოწმიოს“ (ქართ. მართლწერისა და სწორენის ძირითადი საფუძველები, გვ. 5. ხაზგასმა ავტორისაა).

თავის ცნობილ წიგნში — „სალიტერატურო ქართული“, რომელიც 1901 წელს გამოვიდა, სილოვან ხუნდაძემ მკვეთრად ჩამოაყალიბა ევფონიის საფუძველზე დადგენილი ენობრივი ნორმები, კეთილხმოვანება გრამატიკაში უნივერსალურ მეთოდად დასახა. ასე, მაგალითად, ენა ცდილობს „გააადვილოს გამოთქმა“ სიტყვებში ბრძანება, გრძელი, გაზრდა და ამიტომ უნდა დაეკანონოთ ბძანება, გძელი... (გვ. 102-103), „მეტათ უსიამოვნო მოსასმენია ახლანდელ მწერლობაში ძველებური ფორმა ბრუნვებში: „საქმისა კაცისასა, საქმესა კაცისასა, საქმითა კაცისათა“, ამიტომ უნდა ვთქვათ: კაცის საქმეს, და ა. შ. (გვ. 113).

კეთილხმოვანება ერთ-ერთ პრინციპად ჰქონდა მიჩნეული სერ. გორგაძეს გრამატიკული მოვლენების დადგენის დროს („ქართული მართლწერა“, 1916, ქუთაისი).

კეთილხმოვანების საფუძველზე არჩევდა მთელ რიგ გრამატიკულ ნორმებს აკაკი წერეთელი. ასე, მაგალითად, იაკობ გოგებაშვილთან პოლემიკის დროს აკაკი აღნიშნავდა („არ ცოდნა არ ცოდვა“, იხ. „კვალი“, 1894, № 30), რომ

სიტყვათა შეხამებაში „თავის დღეში“ ორ „ს“-ს (თავისს) არ ვხმარობ, რადგან ამას კეთილხმოვანება მოითხოვსო.

ი ა კ ო ბ გ ო გ ე ბ ა შ ვ ი ლ ი ზნის ფორმას „ვალღარე“ უპირატესობას აძლევდა „ალღარე“-სთან შეპირისპირებით იმის გამო, რომ ეს უკანასკნელი „უფრო ძნელი გამოსათქმელია“ („ივერია“, 1894, №170). ქართულ ენას გ ო გ ე ბ ა შ ვ ი ლ ი კეთილხმოვანების თვალსაზრისით ერთ-ერთ საუკეთესო ენად მიიჩნევდა, „ნაზხმიანი“ ბგერები (გ, ჰ, თ, ფ, ქ, ძ) გვაქვს, გარდა ორი ბგერისაო (ყ, ჯ).

კეთილხმოვანება სუბიექტური მეთოდია და მისი გამოყენება გრამატიკული მოვლენების ანალიზისას — შეუწყნარებელი. ის, რაც ერთს კეთილხმოვნად მიაჩნია, მეორისთვის იგი შესაძლოა არ იყოს კეთილხმოვანი; მით უმეტეს, ეს მიდგომა გასაგებია, როდესაც საქმე გვაქვს სხვადასხვა დიალექტთან. ევფონია გამართლებულია პოეტური ენისათვის, — ფონეტიკურ მორფოლოგიურ-სინტაქსური მოვლენები კი ობიექტური საზომით უნდა იქნეს შეფასებული.

1895 წელს პეტრე ქარაიამ „მოამბეში“ (№ IX) გამოაქვეყნა ძალიან საინტერესო წერილი „ქართული სალიტერატურო ენა და ქართული მართლწერა“, სადაც სასტიკად გაილაშქრა კეთილხმოვანების, როგორც სუბიექტური მეთოდის, წინააღმდეგ. ენის განვითარება არ მიიმარ-

თება ევფონიის მოთხოვნილებათა მიხედვით, ეს არ არის მეცნიერული ცნებაო,—საესეებით სამართლიანად დაასკვნიდა იმდროინდელი ცნობილი ქართველი ლინგვისტი.

გავეცნოთ ენის სიწმინდისათვის ბრძოლის ისტორიის ცალკეული საკითხების მიხედვით.

ჯერ უნდა გაირკვეს ხალხურ მეტყველებასთან მიმართების საკითხები.

სადიტერატურო ენის საორიენტაციო დიალექტები.

მეცხრამეტე საუკუნის ოთხმოციან ოთხმოცდაათიან წლებში ახალ სიბრტყეზე დაისვა სალიტერატურო ქართულის საორიენტაციო დიალექტების საკითხი. თუ წინათ უცილობელი იყო, რომ ერთადერთი ქართულია, რომელიც ესაფუძვლება სალიტერატურო ენას, ახლა ამ დებულებას გარკვეული კორექტივი ესაჭიროებაო, ამბობენ ენის იმდროინდელი თეორეტიკოსები. რაკი სალიტერატურო ენაში უხვად შემოიჭრა სხვა დიალექტების ელემენტები, რაკი ქართლურ კილოს გვერდში ამოუდგა სხვა კილოები, საკითხი სხვა სიბრტყეზე უნდა დაისვასო. განსაკუთრებით ფართოდ გაეღო სამწერლო ენის კარები დასავლურ დიალექტებს; რაზიკაშვილებმა, ნამეტურ ვაჟა ფშაველამ, მთის მეტყველების ფორმებს ფართო გასაქანი მისცეს მწიგნობრულ ენაში.

იმერულის (და საერთოდ ქართული ენის და-

საეკლესიო განშტოების) სალი ფორმების შემოტანის აუცილებლობა მწერლობის ენაში თითქმის ერთხმად აღიარებულია იმდროინდელი გრამატიკოსების მიერ, იმერულისა, რომელიც ისტორიულად შეზღუდული იყო ამ თვალსაზრისით. ასე, მაგალითად, იაკობ გოგებაშვილი ყოველთვის ითვალისწინებდა დასაეკლესიო კილოების მასალას თავის უკვდავ სახელმძღვანელოებში და ხაზგასმით აღნიშნავდა, რომ, მართალია, ეს კილოები საფუძვლად არ დასდებიან ჩვენს სამწერლო ენას, მაგრამ საერთოეროვნული ენის ფორმირებაში დასაეკლესიო განშტოების ქართულ ენას საპატიო ადგილი უნდა დაეთმოსო. წერილში „უმეცრების ამბავი“ (ქუთ. „ივერია“, 1881, № VI) ჩვენი დიდი პედაგოგი ამბობს: „საქართველოს ზოგიერთ კუთხეში იხმარებიან იმისთანა გამოთქმანი, რომელნიც ზედ გამოჰყრილნი არიან საგანზედ, აზრზედ და რომელნიც იშვიათად იხმარებიან დანარჩენს კუთხეში, პირველსაკითხმა წიგნმა უნდა გაავრცელოს ეს მოხერხებული გამოთქმანი მთელს საქართველოში და „გამარჯვება დაუმეცვიდროს მათ არსებითს ბრძოლაში...“ ი. გოგებაშვილმა აკარგად იცის, რომ შესაძლოა იმერულ დიალექტში შეგვხვდეს ისეთი სიტყვა-გაღმართქმა, რომელსაც უპირატესობა მიენიჭება შესაბამის ქართულ ფორმასთან შედარებით. მაგალითად, „იმერეთში ამბობენ: შენი წიგნი იქ დავტოვე, ქართლში იტყვიან: შენი წიგნი იქ დავაგდე. პირველი

სიტყვა... სჯობს ამ შემთხვევაში ქართულ სიტყვასა, რომელიც ორაზროვანია“ (იქვე), ი. გოგებაშვილს ასეთი მაგალითი დასავლურ კილოებიდან ბევრი სხვაც დაუმოწმებია.

სალიტერატურო ქართულის გამდიდრების საწინდრად მიაჩნია ალ. ხახანაშვილსაც სხვადასხვა დიალექტიდან ზომიერად შერჩეული და შემოტანილი ფორმები და ლექსიკური ერთეულები („ქართული სამწერლო ენა“, „ივერია“, 1901, № 82). ავტორი დადებით მოვლენად მიიჩნევს იმ გარემოებას, რომ „ვაჟა-ფშაველამ ძმებითურთ და ყაზბეგმა შემოიტანეს ლიტერატურაში მთაში დარჩენილი სიტყვები და ფორმები“. ამავე წერილში ნათქვამია, რომ დავით კლდიაშვილმა და ეგნ. ნინოშვილმა იმერულ-გურული სასაუბრო მეტყველების ბევრი საინტერესო მასალა შესძინეს სანწერლო ენას. მაგალითად, ნინოშვილი გვაძლევს ძვირფას მასალას ჩვენი კილოების შესასწავლად. ავტორი დასძენს, რომ კილოური ელემენტების „შეტანა სალიტერატურო ენაში უნდა მოხდეს სიფრთხილით, მაგრამ აუცილებლად“, რადგან „მწერლობის განვითარება თხოულობს“ ამასო.

ამავე სიმკვეთრით იმერული კილოს მონაცემების გამოყენებაზე უფრო ადრე ლაპარაკობდა ცნობილი გრამატიკოსი სილოვან ხუნდაძე. წერილში „გაზეთი „ივერია“ და მისი ენა“ („თეატრი“, 1886, № 13,14) ავტორისათვის ამოსავალია

დებულება: „ლიტერატურული ენა უნდა იყოს შეზავებული ჩვენი ქვეყნის ყოველი კუთხის მშვენიერი ფორმებისგან და სიტყვებისაგან“. ავტორი ამბობს, „ამერულ კილოს (იგულისხმება ქართლური — შ. ძ.) მეტი ადგილი სჭერია და უნდა ეჭიროს ჩვენს ლიტერატურულ ენაში, მანამ იმერულს, მაგრამ იმერული კილო, იმერული ელემენტი ისე აუცილებელია... როგორც თევზისათვის წყალი... იმერული კილო ამსუბუქებს ჩვენს ენას, აკეკლუცებს მას და პოეტურ სილამაზეს აძლევს“.

წიგნში „სალიტერატურო ქართული“ (1901, ქუთაისი) სილ. ხუნდაძე უფრო განზოგადებულად ლაპარაკობს: „ქართველი ლიტერატორი რომელიმე ერთი კუთხის ენით არ უნდა ხელმძღვანელობდეს, არამედ საქართველოს ყოველი კუთხის ენას უნდა აქცევდეს ყურადღებას..“ (გვ. VI-VII).

1911 წელს სამეცნიერო-პედაგოგიურ და სალიტერატურო ჟურნალ „განათლებაში“ ცხოველი კამათი გაიმართა იმის თაობაზე, თუ რა ფორმები უნდა დავამკვიდროთ სალიტერატურო ენაში.

დისკუსიის საბაზი იყო 1911 წელს ქუთაისში გამოცემული „ქართული მართლწერა“. „განათლების“ მერვე ნომერში დაიბეჭდა გრიგოლ ყიფშიძის ბიბლიოგრაფიული წერილი, სადაც დადებით მხარეებთან ერთად, აღინიშნა წიგნის მცდარი დებულებები. გრ. ყიფშიძე მკაცრად აკრიტიკებს ამ პროექტში მიღებულ ზოგიერთ ნორმას, რომლებიც ეწინააღმდეგებიან ქართლური კილოს

მონაცემებს და როგორც გაუმართლებელ იმერულ ფორმას, მას არ შეიწყნარებსო ლიტერატურის ენა. როგორ უნდა გვესმოდეს; ავტორის აზრით, ქართული სალიტერატურო ენის მიმართება დიალექტებთან?

„ქართლის კილოსა და ლაპარაკს უნდა დაუგდოთ ყური“, — ამ თვალსაზრისით არის დაწერილი ყიფშიძის წერილი. მკაცრი იყო ავტორის დასკვნა: „თუ ქართლის კილოს აღვიარებთ სალიტერატურო ენის ქვაკუთხედად, რაიცა აუცილებელია პროგრესისა და კულტურის ინტერესებისათვის, მაშინ ზემოხსენებულ წიგნაკში (იგულისხმება „ქართული მართლწერა“ — შ. ძ.) ბევრი უნდა მივიჩნიოთ წყლის ნაყვად და უსაკმერის კაცის ჩხირკედელაობად“ (გვ. 500). არ არის დავიწყებული წიგნის დადებითი მხარეებიც: წიგნაკში ბევრი მართალი შენიშვნაც არისო.

გრ. ყიფშიძის სტატიას გამოეხმაურა სილ. ხუნდაძე. მისი წერილი, სათაურით — „ქართული თუ ქართლური“ იმავე წელს გამოქვეყნდა გაზ. „კოლხიდაში“. იგი მცირე შემოკლებით გადმოებეჭდეს „განათლებაში“ (1911, № IX).

სილ. ხუნდაძე იცავს „ქართული მართლწერის“ ნორმებს. მაგ., უნდა დავაკანონოთ „კეთილ კაცს“, „კეთილი კაცის“, „მოვიდენ“ და არა ყიფშიძის პროექტი — „კეთილს კაცს“, „კეთილის კაცის“, „მოვიდნენ“ და მისთანანი. ხუნდაძე არ უარყოფს, რომ ქართლური სალიტერა-

ტურო ენის ფუძე დიალექტია. მართალია, „ქართ-
ლის ენის საძირკვლობას ჩვენ არ უარ-
ვყოფთ,—ამბობს ავტორი,—ხოლო კედლებისა და
საზოგადოთ ენის შენობის სილამაზის შემოქმედე-
ბაში სრული ნება აქვს „მონაწილეობა მიიღოს.
მაგალითად, იმერულმა.“ (გვ. 529 ხაზი ავტორი-
საა). სხვა ადგილას უფრო კატეგორიულად არის
გამოთქმული სილ. ხუნდაძის თვალსაზრისი:
„სალიტერატურო ენისათვის მარტო-მარტო არც
ქართლის ენა გამოდგება, არც კახეთისა, არც
იმერეთისა და არც სხვა კუთხის. ბევრჯერ მით-
ქვამს და კიდევ გავიმეორებ: სალიტერატურო
ენის შექმნაში მონაწილეობას უნდა იღებდეს მთე-
ლი ხალხი, მთელი ერი, და არა რომელიმე ერთი
კუთხე. რადგან ზოგიერთი ტერმინი ან ფორმა
ერთი კუთხისაა აზრიანი და კეთილხმოვანი, ზოგი
კი მეორე კუთხისა (ხაზი ჩემია — შ. ძ.). ხალხის
შემოქმედება, მარტო ერთ კუთხეში კი არ ამო-
ძრავებს ადამიანის ნიქს, არამედ ყოველ კუნჭულ-
ში“ (ხაზი ავტორისაა). და თუ ზოგჯერ იმე-
რულში აღმოჩნდება სალიტერატურო ენისათვის
მისაღები ფორმა ან სიტყვა-გამოთქმა, არ იქნება
სწორი, ვთქვათ, „ეს იმერულია და ამიტომ არ
მინდა მივიღო“ (გვ. 529). სანიმუშოდ დასახე-
ლებულია მქვია, მშია, მწყურია ტიპის ფორმები
(ესენი დასავლეთში იხმარება, მქვიან... უარსაყო-
ფელიაო).

ეურნალის იმავე ნომერში დაიბეჭდა გრ. ყიფ-

შიძის — „პასუხად ბ-ნ ზუნდაძეს“, სადაც ნათქვამია: „ჩვენ სრულიადაც ათვალწუნებით არ ვეკიდებით ამ კილოებს (იგულისხმება დასავლური კილოები — შ.ძ.). როგორც იქნებ ბ-ნ სილოვანს ეგონოს; პირიქით, დიდს მნიშვნელობას ვაძლევთ და დიდის სიხარულითა და ალტაცებით ვეწაფებითო!..“ დამოწმებულია დ. კლდიაშვილისა და ეგნ. ნინოშვილის შესანიშნავი ნაწარმოებები, სადაც გამოვლენილია ბევრი საყურადღებო კილოური მოვლენა, ღირსი ლიტერატურული კანონიზაციისაო. ასევე ესარჩლება ავტორი ფშაურ კილოს, რომლის საღი ფორმები და ლექსიკური ერთეულები გვხვდება ვაჟასა და ბაჩანას ნაწერებში (გვ. 565).

გრ. ყიფშიძე დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს ლაზურ-მეგრულსა და სვანურს საზოგადო ქართული ენის ისტორიულ განვითარების შესწავლისათვის: „ლაზურ-მეგრული და სვანური შუქსა ჰყენა ჩვენის საერთო და საზოგადო ქართულის იმ პერიოდს, როცა ჯერ ჩვენის ერის ისტორია არც კი დაწყებულიყო: ბევრი ძირი და ფესვი ჩვენას სიტყვებისა, ან უკვე გაუგებარი, შესაძლოა მივიკვლიოთ ამ იდიომების შესწავლითაო“, სავსებით სამართლიანად აღნიშნავდა გრ. ყიფშიძე (გვ. 565). ამ შემთხვევაში ჩვენთვის ძალიან საყურადღებოა ის გარემოება, რომ ავტორი მეგრულ-ქანურ-სვანურის მონაცემებს დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს ქართული სალიტერატურო ენის

სტრუქტურის შესწავლის თვალსაზრისით. მოვეს-
მინოთ მას: „..ლაზური, მეგრული, სვანური
დიდის ყურადღებისა და შესწავლისა და კვლევა-
ძიების ღირსად მიგვაჩნია. მაგ., იდიომების შესწავ-
ლას დიდი მნიშვნელობა ექნება ჩვენის საერთო,
სალიტერატურო ენის ბუნებისა და აგებულების
შესწავლის საქმეში...“ (გვ. 565). სწორი დას-
კვნაა.

ეს ვრცელი ციტატები იმიტომ დავიმოწმეთ,
რომ გვეჩვენებინა, რა სალი შეხედულებები იყო
გამოთქმული ქართული საერთოეროვნული ენის
შესახებ ჩვენი ენის ცნობილი გუშაგების მიერ.

გრ. ყ ი ფ შ ი ძ ე თავისი დებულების საილუს-
ტრაციოდ ასახელებს საინტერესო მაგალითებს.
გვაქვს სიტყვა ჩაქინდვრა -თავისა („რას ჩა-
გიქინდრავს თავი?“). ქართლელი ამ სიტყვას ხმა-
რობს, მაგრამ არ ესმის მისი თავდაპირველი ში-
ნაარსი, „არა იმერელი მწერლისათვის“ ეს გამო-
თქმა ბუნდოვანიაო. სამაგიეროდ, იმერულში
გვაქვს,—განაგრძობს ყ ი ფ შ ი ძ ე,—სიტყვა ქინ-
დრი, რომელიც ნიშნავს კეფას, კისერს, ქედს.
აი, ასე ამდიდრებს, კერძოდ, იმერული ჩვენს
ენასო (გვ. 566).

კიდევ ერთი მაგალითი:

გრ. ყ ი ფ შ ი ძ ე ამბობს, რომ ქართლურში
არის სიტყვა ჯიხური. ამ სიტყვის „ძირი და
მისი პირვანდელი აზრი ძნელად მისახვედრია,
რადგან მისი შეგნება ქართლელს აღარ აქვს“

(გვ. 566) მაგრამ მეგრულად ჯიხა ნიშნავს ციხეს, კოშკს და არის სოფელი ჯიხაიშიო, დასძენს ავტორი.

პეტრე მირიანაშვილი თავის წერილში „საერო ენა და სათემო კილო“ (გაზ. „ივერია“, 1888, № 166) თანამედროვე სალიტერატურო ენის საყრდენ კილოდ მესხურ მეტყველებას აღიარებს. ავტორი იმოწმებს ქართული სალიტერატურო ენის ძველ საფეხურებს და აღნიშნავს, რომ სამხრეთ საქართველოს მეტყველებამ უდიდესი როლი შეასრულა ჩვენი სამწერლო ენის ისტორიაში. მირიანაშვილმა ბრძოლა გამოუცხადა რაზიკაშვილების მიერ შემოტანილ ფშაურ ფორმებს სალიტერატურო ენაში.

3. მირიანაშვილის შეხედულებას აკრიტიკებს ნიკო ურბნელი (ნ. ხიზანიშვილი) თავის წერილში „მესხური კილო და მისი მოსარჩლე“. რომელიც დაიბეჭდა „ივერიაში“ 1888 წელს (№ 205).

ცნობილია, რომ ვაჟა-ფშაველამ სალიტერატურო ენის საორიენტაციო დიალექტად ფშაური კილოც აღიარა.*

ზემოთქულიდან გასაგებია, თუ რა სიბრტყეზე ისმებოდა დიალექტიზმებისადმი ახალი ქართული სალიტერატურო ენის მიმართების საკითხი. ისტორიულად სამწერლო ენის განვითარებაში მეტ-ნაკლებად რამდენიმე ქართული დიალექტი იღებდა მონაწილეობას, მაგრამ ფუძედიალექტს — ქართლური წარმოადგენდა. სხვა კილოების მონაწილეობა

* დაწვრილებით ეს საკითხი განზილუდია წერილში: „ვაჟა-ფშაველას ენის პრობლემა“.

წიგნის ენის ფორმირებაში ყველაზე ნაყოფიერი აღმოჩნდა ახალი სალიტერატურო ენის ფორმირებისას. ჩვენი სალიტერატურო ენის თეორეტიკოსები ერთხმად აღიარებდნენ, რომ ლიტერატურულმა ენამ მთელი სისავსით უნდა შეისრუტოს მრავალფეროვანი ქართული¹ დიალექტური ელემენტები, რომლებიც დედაენის საერთო სტრუქტურის თვალსაზრისით გამართლებულია.

ასე განისაზღვრა ჩვენი ენის გეზი და მიმართულება.

ჰ ა ე დ ა ს ა ნ ი ზ მ ნ ა შ ი

ჰ და ს პრეფიქსების საკითხი დაუსრულებელ დავას იწვევდა ყოველთვის. ზოგიერთი გრამატიკოსი ამ ნიშნებს ზმნაში ზედმეტად მიიჩნევდა, ზოგიერთი კი მათ ხელშეუხებლობას აღიარებდა.

აქ აუცილებელია აღინიშნოს შემდეგი:

როდესაც მსჯელობდნენ ჰ და ს ნიშნების თაობაზე, ყურადღებას არ აქცევდნენ მათი გამოყენების მორფოლოგიურ წესს, – საკითხი განიხილებოდა მხოლოდ და მხოლოდ ფონეტიკის თვალსაზრისით. სხვანაირად რომ ვთქვათ, იმას კი არ ამბობდნენ, გარკვეული კატეგორიის ზმნებში ჰ-ს ვიხმაროთ და გარკვეული კატეგორიის ზმნებში

არაო, არამედ მარტივად აყენებდნენ საკითხს: ან ყოველ ზმნასთან, ან არც ერთთან!

ძველ ქართულ ლიტერატურულ ენაში კი, როგორც ცნობილია, გარკვეული კანონზომიერება იყო დაცული: მეორე პირის სუბიექტურ ნიშნად, მაგალითად, ჰ.ს (იყო სხვა ნიშნებიც) თხრობით კილოში იხმარებოდა, ბრძანებითში — არა. ასე, ჰპოვე-ც იხმარებოდა; პოვე-ც; სწერე-ც და წერე-ც იმისდა მიხედვით, თუ რა როლს ასულებდნენ წინადადებაში. ასევე: მესამე ობიექტურ ნიშნად ჰ ს (იყო სხვა ნიშნებიც) ისეთ ზმნას მოუდიოდა, რომელიც ირიბობიექტიანი იყო. ამიტომ: იხმარებოდა კლა (და არა ჰკლა), მაგრამ: ჰკითხა (და არა კითხა); იხმარებოდა წერს (საერთოდ — წერილს, და არა სწერს), მაგრამ: სწერს (წერილს მას), ასეთი მორფოლოგიური გარჩევა ზმნებისა წაშლილი იყო მე-19 საუკუნის ენაში. ძველი ქართულის ამ კანონზომიერებას სალიტერატურო ენის თეორეტიკოსები არ ითვალისწინებდნენ და ეს ნიშნები ან სულ არ ეიხმაროთ, ან ყველგან ეიხმაროთ, — ასე ფიქრობდნენ.

ჰაეს წინააღმდეგ თავგამოდებით იბრძოდა სილ. ხუნდაძე როგორც თავის ცნობილ „ქართულ გრამატიკაში“ და გამოკვლევაში „სალიტერატურო ქართული“, აგრეთვე პოლემიკურ წერილებში, რომლებიც ქვეყნდებოდა 90-იანი წლების ქართული პრესის ფურცლებზე. ჯერ კიდევ 1889 წელს („ივერია“ № 12, 14, 15) სილ. ხუნ

დაძე აკრიტიკებდა არ. ქუთათელაძის „ქართულ გრამატიკას“ და მიუთითებდა, რომ ჰუნდა განიღვენოს როგორც ზმნებიდან, ისე ჰაზრი სიტყვიდანო. იმავე წლის გაზეთში (№ 40) არ. ქუთათელაძემ არ გაიზიარა ხუნდაძის მოთხოვნილება და ჰაეს ხმარების აუცილებლობა იმით დაასაბუთა, რომ ჰ-ს ხმარობენ რუსთაველი, საბა, გურამიშვილი, ილია, აკაკი, რ. ერისთავი; აკაკი ჰაზრი სიტყვასაც ხმარობსო. „პასუხის პასუხში“ სილ. ხუნდაძემ („ივერია“, 93) უფრო გაამახვილა ყურადღება მის მიერ წამოჭრილ საკითხზე: 1. არც ერთ ძირეულად ქართულ სიტყვაში ჰ არა გვაქვსო, ამბობდა ავტორი, ჰაერი, ჰავა, ჰუნე, ჰუბუტი, ნასესხები სიტყვებია და არ არის შემთხვევითი, რომ ხალხში ავა, აერი იხმარებო. აქედან: 2. ზმნაშიც „ხორცმეტია“ ჰ. იგი ისევეა გასაღვენი, როგორც კ, ც, ჟ...

პრეფიქსების საკითხს გამოეხმაურა იაკობ გოგებაშვილი, რომელმაც „გიორგიძის“ ფსევდონიმით „ივერიაში“ მოათავსა წერილი — „ქართული ენა და სილოვანი“ (1894, № 47). ავტორი ამბობს, რომ ჰქონია-ს თუ ჰ ჩამოვაცილეთ, ქონია გამოვა, ე. ი. „ქონი არისო“. უმთავრესად აკრიტიკებს მიცა-ს ფორმას. მისცა იხმარება ძველ ენაში, ქართლურ-მესხურ დიალექტებში, მიცა-ს არც იმერული უკერს მხარსო. უფრო ვრცლად ჩერდება იაკობი მიცა ფორმაზე წერილში: „ენის მკვეცელებს“ („ივერია“, 1894, № 139).

ჰაე-სანის პრობლემას იაკობ გოგებაშვილი არსებითად წყვეტს იმის მიხედვით, რომ ამ სიშნების უხმარებლობა ორაზროვნებას ქმნის, რასაც, ავტორის აზრით, ენა თავს უნდა აღწევდეს. წერილში „ორ-აზროვანი კილო ჩვენს პრესაში“ („ივერია“, 1894) იაკობი აკრიტიკებს „კვალს“, რომელიც „ამჯობინებს ორ-აზროვან ფორმებსა და ცთილობს გაამეფოს ამრევ-დამრევი კილო“. ავტორის აზრთა განვითარება ასეთია: ეოქვათ, ზმნები „ცთილობს, ცხოვრობს“ მოითმენენ უპრეფიქსობას. მაგრამ როგორღა გავარჩიოთ ერთმანეთისაგან ასეთი ფორმები: „ბავშვს მიძინებია“—„მე ბავშვი მიძინებია“, „შედგა ბოთლი“—„შედგა იგი“ „გადგა სურა განზე“—„გადგა თვითონ განზე“ და სხვა. პირველ შემთხვევაში უნდა იყოსო: მისძინებია, შესდგა, გასდვა... ანდა: სიტყვაში „ჰყვავის“ ჰ რომ ჩამოვაშოროთ (ყვავის). მივიღებთ სიტყვის—„ყვავის“ ნათესაობით ბრუნვას; „შეკრა ძნა“—„შეკრა გამიძნელდა“. უნდა იყოსო: „შეჰკრა ძნა“.

სილოვანმა „კვალის“ ფურცლებზე (1894, № 29) გააკრიტიკა გოგებაშვილი: გრამატიკულ საკითხებს იმის მიხედვით წყვეტს, რომ ორაზროვნება თავიდან ავიცდინოთ, კონტექსტს კი ანგარიშს არ უწევსო.

ჰაესა და სანის საკითხის გარშემო კამათი ატყდა ჟურნალ „განათლებლებაში“.

1911 წელს ჟურნალის მეხუთე ნომერში დაი-

ბექდა ს. ა. მ. ც. ო. მ. ა. ი. ა. ს. წერილი ს. ი. მ. ო. ნ. ქ. ვ. ა. რ. ი. ა. ნ. ი. ს. ც. ნ. ო. ბ. ი. ლ. ი. წიგნის -- „საქართველოს ისტორიის“ თაობაზე. ავტორი მიუთითებს წიგნში გაპარულ ზოგიერთ პოვეინციალიზმზე. „მძიმე გრამატიკულ შეცდომათ კი ბ. ნ. ს. ქვარიანის „ისტორიაში“ უნდა ჩაითვალოს ჭ. ს. განდევნა ხმარებიდან... თავი სებურება ჭ. ს. ი. ქართულ ფონეტიკაში ყოველ დაკვირვებით მოაზროვნე ქართველისათვის აშკარაა და ამიტომ მისი განდევნა აღფაბეტიდან .. გასაკიცხიაო“, დაასკვნის ს. ა. მ. ც. ო. მ. ა. ი. ა. (გვ. 302).

ს. ი. მ. ო. ნ. ქ. ვ. ა. რ. ი. ა. ნ. ი. ს. ც. ნ. ო. ბ. ი. ლ. ი. წიგნის საპასუხო წერილში („განათლება“, VIII 1911) ს. ა. მ. ხ. უ. რ. ი. ს. ა. და ს. პ. ა. რ. ს. უ. ლ. ი. ს. ზეგავლენით ხსნის ჭ. ს. შემორჩენას ჩვენს ენაში. იგი შესაძლებლად ჩიიჩნევს ამ ბგერის დატოვებას სიტყვაში „ჰაერი“, და „მორისდებულებში: აჰა, ჰე, ოჰ, ჰოჰ, ჰერი და ზოგიერთ უცხოურ სიტყვაში, როგორიცაა, მაგალითად, ჰაოსი, შაჰაბასი, შაჰი, ჰეინე და სხვა.

ჟურნალის იმავე ნომერში გამოქვეყნებულია, ი. მ. ე. რ. ე. ლ. ი. ს. წერილი სათაურით: „განა ჭ ა ე ხორცმეტია?“ ავტორს ჰგონია, რომ ძველ ქართულ ტექსტებში (დასახელებულია ნ. მ. ა. რ. ი. ს. მიერ გამოცემული ხანძთელის ცხოვრება) გარკვეულ შემთხვევაში ჰაეს არხმარება „დაუდევრობის ბრალია“ (ან ძველი ავტორების, ან ძველის მეცნიერ-გამომცემელთა) თორემ ეს ასო ყველგან უნდა იყოს დაწერილი (მაგალითები: ყვეს, ყავ და სხვა). ამ წერილს გამოეხმაურა ს. ი. ლ. ხ. უ. ნ. დ. ა. ძ. ე. („განათლება“, X, 1911, გვ. 532 533).

სილ. ხუნდაძემ „სალიტერატურო ქართულში“ (1901) ფართოდ ჩამოაყალიბა თავისი შეხედულებები ჰაე-სანის ხმარების შესახებ. ავტორი თვლის, რომ ჰ ძველად უცხოური ენების გავლენით შემოუღიათ, ხალხში კი ჰ არ ისმის და მის შემცველ სიტყვებს ასე გამოთქვამს: ხაერი - აერი, ხავა - ავა და სხვა. ძველ მწერლობაშიც ყოფილთვის არ იხმარებოდა ჰ; დღევანდელ ქართულშიც ჰ ს გამოყენებაში სრული არეგ-დარევაა. რაც შეეხება ს-ს, იგი კეთილხმოვანების თვალსაზრისით უნდა გამოვიყენოთ ზმნებში. მაგ., უნდა იყოს მისცა, გასცა და არა მიცა, გაცა, საჭიროა ეს ბგერა ცხრა ხმოვნის წინ და ა. შ.

ამრიგად, ხუნდაძე ჰაე-სანის საკითხს კეთილხმოვანების პრინციპის მიხედვით აშუქებს.

-ღნენ თუ -ღენ

სადგო იყო ამ ტიპის ფორმები: მოვიღნენ— მოვიღენ, იყვნენ— იყვენ.

სილ. ხუნდაძე თავის წერილში ასაბუთებდა, რომ კეთილხმოვანება მოითხოვს ღენ, ენ და ბოლოებებს. „სალიტერატურო ქართულში“ ავტორი ვრცლად ეხება ამ საკითხს და აღნიშნავს, რომ ძველ მწერლობაშიაც არაიშვიათია გამართივებული დაბოლოებები ღენ, ენ. „ვისრამიანში“ ღნენ სულ არ იხმარება, რამდენიმე მაგალითიდან ნენ-ის ხმარებისა, უმეტესად მის ადგილს

ეს დაბოლოება იკავებს (მოვიდეს, იყვნეს...), ასევეა „ვეფხისტყაოსანშიცო“. შემდეგ დამოწმებულია საბას, გურამიშვილის და სხვათა ნაწერები.

ი ა კ ო ბ გ ო გ ე ბ ა შ ე ი ლ ი თავგამოდებით იცავდა ღნენ დაბოლოებას („ორ-აზროვანი კილო ჩვენს პრესაში“, 1894, „პასუხი ბატონს სილოვანს“, 1894 და სხვა). ავტორისათვის ამოსავალი დებულება ისევ და ისევ ორაზროვნებაა, რომელსაც იწვევს გამარტივებული დაბოლოება და რომელიც დასაგმობია ენაში. მაგალითები: „ავიდნენ ისინი ზევით“ — „ავიდენ მე ბოლსა“, „მოვიდნენ ისინი ჩვენსას“ — „მოვიდენ მე ოფლსა“, „ადგნენ სტუმრები ზეზე“ — „ადგენ წიგნსა“ და სხვა. მათი გაერთიანება კი გამოიწვევს ორაზროვნობასო, დაასკვნის ავტორი.

ამავე თვალსაზრისს იცავდა გრ. ყ ი ფ შ ი ძ ე ც: მასაც სწამდა, რომ ღნე დაბოლოების გაბატონება შეიძლება იყოს წყარო გაუგებრობის და ორაზროვნებისა.

ს ი ლ. ხ უ ნ დ ა ძ ე მ ე უ რ ნ. „განათლებაში“ მოთავსებულ წერილში (IX, 1911) ერთხელ კიდევ გაუსვა ხაზი თავისთავად სწორ დებულებას, რომ კონტექსტს ენაში გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს: „ისინი წავიდენ“ — „ცხვირში სისხლს წავიდენ“ როგორ უნდა გაარჩიოთ? — ამბობს სილოვანი, — ძალიან ადვილათ: თუ რომ ცხვირში სისხლის დენა გენატრებათ და ან სიცხე მოგცესთ და ოფლი იდინოთ, მაშინ სისხლის დენასა და ოფლის

მოდენაზე ილაპარაკეთ, და თუ წასვლა წამოსვლაზეა ლაპარაკი, იმედია მიხვდებით, რადგან ამის გაგებას დიდი სიბრძნე არ სჭირდება“.

„აღვიარებ“ თუ „ვალვიარებ“

„ივერიასა“ და „კვალს“ შორის დიდი კამათი ატყდა ზმნის ფორმების აღვიარებ და ვალვიარებ გამო.

კამათში მონაწილეობა მიიღეს: აკაკი წერეთელმა, იაკობ გოგებაშვილმა, გიორგი წერეთელმა, სილოვან ხუნდაძემ, კოტე დოდაშვილმა, დუტუ მეგრელმა და სხვებმა.

აკაკი წერეთელმა ამ საკითხს მიუძღვნა 3 წერილი, იაკობ გოგებაშვილმა—10 წერილი 17 ფელეტონად, გიორგი წერეთელმა—4 წერილი, სილ. ხუნდაძემ—6 ფელეტონი, კ. დოდაშვილმა—7 ფელეტონი, დუტუ მეგრელმა—1 წერილი.

საკითხი ასე წამოიჭრა: აკაკი წერეთელმა „კვალის“ 1894 წლის 28-ე ნომერში მოათავსა წერილი სათაურით: „ქრელი ფიქრები“, სადაც შეეხო ი. გოგებაშვილის საბავშვო ზღაპრებს, დაბეჭდილს „ივერიაში“ (1894, № 137). ზღაპრის შინაარსი ასეთია: ერთი ქკვიანი, დაითანხმებს გუგულს, რომ გალობაში ბუღბუღს შეეჯიბროს. მოსამართლედ დანიშნეს ვირი. გაიმართება მეჯლისი და შეეჯიბრებიან ერთმანეთს

გუგული და ბუღბული. ვირი გუგულის სასარგებლოდ გამოიტანს განაჩენს და ასე დაამარცხებს ბუღბულს. რომელთანაც მას კერძო ინტერესები აქვს. აკაკის მოჰყავს ზღაპრის შინაარსი და დასძენს: „ერთი წუნი ამ ვირისა ის არის, რომ ქართული არ ჰცოდნია: იმის ნაცვლად, რომ გუგულს უთხრას პირველ მგალობლად „აღვიარებ“, ჩიქორთულად ეუბნება „გაღვიარებ“. ამას მოჰყვა იაკობის პასუხი: „პაწია სამაგიერო“ („ივერია“, 1894, № 144). აქ აღნიშნულია, რომ აღვიარებ ძველი ფორმაა, გაღვიარებ — ახალი. ორივე კანონიერია; ამჟამინდელი ფორმა კი დასაკანონებელია.

წერილში „არ ცოდნა არ ცოდვია“ („კვალი“, 1894, № 30) აკაკი წერეთელი ამბობს: „ბატონმა დოდაშვილმა, გიორგი წერეთელმა და მე დავასკვნით პირობა, რომ „კვალისათვის“ კიდევ ერთი განყოფილება მოგვემატებია: ს ა ს წ ო რ - მ ე ტ ყ ვ ე ლ ო და ჩვენს მწერლობაში როცა შევნიშნავდით ურიგო ქართულს, გვემხილებია ხოლმე. პირველი ისარი გავტყორცნე და ამ ისარმაც ყურში გაუზუზუნა ბ.ნ. იაკობ სიმონიძეს“ (ი. გოგებაშვილს — შ. ძ.). შემდეგ დასძენს, რომ არ გვეგონა იაკობი იწყებდა ჩვენს შენიშვნასო. პაექრობაში სხვებმაც მიიღეს მონაწილეობა და, ამრიგად, ერთმანეთს დაუპირისპირდა ორი ორგანო: „კვალი“ და „ივერია“.

აღვიარებ-ვაღვიარებ ფორმების განო გამართულ პაექრობას მოჰყვა იუმორისტული ხა-

სიათის ლექსები როგორც „კვალში“, ისე „ივე-
რიაში“. „ივერიაში“ (1894 წ.) დაიბეჭდა სახუმარო
ფელეტონი, რომელსაც ხელს აწერს „ივანია და
გოჯასპირი“. როგორც ამეამად გამორკვეულია,
ეს ფსევდონიმი იაკობ გოგებაშვილისაა.*

აღვიარო ფორმის უპირატესობის საენათმეც-
ნიერო დასაბუთება სცადა კ. დოდაშვილმა,
რომელმაც „კვალში“ (1894 წ.) გამოაქვეყნა რამ-
დენიმე ფელეტონი. ავტორის აზრით, ეს ფორმა
სამღვთო წერილში გვხვდება; „წინ ჯდომა პირის
მაჩვენებელისა უნდა ჩაითვალოს საზოგადო კანო-
ნად ქართულის ზმნებისა“ (ვადიარო თუ სწო-
რია, მაშინ კანონიერი იქნება ასეთი ფორმებიც: „ვა-
დაწერ“, ე. ი. დავწერ და მისთანანი). „მკითხ-
ველებისათვის მიგვინდია იმათ გასინჯონ, აკაკი
თუ ბატონი სიმონიძე (გოგებაშვილი – შ. ძ.) სკრის
ხარს კუდსა და შუბლზე აბამს“. ამასთანავე, დო-
დაშვილი გრამატიკული ცნებების აღრევას უკი-
ჟინებს გოგებაშვილს.

ი. გოგებაშვილი ხაზს უსვამდა იმ გარე-
მოებას, რომ საანალიზო ფორმაში „ალ“ პრეფიქ-
სი (sic) შეხორცებია ძირს „იარ“, „შენ მე მალა-
რებ“ და არა აღმიარებ, უღიარებია და არა აღუა-
რებია... („ივერია“, 1894, № 144).

* ვ. ქაჯაია, რამდენიმე ახალი ბიოგრაფიულ-ბიბ-
ლიოგრაფიული ცნობა ი. გოგებაშვილისა და ნ. ცხვედაძის
შესახებ (საქ. სსრ პედაგოგიკურ მეცნიერებათა ინსტიტუტის
სამეცნიერო სესია. მოხსენებათა თეზისები. 1948 წ.).

გ. წერეთელი მხარს უჭერდა ფორმას — ადვიარო; ძველ ქართულში ვადიარო შეუძლებელი ფორმაა და გოგებაშვილის მიერ დამოწმებული ადგილი „წმინდა ესტატეს ცხოვრებიდან“ სარწმუნო არ არის, ხელნაწერის დაზიანების ბრალია, როგორც ამას დიშ. ყიფიანიც ადასტურებსო. გ. წერეთელი საბინინისეულ ტექსტს უდარებს წერა-კითხვისეულ ხელნაწერს, სადაცარ გვხვდება ვადვიარო („კვალი“, 1894, № 43).

„კვალში“ 1894 წელს დაიბეჭდა სილ. ხუნდაძის წერილი უცნაური სათაურით: „ვინ უნდა გამართოს სადილი?“ „მე ვიყავი მედიატორედ, — ამბობს სილოვანი, — კამათმა გამოარკვია, რომ გოგებაშვილი არ არის მართალი“; რაკი თავიდანვე დათქმული იყო, რომ წაგებულმა სურამში უნდა გამართოს სადილი, ამიტომ ი. გოგებაშვილი ვალდებულია ეს პირობა შეასრულოსო. ავტორი დასძენს: „მიგვიპატიეოს სადილათ... და ჩვენ ჩვენი მხრით მოლხენას არ მოვაკლებთ: აკაკი შაირებით დაატკბობს საზოგადოების სმენას, მე ჩანგურს დავუკრავ და ზედ დავაძლერებ ჩვენებურათ — ძველებურათ. დასასრულ ბატონ სიმონიძის (გოგებაშვილის — შ. ძ.) სადღეგრძელოს გიახლებით და ვისურვებთ მის ბედნიერ ცხოვრებას და წარმატებას ქართული ენის საკეთილდღეოთ და ჩემს სიტყვას ასე დავასრულებ:

ესეც ღმერთმან ადღეგრძელოს,
ვის ზღვივის კვლავ იმედი,
ვის ახარებს, ვის აცოცხლებს
ქართულ ენის კარგი ზედი,
ვინ არ ზოგოს იმისათვის
თვით სიცოცხლე, ძვისი მკერდი,
გაუმარჯოს „აღვიარებ“-ს,
წმინდა ქართულს ალავერდი!“.

აღსანიშნავია, რომ აღვიარო-ვაღიარო ფორ-
მათა საკითხი დასმულია სალიტერატურო ქარ-
თულის ნორმების პროექტში, რომელიც დაი-
ბეჭდა 1921 წელს („სალიტერატურო ქართული-
სათვის. პროექტი ქართული ორთოგრაფიის სა-
დაო საკითხების მოსაწესრიგებლად, შემუშავებუ-
ლი საორგანიზაციო კომისიისა და მიღებული სას-
წავლო კომიტეტის მიერ“). იქ მიღებულია აღვი-
არებ, აღვიარე, ნაცვლად ამისა: ვაღიარებ, ვა-
ღიარე (გვ. 25).

ასალ სალიტერატურო ენაში დაკანონებულია
ფორმა: ვაღიარე.

წინადადების კონსტრუქციები, სტილის საკითხები

ენის სიწმინდის დაცვის ინტერესები მოითხოვ-
და, რომ ყურადღება გამახვილებულიყო ქართული
ენის კონსტრუქციებზე, თავიდან აგვეცდინა სხვა
ენების გავლენები წინადადების აგებულებაში, არ
დაჩრდილულიყო ქართული ბუნებრივი ფრაზეო-
ლოგიზმები, არ შერყენილიყო „სული ენისა“.

სალიტერატურო ქართულის თეორეტიკოსები ამ გარემოებასაც აქცევდნენ ყურადღებას.

ამ თვალსაზრისით საინტერესოა დ ი მ ი ტ რ ი ყ ი ფ ი ა ნ ი ს (ბაქარ ქარაღელის) წერილი „უცნაური ნადირობა“. მოთავსებული 1880 წლის ჟურნალ „ივერიაში“ (№ 1). ავტორი აანალიზებს ოცამდე წინადადების კონსტრუქციებს და ასაბუთებს მათ შეუფერებლობას ჩვენი ენის სინტაქსის თვალსაზრისით. გავეცნოთ ზოგიერთ მათგანს:

1. „სიკვდილს მორჩა“, „ხიფათს გადარჩა“. მორჩა ნიშნავს: გაათავა, შეასრულა. უნდა ყოფილიყო: „სიკვდილს გადარჩა (ან გადურჩა) ..“

2. „უფროსთან მუნდერში მივიდა, მერე კი სერთუკში იყო“; „ავათ-მყოფი მოვლაში ჩსაქიროებს და მშიერი საკმელშიო“. დ. ყიფიანი ასეთ შენიშვნას აკეთებს: „ქართველი იტყვის: ალბათ ის მუდრეგი მუნდერი ისეთი რამ ყოფილა, რომ უფროსიცა და უმცროსიც ორნივე შიგ თავსდებოდნენო“. უნდა: „მუნდირით მოვიდა, სურთუკით იყო; ავადმყოფს სკირდება მოვლა, მშიერს — საკმელი“ (გვ. 100).

3. „წყლის იქით“, „მთის იქით“, „სახლის უკან“... ასწორებს: „წყალს იქით“, „მოას იქით...“.

4. „სპილო მძლავრი პირუტყვია. ხილის ნაყოფი უყვარს და ხორციელს არა სჭამსო“; ასწორებს: „სპილო ძალოვანია“ (მძლავრი ნიშნავს მედიდურს, ამაყს...); „ხილის ნაყოფი არის მეტის. მეტი პლეონაზმი, — ამბობს ყ ი ფ ი ა ნ ი, — რადგან

ხილი არის ნაყოფი და ნაყოფი არის ხილი“. უნდა ითქვას: „ხის ნაყოფი“.

5 „ვერ დავინახავ, თვალი თუმცა ახილული მქონდესო“. ასწორებს „ვერ დავინახავ, თვალი თუმცა ახილული მაქვს“.

ავტორი მოუწოდებს მწერლებს, „ნაწილ-ნაწილად“ დაყონ „უშველებელი პერიოდები“, რათა წინადადება უფრო ელასტიური იყოს.

იმავე ჟურნალში (№ 9, 1883) მოთავსებულია სარედაქციო წერილი სათაურით—„ხილად“, სადაც განხილულია რუსული ენის გავლენით შემუშავებული წინადადებები. მაგალითი: „ჩვენ არ გარდავსთვლით (перечислим) ყველა იმ პირობებს“ (გვ. 120). რუსიციზმად არის აგრეთვე მიჩნეული პირის ნაცვალსახელები: უადგილო და მოჭარბებული ხპარება ქართულში, მაშინ როდესაც ისინი (ნაცვალსახელები) „თვითონ ზმნაში იგულისხმებიან, ჩვენის ენის გრამატიკულ ფორმის წყალობითა“.

წერილში „გაზეთი „ივერია“ და მისი ენა“ („თეატრი“, 1886, № 13, 14) ს. ი. ლ. ხუნდაძეს მოჰყავს ქართული ენისათვის შეუფერებელი წინადადებები, მაგ., „თუ ბოლგარია ან სერბია რუსეთის პოლიტიკის მომხრეობას გასწევენ, მაშინ ავსტრია რუსეთის წინაშე მეტად სუსტი იქნებოდა“. დროთა შეუთანხმებლობა არისო. ასეთი მაგალითები წერილში მრავლადაა დასახელებული. იგივე ავტორი ერთ წერილში („კვალი“, 1894, № 20)

იწუნებს ილიას ლექსიდან ადგილს: „თვალში
ცრემლით განებებთ თვალსა“, რუსიციზმიაო.

სტილისტური დამახინჯების საინტერესო მა-
გალითებია დამოწმებული თედო სახოკიას
წერილში „ქართული ენა“, რომელიც რამდენიმე
ფელეტონად დაიბეჭდა „სახალხო გაზეთში“ 1911
წელს (№ 340, 343 და სხვა).

წერილში „პასუხად „კვალის“ რაზმსა“ („ივე-
რია“, 1894, № 203) ი. გოგებაშვილი ასახელებს
ქართული კონსტრუქციების შებლაღვის საგულისხ-
მო ნიმუშებს. დავიმოწმოთ ერთი მათგანი: „ამი-
თი მაინც მოგეცით მიზეზი ჩემი შეცდომები აღ-
გედგინათ (შეცდომებს განა აღდგენა უნდათ და
არა გამტყუნება?!) და კიდევ უფრო დიდი ნათე-
ლი მოეფინებათ ჩვენს (?) ისტორიის წყვედიადზედ
(გამოდის ჩვენი წყვედიადი ისტორიისა, რომლისა?).
თუ სხვა სარგებლობა არა მომიტანია რა, თქვენი
გენიოსური სტილი. მოსაზრება და კვლევა მაინც
გამომიწვევია თქვენგნით (თქვენი სტილით თქვენგ-
ნით გამომიწვევია – ზეთიანი ზეთი გამომიხდია)...
როგორც მოგეხსენებათ, ქუთაისის ქალაქში (ქუთაი-
სის სოფელი რომელიდაა?!)) უნდა აშენდეს სასულიე-
რო სემინარიისათვის სახლი, რომლის ასაშენებლად
(აშენდეს ასაშენებლად?) ჯერ ჯერობით ადგილი არ
არის გადაწყვეტილი (ადგილი ამოირჩევა და არა გა-
დაწყდება) მაგრამ ყოვლად სამღვდელო გაბრიელი
და უმრავლესობა სამღვდელოებისა კი გადაწყვეტით
(აკი გადაწყვეტილი არ არისო?) ამბობს (ეპისკოპოსი

და სამღვდელოება ამბობს? დამიხედეთ რედაქტორის ეტიმოლოგიას) ბაგრატიის ტაძრის გვერდით ძველი ციხის დანგრევას (დანგრევას ამბობს?)... მეათე საუკუნისა და მეთერთმეტე საუკუნის დამდეგს (ორი საუკუნის დამდეგს მეფედ ყოფნა? პირჯვარი დაიწერეთ) ყოფილ მეფედ მოგვაჩვენაო.“

საერთაშორისო სიტყვები სალიტერატურო ქართულში

მოსაწესრიგებელი იყო საერთაშორისო სიტყვების დაწერილობის საკითხებიც.

გაზ. „ივერია“ (№ 261, 1903) საგანგებო მეთაური მიუძღვნა ქართულ სალიტერატურო ენაში უცხოური სიტყვების დანერგვასა და გავრცელებას. მეთაურში აღნიშნულია, რომ საერთაშორისო სიტყვები უნდა შემოვიდეს ჩვენს სალიტერატურო ენაში ზომიერად. ამასთანავე, ეს სიტყვები უნდა დაემორჩილოს ქართული ენის ფონეტიკურ სისტემას, „ისე როგორც დედა-ენის გრამატიკა, მისი ბუნება და აგებულება მოითხოვს და უცხო სიტყვების ზომიერი ხმარება ჩვენს ენას ვერას დააკლებს, ვერ შეჰბღალავს, რადგან ყოველი სიტყვა დაექვემდებარება დედაენის გრამატიკას, მის დარჯაკში გაივლის და ისე მოიქნება, როგორც ყოველი ქართული სიტყვაა მოქნილი“.

„წერილში რედაქციის მიმართ“ (იქვე) ხაზგასმულია ის გარემოება, რომ ბევრი მწერალი უაღა-

გო ადგილას ხმარობს, როგორც მოეპრიანება, უცხოურ სიტყვებს, მაშინ როდესაც ჩვენს ენას ბლომად მოეპოვება სათანადო სიტყვები და გამოთქმები.

სილ. ხუნდაძის გამოკვლევაში „სალიტერატურო ქართული“ ფართო ადგილი ეთმობა ჩვენს ენაში შემოსულ უცხოურ სიტყვებს (იხ. თავი „უცხო სიტყვების შემოტანა“, გვ. 166). ავტორი ზიუთითებს მთელ რიგ დამახინჯებებზე და დასკვნის, რომ „ამ შემთხვევაშიც ენის სიწმინდის დაცვა მწერლობის აუცილებელ მოვალეობას შეადგენს“. ისიც ნათქამია, რომ ძველად ჩვენს ენაში დაინერგა ბევრი არასაქირო უცხოური სიტყვა, რომელთაც განდევნეს ადგილობრივი ლექსიკური ერთეულები (გვ. 167). დასასრულ, სილ. ხუნდაძე ილაშქრებს ზოგიერთ უცხოურ სიტყვის გადმოქართულების წინააღმდეგ. მაგალითად, შეუწყნარებელია რუსული „სამოვარი“ ვთარგმნოთო („თვითმადუღებელი“

მ თ ა ვ რ უ ღ ე ბ ი

როგორც ვიცით, დღევანდელ წერაში (ე. ი. მხედრულ დანწერლობაში) სტრიქონის პირველი სიტყვა, ერთი მხრით, და საკუთარი სახელები, მეორე მხრით, მთავრული ასოებით არ იწყება, როგორც ეს, მაგალითად, რუსულ და სხვა ევროპულ ენებშია მიღებული.

მე-19 საუკუნეში დაისვა საკითხი, რომ ქართულ-შიც შემოეღოთ მთავრული ასოები.

ჯერ კიდევ დ ი მ ი ტ რ ი ყ ი ფ ი ა ნ ი ამბობდა: „რატომ ასომთავრულებს აღარა ვხმარობთ?.. ევროპული ქრისტიანული მართლწერა გეთაკილებათ, თუ უფრო თათრულსა და არაბულს ამჯობინებთ?“ (ქურნალი „ივერია“ 1880, № 1, გვ. 103).

მთავრულებს განსაკუთრებით იცავდა ს ი ლ. ხ უ ნ დ ა ძ ე. „სალიტერატურო ქართულში“ მან მკვეთრად ჩამოაყალიბა თავისი აზრი ამ საგანზე. ავტორი ამბობს, რომ მხედრულ დამწერლობაში მთავრულებად გამოყენებული იყო ხუცური ასოები. ძველად ხშირად წითლური იხმარებოდა; ე. ი. წითელი მელნით ან კინოვარით წერდნენ ხოლმე სათაურებს და „რომელიმე ტექსტის ინიციალებს“. მთავრულები ძალიან უადვილებს მკითხველს კითხვას, მათი შემოღება პრაქტიკული თვალსაზრისით გამართლებულიაო (გვ. 200).

ნ ი კ ო ჯ ა ნ ა შ ი ა მ სასტიკად გაილაშქრა მთავრულების შემოღების წინააღმდეგ (იხ. „ცნობის ფურცელი“, 1902, № 1661); ამით ჩვენ ვართულებთ ქართულ ორთოგრაფიასო.

ა ლ. მ ი რ ი ა ნ ა შ ე ი ლ მ ა უარყო ნ ი კ ო ჯ ა ნ ა შ ი ა ს აზრი და ხაზგასმით აღნიშნა, რომ მთავრულების შემოღება ოდნავადაც არ გაართულებს ჩვენს ანბანს, პირიქით, წერტილის შემდეგ რომ მიჯნასავით დიდი ასოა „წამოსკუპებული“, იგი „საოცარს შეღავათს აძლევს თვალს და მით მკითხ-

ველს საკვირვლად უადვილებს დაწერილის წაკითხვას“. ჰიგენური და პრაქტიკული თვალსაზრისით მთავრულების შემოღება ნიჰანშეწონილიაო, დასძენს ავტორი.

ჩვენი დედაქალაქის სახელის მართლწერა

ჯერ კიდევ პირველ ქართულ ჟურნალში – „ცისკარში“ ატყდა კამათი ჩვენი დედაქალაქის სახელწოდების შესახებ ალ. სავანელი წერილში „მკითხველისადმი“ ასაბუთებდა რომ მართლწერის თვალსაზრისით უფრო მისაღებია: თბილისი, ვიდრე ტფილისი. ეს ტერმინი წარმოდგება სიტყვიდან თბილი და რა იქნება, რომ ჩვენ ვთქვათ ტავი (თავი), ტელავი (თელავი) და სხვა („ცისკარი“, 1858, № 2). შემდეგ დაიბეჭდა „ნოტა ბენის“ (ნიკო ბერძნიშვილის) სტატია, სადაც ნათქვამია, რომ ძველ ძეგლებში იხმარებოდა ტფილი, რის საფუძველზედაც მიღებულია სახელწოდება ტფილისი ამრიგად, ტფილისი უნდა დავაკანონოთო.

ცნობილი გრამატიკოსი ა.რ. ქუთათელიძე, აკრიტიკებდა სილ. ხუნდაძეს, რომელიც ასაბუთებდა ტფილისი-ს მართლწერას („ივერია“, 1889, № 40).

ჩვენი დედაქალაქის სახელწოდების მართლწერას მიეძღვნა 1897 წლის (№ 51) „კვალის“ მეთაური: „ტფილისი, თბილისი, თუ თფილისი? (დაწერილია პ. კარაიას მიერ. ხელს აწერს: პ. ჭია).“

ნათქვამია, რომ ძველ ქართულში იყო ტფილი, სიტფო, სიტფოება. მოყვანილია მეგრული ფორმა: ტებ, ტებუ. მამასადამე ძირი ტებ ყოფილაო; რედუქციით მივიღებთ ტბ, საიდანაც მიღებულია ტფ; შემდეგი საფეხურია თფ, ამიტომ თფილისი უნდა გავაბატონოთო.

ხალხის გამოთქმაში თფ ისმის და ამიტომ თფილისი უნდა დავაკანონოთო, იმეორებდა სილ. ხუნდაძე თავის „სალიტერატურო ქართულში“ (გვ. 98).

ამ სამიათეული წლის წინათ ქართული ორთოგრაფიული საკითხების მომწესრიგებელმა კომისიამ („სალიტერატურო ქართულისათვის“, 1921, ტფილისი) სამი სახეობიდან — ტფილისი, თფილისი თბილისი უპირატესობა პირველს მისცა („სატახტო ქალაქის მართლწერა დარჩეს ისტორიული, სახელდობრ ტფილისი“. გვ. 16).

* * *

ასე იღვწოდნენ ჩვენი ახლო წარსულის მოღვაწეები, ქართული ენის იმდროინდელი თეორეტიკოსები და პრაქტიკული მუშაკები ახალი სალიტერატურო ენის ნორმათა ჩამოყალიბებისა და სრულყოფისათვის, მრავალსაუკუნოვანი სალიტერატურო ქართულის განვითარებისათვის. როგორც ზემომოყვანილი ფრაგმენტული ცნობებიდანაც ჩანს, მეცხრამეტე საუკუნის ქართველმა მწერლებმა და გრამატიკოსებმა არა ერთი და ორი მტკივნეული საკითხი წამოკრეს და მათს გადაწყვეტას გარკვეული მიმართულება მისცეს.

ს ა რ ჩ ე ვ ი

მწერლის ენის პრინციპული საკითხები	3
დავით გურამიშვილის ენა	26
იაკობ გოგებაშვილი და ქართული სალიტერატურო ენა	58
ვაჟა-ფშაველას ენის პრობლემა	103
ვაჟას ენის საკითხი ლიტერატურულ კრიტიკაში	106
ვაჟას შეხედულებები ენაზე	116
დიალექტიზმების ადგილი ვაჟას ენაში	131
ვაჟას დიალექტიზმების ანალიზი	143
ალექსანდრე ყაზბეგის ენის ზოგიერთი თავისებურება	153
ქართული სამწერლო ენის სიწმინდისათვის ბრძოლის ისტორიიდან	168
სალიტერატურო ენის საორიენტაციო დიალექტები	178
ჰაე და სანი ზჰნაში	187
-დნენ თუ -დენ	192
„ალვიარებ“ თუ „ვალვიარებ“	194
წინადადების კონსტრუქციები, სტილის საკითხები	198
საერთაშორისო სიტყვები სალიტერატურო ქართულში	202
მთავერულები	203
ჩვენი დედაქალაქის სახელის მართლწერა	205

შოთა დავითიშვილი
ЯЗЫК ПИСАТЕЛЯ
(На грузинском языке)
Изд-во „Сაბჭოთა მკერაღი“

• •

Типография изд-ва „Сაბჭოთა მკერაღი“
19 ტბილისი 57
Плехановский, 181

* *

რედაქტორი ზ. კუმბურიძე
გამ-ბის რედაქტორი ნ. ხომერიკი
ტექრედაქტორი შ. დემეტრაძე
კორექტორი ლ. ზედგინიძე
მხატვარი შ. ბერიტაშვილი

* *

გადაეცა წარმოებას 4.V, 1957 წ., ხელ-
მოწერილია დასაბეჭდად 14. VI, 1957 წ.,
ანაწყობის ზომა 4,5×7,25, საავტორო
ფ 6,3, საამონაბეჭდო ფორმა 6,5, სასტამ-
ბო ფორმა 13, ქაღალდის ზომა 70×92,
ტირაჟი 3000, შეკვეთის № 294, უფ 00163

* *

გამ-ბა „საბჭოთა მწერალის“ სტამბა
თბილისი, პლехანოვის 181

ფასი 4 მან. 20 კაპ.